

Štefan Šutaj (ed.)

Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období

UNIVERSUM

Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

**DEKRÉTY EDVARDA BENEŠA
V POVOJNOVOM OBDOBÍ**

UNIVERSUM

Prešov 2004

Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období

(Súbor podkladových výskumných správ pripravených v rámci riešenia projektu Agentúry na podporu vedy a techniky *Dekréty E. Beneša a ich uplatňovanie na Slovensku*)

Zostavil: doc. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.

Táto publikácia vyšla v rámci riešenia projektu Agentúry na podporu vedy a techniky č. 51-015202 *Dekréty E. Beneša a ich uplatňovanie na Slovensku*.

Obálka: PaedDr. Stanislav Šalko

Fotografia na obálke: *Edvard Beneš a Jozef Lettrich na železničnej stanici v Bratislave v roku 1945*

© Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach

Vydané vo vydavateľstve UNIVERSUM, Javorinská 26, 080 01 Prešov

ISBN 80-89046-21-5

OBSAH

Milan Zemko	
K medzivojnovým zdrojom pokusu o „konečné vyriešenie“ maďarskej otázky v Československu	5
Milan Olejník	
Genéza konceptu „kolektívnej viny“ ako základu Benešových dekrétov a nariadení SNR vzťahujúcich sa k postaveniu tzv. neslovanských menšín	14
Karel Jech	
K uzákonění dekretů prezidenta republiky z let 1940 – 1945	27
Dagmar Čierna-Lantayová	
Sporné otázky medzi ČSR a Maďarskom v príprave mierového usporiadania (1943 – 1947)	35
Peter Mosný	
Oprávnenosť povstaleckej SNR vydávať právne normy	56
Soňa Gabzdilová	
Nemecká menšina na Slovensku v kontexte dekretov prezidenta ČSR E. Beneša a nariadení SNR (1944 – 1945)	64
Ladislav Vojáček	
Příčiny sporu o dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb.	81
Štefan Šutaj	
Benešove dekréty ako nástroj politickej propagandy	90
Viera Bačová – Lenka Endrödiová	
Benešove dekréty v historickej pamäti (Výsledky prvej etapy sociálno-psychologického výskumu vnímania slovensko-maďarskej histórie študent/ka/mi práva)	111
Autori	118

K MEDZIVOJNOVÝM ZDROJOM POKUSU O „KONEČNÉ VYRIEŠENIE“ MAĎARSKEJ OTÁZKY V ČESKOSLOVENSKU

Milan Zemko

Charakterizovanie odsunu, výmeny a reslovakizácie príslušníkov maďarskej národnosti v povojnovom Československu ako konečné vyriešenie maďarskej otázky v obnovenom československom štáte, sa môže javiť v súvislosti s nacistickým použitím tohto termínu pri židovskom holokauste ako neprimerané zveličenie. V skutočnosti, ale ani v zámere nešlo predsa o úplné fyzické zničenie vymedzenej časti obyvateľstva, ako to bolo alebo malo byť v prípade židovského obyvateľstva. O konečnom vyriešení otázky „našich Nemcov a Maďarov“, pretože nová republika mala byť národným štátom Čechov a Slovákov, spolunažívajúcich ešte tak s príslušníkmi slovanských menšín, hovoril však 16. februára 1945 vo svojom poslednom londýnskom rozhlasovom prejave pred návratom do vlasti prezident Beneš.¹ Hovoril tak iste aj preto, že podľa jeho názoru skutočne malo ísť o konečné vyriešenie otázky spolunažívania Čechov a Slovákov s obidvoma národnosťami v obnovenom štáte, a to pre obidve národnosti v negatívnom slova zmysle. Dodajme, že išlo o riešenie síce neporovnateľné s holokaustom, no predsa len drastické a nemilosrdné. Aj preto som použil tento termín v názve svojho príspevku.

V súvislosti s dekrétmi prezidenta Beneša a na Slovensku s nariadeniami SNR sa jedným dychom hovorí o Nemcoch a Maďaroch. Z hľadiska genézy a vývinu tejto problematiky vo vojnových rokoch bola však téma osudu Maďarov v povojnovej ČSR sekundárna a derivovaná od témy riešenia nemeckej otázky. Ako o tom hovorí aj novšia historická literatúra,² počas SNP v jesenných mesiacoch 1944 sa predstavitelia odboja na Slovensku nezaoberali otázkou odsunu nemeckého a maďarského obyvateľstva a Slovenská národná rada pôsobiaca v oslobodených Košiciach neuvažovala o odsune maďarského obyvateľstva ani vo februári, resp. marci 1945. Zásadný zvrat na Slovensku v tejto veci priniesli moskovské rokovania obidvoch exilových reprezentácií a následne košický vládny program z 5. apríla 1945. Slovenskí politici pôsobiaci vo vlasti nepatrili teda medzi iniciátorov „konečného vyriešenia“ maďarskej a vlastne aj nemeckej otázky na Slovensku, čo však neznamená, že sa do tohto riešenia nezačali po

1 BENEŠ, E.: Šest let exilu a druhé světové války. Praha: Družstevní práce 1946, s. 255.
2 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949. Bratislava: Veda 1992, s. 54 a 68.

prijatí vládneho programu iniciatívne zapájať, ako to dokladajú aj zachované dokumenty, napr. návrh ministra Vavra Šrobára na odsun Maďarov zo Slovenska³ alebo veľmi aktívne konanie štátneho tajomníka Vladimíra Clementisa či vládneho zmocnenca Daniela Okáliho v tejto veci.

Genéza odsunu Nemcov a Maďarov z obnoveného Československa mala v londýnskom exile počas druhej svetovej vojny niekoľko etáp, pričom na samom začiatku nešlo o také dramatické riešenie, k akému sa postupne dospelo v roku 1942.⁴ Bezprostrednými podnetmi pre eskaláciu pripravovaných povojnových protinemeckých a protimaďarských opatrení až po ohlasované konečné vyriešenie nemeckej a maďarskej otázky boli udalosti vojnových rokov a okupácie a ich odozva v domácom (predovšetkým českom) a zahraničnom odboji. No bez dosahu, aký mal vývin česko-nemeckých a slovensko-maďarských vzťahov v medzivojnovom období – a to tak vzťahov „štátotvorného československého národa“ k obidvom národnostným menšinám, ako aj vzťahov Československa k materským krajinám obidvoch menšín – na českú a slovenskú spoločnosť a jej politickú reprezentáciu by interpretácia osudu Nemcov a Maďarov v povojnovej ČSR nebola úplná. A medzivojnové obdobie zas nemožno zredukovať len na jeho záverečné roky, teda na udalosti rokov 1938 a 1939, na Mnichovskú dohodu, Viedenskú arbitráž, rozbitie ČSR a následnú okupáciu českých krajín, aj keď práve tieto udalosti vytvorili v českej a slovenskej spoločnosti a v ich odbojových politických reprezentáciách traumu, z ktorej sa živil pocit odplaty spojený s pocitom nevyhnutnosti iného vnútropolitického i medzinárodného zabezpečenia existencie obnoveného štátu, ktoré by navždy vylúčilo „nový Mnichov“.

Zdroje v podstate zavŕšeného pokusu o vyriešenie nemeckej otázky aj nezavŕšeného pokusu o vyriešenie maďarskej otázky v Československu nachádzame, podľa môjho názoru, už na samom začiatku medzivojnového dvadsaťročia, vo chvíli vzniku nového štátu, ktorý nielenže obidve národnostné menšiny a ich reprezentácie prijali s odporom a protestami, ale ktorý bol založený na navzájom sa vylučujúcich historickoprávnych a prirodzenoprávnych princípoch. Ich účelová „mezaliancia“ sa ostatne prejavila a uplatňovala aj pri vzniku ďalších nástupníckych štátov – Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, Poľska a vlastne aj podstatne zväčšeného Rumunska.

3 Vid' VADKERTY, K.: Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948. Bratislava: Kalligram 2002, s. 519 – 582.

4 Porov. BENEŠ, E.: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. Praha: Orbis 1947, s. 312 – 331, k vývinu tejto otázky pozri zborník: Edvard Beneš. Politický životopis, Praha: Mladá fronta 2000, kap. 11. až 14.

V prípade Československa došlo k niekoľkonásobnej zrážke protikladných štátoprávných princípov. Na zásade historického štátneho práva Českej koruny československí politici vindikovali na mierovej konferencii zachovanie integrity českých krajín, a teda odmietnutie princípu sebaurčenia veľkej nemeckej menšiny na základe prirodzeného práva, čo by bolo za daných okolností znamenalo secesiu územia s prevahou nemeckého obyvateľstva od novovytvorenej Československej republiky. Pripojenie slovenského národa a rusínskej menšiny k československému štátu sa však malo uskutočniť podľa zásady sebaurčenia deklarovaného politickými reprezentantmi Slovákov a Rusínov na základe prirodzeného práva, čím sa však popieralo historické štátne právo Uhorskej koruny. Navyše, na čo poukazovali reprezentanti zredukovaného povojnového Maďarska, ako aj politickí reprezentanti maďarskej a nemeckej menšiny v ČSR, princíp sebaurčenia sa nemohol uplatniť podľa nich najdemokratickejším a najtransparentnejším spôsobom – plebiscitom, a teda obyvateľstvo inkriminovaných území – nielen maďarské a nemecké, ale ani slovenské či rusínske – nemalo možnosť bezprostredne vyjadriť svoju vlastnú vôľu, ku ktorej krajine chce patriť.⁵ Výnimkou, ktorá pre maďarskú politickú reprezentáciu iba potvrdzovala správnosť uplatnenia plebiscitu, pokiaľ sa nebolo možné riadiť historickým štátnym právom, bol plebiscit v Soproni a okolí v roku 1921. Práve na tomto území, hoci na ňom mierne prevažovalo obyvateľstvo nemeckej národnosti, získali dvojtretinovú prevahu prívrženci zotrvania v Maďarsku,⁶ čo veľmi posilnilo maďarské revizionistické nádeje v prípade, že by sa podobné plebiscity konali aj na iných odstúpených územiach.

Československo s veľkými národnostnými menšinami a bezprotrednými susedmi odmietajúcimi štátoprávne a územné usporiadanie presadzované československou delegáciou na mierovej konferencii, muselo od samého začiatku svojho jestvovania hľadať medzinárodné, veľmocenské garancie tých krajín, ktorým záležalo na zachovaní povojnového statu quo v strednej Európe. Československá verejnosť a politici mladého štátu boli teda s problematikou nemeckej a maďarskej menšiny konfrontovaní od samého vzniku štátu na troch úrovniach:

Po prvé, samotní príslušníci nemeckej a maďarskej menšiny už pri vzniku republiky a v nasledujúcich mesiacoch dávali najavo svoj nesúhlas s pripojením

5 K maďarským zámerom s plebiscitom do podpisania mierovej zmluvy vid'. HRONSKÝ, M.: *Boj o Slovensko a Tiranon 1918 – 1920*. Bratislava: NLC – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 106, 108, 114, 242, 250, 255 – 258, 261, 263 – 264. 266, k dobovým česko-nemeckým polemikám vid': PEROUTKA, F.: *Budování státu, d. I. a II.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1991, s. 42, 57 – 58, 102 – 104, 119 – 123, 231 – 235, 426, 822 – 825.

6 Porov. ROMSICS, I.: *Hungary in the Twentieth Century*. Budapest: Corvina-Osiris 1999, s. 124 – 125.

území, ktoré väčšinou obývali k novému štátu.⁷ Táto nevôľa s rokmi a konsolidovaním sa pomerov v štáte najmä v nemeckej menšine postupne slabla, resp. v dôsledku zákona na ochranu republiky sa nemohla neobmedzene prejavovať bez rizika prípadného trestného postihu. V nemeckom politickom tábore došlo v dôsledku stabilizácie nového štátu k diferencovaniu postojov voči republike, čo v roku 1926 vyústilo do účasti nemeckých aktivistických strán – kresťansko-sociálnej ľudovej a Zväzu poľnohospodárov – vo vláde občianskych strán a prejavilo sa aj konštruktívnejším postojom nemeckých sociálnych demokratov k ČSR. Dočasne bol oslabený vplyv vyhranene nacionalistických nemeckých strán (nemeckej národnej a nemeckej národnosocialistickej) na nemeckú pospolitosť, čo ukázali aj parlamentné voľby v rokoch 1925 a 1929.⁸ Situácia v politickej orientácii prevažnej časti nemeckej menšiny sa začala podstatne meniť až v dôsledku veľkej hospodárskej krízy, ktorá mimoriadne ťažko dopadla na hospodárstvo v oblastiach s nemeckým obyvateľstvom, a následne s nástupom Hitlera k moci v susednom Nemecku. A v tejto súvislosti treba zvážiť aj otázku nakoľko zhoršenie česko-nemeckých vzťahov spôsobilo aj to, že „k veľkému štátoprávnomu vyrovnaniu pre vytrvalý odpor Čechov nikdy nedošlo, hlavne preto, že za základ tohto vyrovnania bola navrhovaná autonómia“.⁹ Volebné víťazstvo Sudetonemeckej strany a naopak – porážka aktivistických nemeckých strán v parlamentných voľbách roku 1935 nový trend výrazne potvrdili a ešte väčšie víťazstvo už otvorene na nacistickú ríšu orientovanej Henleinovej strany v obecných voľbách na jar 1938 tento trend jednoznačne zdôraznilo.¹⁰ Keď E. Beneš zdôvodňoval roku 1942 v Londýne predstaviteľovi nemeckých sociálnych demokratov W. Jakschovi nevyhnutnosť odsunu Nemcov z budúceho obnoveného Československa, argumentoval aj 80 percentami nemeckého obyva-

7 K postojom nemeckých a maďarských politikov k ČSR v prvom zvolenom parlamente vid' PEROUTKA, F.: c. d., III. d., s. 1139 – 1146.

8 V parlamentných voľbách roku 1925 získali obidve negativisticky orientované nemecké strany v českých krajinách spolu 26 % hlasov odovzdaných všetkým nemeckým stranám, v roku 1929 len 24 % hlasov. Výrazná väčšina hlasov pripadla teda aktivisticky orientovaným nemeckým stranám.

9 PEROUTKA, F.: c. d., s. 831.

10 V parlamentných voľbách roku 1935 pripadlo Sudetonemeckej strane v českých krajinách vyše 67 % hlasov odovzdaných všetkým nemeckým stranám. Ostatné hlasy získali tri aktivisticky orientované nemecké strany – sociálnodemokratická, agrárna a kresťansko-sociálna. Podľa záznamu ministra I. Dérera získala Henleinova strana v komunálnych voľbách na jar 1938 v českých krajinách vyše 80 % hlasov nemeckých voličov. (Archiv Národního muzea v Praze, f. I. Dérer, kr. 11, i. j. 42. Poznámky I. Dérera zo zasadnutia politického komitétu 1. 5. 1938.)

tel'stva, ktoré malo v roku 1938 a v nasledujúcich rokoch stáť na nacistických, a teda protičeskoslovenských pozíciách.¹¹

Situácia maďarskej menšiny, ale aj hungaristicky orientovanej časti nemeckej menšiny na Slovensku sa odlišovala od situácie Nemcov v českých krajinách jednak v tom, že nemala zreteľne aktivisticky orientovanú politickú stranu a jednak tým, že relatívne väčšia časť maďarských voličov než voličov nemeckých volila od roku 1925 do roku 1935 komunistickú stranu. Zmena vo vzťahu ku komunistom a súčasne oveľa výraznejšia podpora revizionisticky orientovanej Zjednotenej maďarskej strany sa prejavili v jarných voľbách roku 1938 do obecných zastupiteľstiev. Podľa tvrdenia pamätníka udalostí Kálmána Janicsa „ten, kto žil na južnom Slovensku v roku 1938, nemôže poprieť, že 90 % maďarského obyvateľstva – napriek nie práve príťažlivým stránkam Horthyho režimu – bolo prívržencom pripojenia sa k Maďarsku. To potvrdili už i májové obecné voľby, ale už koncom leta a na začiatku jesene to bol jednoznačný otvorený separatizmus.“¹²

Tak ako pri vzniku československého štátu aj pri jeho záverečnej kríze kládli teda najväčšie národnostné menšiny veľký otáznik nad jeho podobou a budúcnosťou, aj keď samy osebe neboli rozhodujúcim faktorom v osude ohrozenej republiky. Tou boli jej susedia a „materské krajiny“ obidvoch menšín – spočiatku Rakúsko a následne Nemecká ríša a Maďarsko. Opäť však vidno rozdiel v politike týchto zahraničných subjektov voči ČSR a svojim krajanom na území republiky. Rakúsko, zahľtené vlastnými vnútornými problémami, sa po podpísaní Saintgermainského mieru prakticky vzdalo revizionistickej politiky a Nemecko, porazená mocnosť takisto s vážnymi vnútro- i zahraničnopolitickými problémami, len veľmi postupne budovalo či obnovovalo svoje veľmocenské postavenie a do 30. rokov nepôsobilo voči ČSR – aspoň navonok – ako vážny revizionistický faktor, aj keď mu závery Locarnskej konferencie z roku 1925 otvárali smerom na východ nové možnosti.¹³ Až nástup Hitlera v roku 1933 priniesol zásadný zvrät vo veľmocenskej politike Nemecka v strednej Európe, a teda aj v jeho politike voči nemeckým menšinám v tomto priestore s katastrofálnymi dôsledkami pre ČSR v rokoch 1938 a 1939.

Do nástupu nacistov v Nemecku oveľa viac zamestnávala československú diplomaciu maďarská iredenta, ktorá voči susedným nástupníckym štátom s početnými maďarskými menšinami vyvíjala sústavnú, mnohostrannú, dobre financovanú a podporovanú ofenzívnu politiku, aj keď navonok ťažisko tejto práce

11 BENEŠ, E.: Paměti..., s. 327.

12 JANICS, K.: Roky bez domoviny. Maďarská menšina na Slovensku po druhej svetovej vojne 1945 – 1948. Budapešť: Püski, 1994, s. 21.

13 Porov. ZEMAN, Z.: Edvard Beneš. Politický životopis. Praha: Mladá fronta 2000, s. 86 – 87, 100.

spočívalo na výdatne podporovaných iredentisticky orientovaných spolkoch a organizáciách koordinovaných Maďarskou revizionistickou ligou.¹⁴ Od roku 1927, keď Maďarsko uzavrelo zmluvu o spolupráci s Mussoliniho Talianskom, sa začali hlasnejšie ozývať aj členovia maďarskej vlády, tým skôr, že sa mohli oprieť aspoň o verbálnu podporu jednej z víťazných mocností svetovej vojny. Súčasne hľadali podporu aj vo vplyvných politických a spoločenských kruhoch Francúzska, USA a Veľkej Británie, čoho výrazom bola aj známa akcia britského tlačového magnáta Rothermerea v rokoch 1927 – 1929 na prospech promaďarskej revízie hraníc medzi Maďarskom a susednými krajinami, najmä však Československom. V rámci tejto akcie, ale aj neskoršie prejavili verbálnu podporu maďarským revizionistickým požiadavkám aj niektorí mimovládni britskí, francúzski a americkí činitelia.¹⁵

Nech však už bolo úsilie maďarskej iredenty akokoľvek intenzívne, jej úspech závisel od podpory vskutku silnej veľmoci, a takou v tom čase samotné Taliansko nebolo. Až nástup nacistov v Nemecku s ich agresívnymi ambíciami prejavovanými smerom na východ k nástupníckym štátom mal priniesť Horthyho Maďarsku spojenca, ktorý zaručí aspoň čiastočné splnenie jeho revizionistických ambícií. Toto nemecko-maďarské spojenectvo, ktoré sa začalo postupne formovať od Gömbösovej návštevy Berlína v júni 1933, znamenalo v roku 1938 smrteľnú hrozbu pre Československú republiku, ktorá sa postupne aj realizovala v Mníchove, Viedni a napokon v marcových dňoch roku 1939. Pre československú verejnosť a jej odbojové politické reprezentácie sa obidva štáty – aj keď pravdaže každý z nich s odlišnou váhou a závažnosťou – fixovali aj smerom do budúcnosti ako nepriateľské mocnosti opierajúce sa vnútri republiky o svoje krajanské „piate kolóny“.¹⁶

14 Z dobovej literatúry o maďarskej iredente vid': JANOTA, M.: Nápor proti Trianonu – Boj za obnovu svätoštefánskej ríše. Praha: Slovenská pobočka Národnej rady československej 1932.

15 Porov. Slovensko proti revízii Trianonskej zmluvy. Bratislava: Slovenská pobočka Československej národnej rady 1929, tiež ZEMKO, M.: Reflektovanie medzinárodného postavenia Československa v slovenskej tlači za Rothermerovej revizionistickej akcie v roku 1927, In: VALENTA, J. a kol.: Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. I. d., Praha: Historický ústav AV ČR 1999, s. 216 – 222.

16 Po druhej svetovej vojne poukázal britský publicista R. W. Seton-Watson v publikácii *Eastern Europe between the Wars 1918 – 1941*. Cambridge: Cambridge University Press 1946, na tri ciele politiky maďarských medzivojnových vlád: Prvým, najmenej dôležitým bolo zabezpečenie lepšieho zaobchádzania s maďarskými menšinami v troch susediacich štátoch, druhým cieľom za priaznivejších podmienok bola zmena hraníc, aby sa opäť získali niektoré čisto maďarské územia a tretím cieľom, len zriedka sa otvorene prejavujúcim mimo Maďarska, no stále prítomným v hlavách budapeštianskych vládnych kruhov bolo úplné obnovenie hraníc kráľovstva sv. Štefana. Kým prvé dva ciele boli

Ani nemeckoríšska veľmoc, tým menej malé Maďarsko by však len tak ľahko nedosiahli svoje revizionistické ciele, ak by im v napĺňaní ich zámerov nevychádzala v ústrety apeasmentská politika dvoch západných demokratických veľmocí – Francúzska, a najmä Veľkej Británie. Československí politici a celá československá verejnosť vnímali obidve víťazné krajiny svetovej vojny ako garantov československej štátnosti a územnej integrity, čo osobitne platilo o Francúzsku. Už v 20. rokoch sa síce v britskej politike objavili názory, napr. u bývalého premiéra D. Lloyda Georgea, ktorý sám podpísal Trianonskú mierovú zmluvu, o chybných rozhodnutiach na mierovej konferencii, nespravodlivých voči Maďarsku a Maďari nachádzali podporu aj v radoch britských poslancov a diplomatov. Ale až do roku 1937, keď došlo k zmene na čele britskej konzervatívnej vlády (S. Baldwina vystriedal N. Chamberlain) a v britskej politike sa začali presadzovať pronemecky orientovaní politici pripravení urobiť Hitlerovi ústupky na úkor krajín v stredovýchodnej časti kontinentu, tieto garancie československej územnej integrity zo strany západných mocností platili. Zmena v britskej oficiálnej politike a slabosť Francúzska, neschopného samostatne konať nahrávali apeasementu voči Tretej ríši, čo znamenalo aj akceptovanie revizionistických požiadaviek predovšetkým Nemecka, po splnení ktorých sa uplatnili aj revizionistické nároky Maďarska a Poľska.¹⁷

Keď československí exiloví politici, ale aj československy orientovaná verejnosť doma bilancovali na troskách československého štátu príčiny jeho zániku, nemohli ich nevidieť aj v troch vyššie naznačených rovinách: v deštruktívnych postojoch a činoch obidvoch menšín a ich politických reprezentácií voči republike v závere jej jestvovania, v revizionistickej politike Maďarska prakticky počas celého medzivojnového obdobia a Nemecka od nástupu Hitlera, smerujúcej nielen k revízii hraníc, ale aj a najmä k zničeniu republiky a konečne v nespoľahlivých západných veľmociach, ktoré neváhali obetovať svojho verného malého spojenca v záujme – ako sa veľmi rýchlo ukázalo – fiktívnej nádeje na udržanie mieru.

Z tejto medzivojnovaj a vojnovaj bilancie československým exilovým politikom postupne vyplynula pre povojnovú budúcnosť nevyhnutnosť čo najväčšej

založené na princípe národného sebaurčenia, posledný cieľ bol otvorene imperialistický. (Citované podľa ZIELONKA J.: Security in Central Europe. Sources of instability in Hungary, Poland and the Czech and Slovak Republics with recommendations for western policy. Adelphi Paper 272, Autumn 1992, s. 16.) K otázke Nemcov a Maďarov pozri tiež BENEŠ, E.: Šest let exilu..., s. 233 – 234, 243, 255, 303 – 304, 336 – 338.

17 Podrobnejšie k ambíciám Maďarska a Poľska voči Slovensku v čase Mníchova pozri DEÁK, L.: Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939. Bratislava: Veda 1991, s. 77 – 213 a DEÁK, L.: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939. Bratislava: Veda 1990, s. 56 – 126.

redukcie počtu príslušníkov obidvoch národností. Nie však odstúpením časti územia s prevahou obyvateľstva obidvoch národností, čo pripúšťali niektorí českí politici v čase vzniku nového štátu a o čom uvažoval E. Beneš ešte začiatkom roka 1942,¹⁸ ale ich odsunom (v jazyku postihnutých – vyhnaním) do materských krajín. Tie sa totiž opäť mali ocitnúť v tábore totálne porazených. A sklamanie z medzivojnového spojenectva so západnými veľmocami viedlo E. Beneša k posilneniu spojenectva, pôvodne vytvoreného v polovici 30. rokov, s nastupujúcou novou veľmocou – Sovietskym zväzom, ktorý schvaľoval, ba podporoval odvetné opatrenia voči Nemcom a Maďarom a bol pripravený nové pomery garantovať¹⁹ – výmenou, ako sa veľmi rýchlo ukázalo, za dominujúcu pozíciu voči obnovenému československému štátu.

Pri redukcii maďarského obyvateľstva zohrala koniec koncov (po neúspechu reslovakizácie) najväčšiu rolu výmena obyvateľstva s Maďarskom. V tomto prípade nešlo o nejakú čerstvú, vojnovú či povojnovú inšpiráciu, keďže praktickým, realizovateľným príkladom bola výmena obyvateľstva medzi Tureckom a Gréckom v roku 1923, aj keď nie na etnickom, ale náboženskom základe, ktorú navrhol známy nórsky cestovateľ, humanista a nositeľ Nobelovej ceny za mier Fridtjot Nansen.²⁰ S touto myšlienkou opäť prišiel v roku 1931, v rámci bilančovania polemík podnietených Rothermereovou promaďarskou revizionistickou akciou, agrárny politik Fedor Houdek, ktorý sa v druhej polovici 30. rokov odvolával vo veci výmeny príslušníkov menších aj na budapeštianskeho profesora Józsefa Kovácsa. Ten v článku uverejnenom 29. decembra 1936 v Pesti Napló radil, že Maďarsko by sa malo viac než o plebiscity usilovať o repatriáciu Maďarov na svoje územie.²¹ Už po Viedenskej arbitráži pripustili takýto spôsob riešenia národnostných konfliktov historik Branislav Varsik a právnik, bývalý minister zahraničných vecí slovenského štátu Ferdinand Ďurčanský.²² Ako istú historickú kuriozitu treba uviesť aj návrh nemeckého nacionalisticky orientova-

18 Porov. PEROUTKA F.: c. d., s. 31, 128, 825 – 827 a ZEMAN, Z.: Edvard Beneš. Politický životopis, Praha: Mladá fronta 2000, s. 203 – 204.

19 Porov. BENEŠ, E.: Šest let exilu..., 4. Prejav E. Beneša v Štátnej rade československej v Londýne 3. 2. 1944, s. 362 – 377; ZEMAN, Z.: Edvard Beneš. Politický životopis, Praha: Mladá fronta 2000, s. 206 – 207, 210 – 215, 218 – 220.

20 Pozri HRADEČNÝ, P. a kol.: Dějiny Řecka. Praha: Nakladatelství Lidových novin 1998, s. 393 – 394.

21 HOUDEK, F.: Vznik hranic Slovenska. Bratislava: Knížnica Prúdiv 1931, s. 368; HOUDEK, F.: Rozptýlené revizionistické nádeje In: Prúdy 1937, roč. 21, č. 1. s. 23.

22 VARSÍK, B.: Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach. Bratislava: SVS september 1940, s. 7; ĎURČANSKÝ, F.: Stredná Európa v minulosti a budúcnosti. Bratislava: Spisy vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov č. 7, 1944, s. 20.

ného politika v ČSR R. Lodgmana von Auen publikovaný v apríli 1938 (teda v čase, keď Hitler už určil a naplánoval svoje vlastné riešenie nemeckého problému v Československu) na upokojenie európskych menšinových konfliktov cestou presídlenia príslušníkov národnostných menšín.²³

Záver druhej svetovej vojny a politické rozhodnutia víťazných mocností, ako aj československej politickej reprezentácie priniesli v riešení národnostnej otázky Nemcov a Maďarov opatrenia, ktoré svojou realizáciou popreli pôvodne avizovaný humánný a spravodlivý prístup k postihnutým, aj keď v základnej línii korešpondovali s vtedajšou politikou spojeneckých mocností, a v prípade Nemcov si svojimi dôsledkami predsa len zaslúžili označenie „konečné“, hoci v odlišnom zmysle a spôsobe, než ako sa to stalo pri židovskom holokauste.

23 SEIBT, F., *Mythos München*. In: TRAUBERT, F. (Ed.): *Mythos München – Le Mythe de Munich – The Myth of Munich*. München: R. Oldenbourg Verlag 2002, s. XXIV – XXV; LEMBERG, H.: *Gab es einen München-Mythos in Hitler-Deutschland?* In: *Ibidem*, s. 88.

GENÉZA KONCEPTU „KOLEKTÍVNEJ VINY“ AKO ZÁKLADU BENEŠOVÝCH DEKRÉTOV A NARIADENÍ SNR VZŤAHUJÚCICH SA K POSTAVENIU TZV. NESLOVANSKÝCH MENŠÍN

Milan Olejník

Československá republika (ČSR) vznikla ako multietnický štát. Táto skutočnosť mala významný, v zlomových okamihoch rozhodujúci dopad na osudy krajiny a jej obyvateľov. Vzhľadom na demokratický charakter ČSR a medzinárodné záväzky voči minoritám, ku ktorým sa republika pri svojom vzniku zaviazala, zohrávali vzťahy medzi jednotlivými etnickými skupinami dôležitú úlohu v politickom, hospodárskom, kultúrnom i spoločenskom živote. História predmnichovskej ČSR, z aspektu medzietnických vzťahov, je možné rozdeliť do niekoľkých tematických i časových úsekov. Nosnou štátotvornou koncepciou sa stala idea „československého“ národa ako etnického základu republiky. Len zotretím rozdielov medzi Čechmi a Slovákami a tvrdením, že obe komunity tvoria jednotné spoločenstvo, bolo možné politicky i morálne obhájiť ČSR ako štátny útvar, v ktorom majú Česi a Slováci väčšinu a teda sú „štátotvornou“ bázou republiky. V tomto kontexte sa koncept jednotného československého národa, ideologický konštrukt, ktorý dostal pomenovanie čechoslovakizmus, stal základom kontroverzného a potencionálne konfliktného rozdelenia obyvateľov ČSR na slovenskú a neslovenskú časť. V Čechách táto deliaca čiara ovplyvňovala vzťahy medzi početnou nemeckou komunitou a českou majoritou, na Slovensku medzi Slovákami a Maďarmi. Je nutné poznamenať, že na rozdiel od českej politickej scény, kde voči ideológii čechoslovakizmu prakticky neexistovala opozícia, na Slovensku sa už krátko po vzniku republiky sformoval autonomistický politický smer, tvorený časťou slovenského obyvateľstva. Odporcovia čechoslovakizmu z radov Slovákov poukazovali na jeho fiktívnosť a zjavnú politickú účelovosť. Čechoslovakizmus bol navyše ponímaný ako snaha o likvidáciu alebo pri najmenšom oslabenie historickej i kultúrnej osobitosti slovenského národa.

„Neslovenské“ menšiny (t. j. Nemci a Maďari) prijali vznik ČSR a dominantné postavenie Čechov a Slovákov v republike s diferencovaným stupňom rezistencie v závislosti na konkrétnych geopolitických pomeroch. V Čechách vznikali „ľudové rady“ (Volksräte), združujúce široké spektrum politických smerov rozšírených medzi nemeckým obyvateľstvom, ktoré vystupovali s požiadavkou práva na sebaurčenie. Pokusy o politické vyčlenenie nemeckých oblastí v Čechách z orbitu ČSR mali i ucelenejšie prejavy. Už deň po vyhlásení ČSR, 29. októbra 1918, sa vo Viedni zišli nemeckí ríšski poslanci z Čiech a deklarovali vznik samostanej provincie „Deutschböhmen“. Obdobne na Morave došlo k pokusom

o zriadenie nezávislých enkláv „Sudetenland“ a „Deutschsüdmähren“ a na Šumave „Böhmerwaldgau“.¹ Tieto akcie však mali len symbolický význam, pretože na sklonku novembra 1918 začalo československé vojsko obsadzovať nemecké regióny v pohraničí. E. Beneš, v memorande odoslanom v polovici decembra 1918 francúzskemu prezidentovi a ministrovi vojny, zdôvodňoval postup československej vlády snahou zabrániť šíreniu „bolševického nebezpečia“.² E. Beneš kategoricky odmietol intervencie rakúskej vlády v záujme nemeckého obyvateľstva Čiech, nota bene zriadenie arbitrážneho súdu a plebiscitu. Kontúry budúceho politického vývoja predstavil v svojom prejave v Dočasnom národnom zhromaždení významný český politik, predseda Národného výboru, K. Kraut, keď vyhlásil, že nový štát „bude český a len český“.³ V rovnakom duchu sa vyslovil T. G. Masaryk v prvom posolstve z 22. decembra 1918 už vo funkcii prezidenta republiky: „Pokud předně běží o Němce v našich zemích, je náš program znám dávno; území obývané Němci jest území naše a zůstane naším... My jsme vytvořili náš stát; tím se určuje státoprávní postavení našich Němců, kteří původně do země přišli jako emigranti a kolonisté.“⁴

Tieto postoje neposkytovali priestor pre kompromis a napätie v oblastiach obývaných Nemcami sa prehlbovalo. Vzájomná nevráživosť prerástla do otvoreného násillia. 4. marca 1919 došlo vo viacerých mestách k zrážkam medzi nemeckými demonštrantmi a vojskom. Násillie si vyžiadalo niekoľko desiatok obetí a vyvolalo vlnu vypätého nacionalizmu na oboch stranách. E. Beneš, ktorý sa v tej dobe zúčastnil na mierových rokovaníach v Paríži, v memorande adresovanom G. Clemenceauovi charakterizoval demonštrácie ako „nemecko-maďarské spiknutí“.⁵

Vzťahy medzi českou politickou reprezentáciou, podporovanou v tejto otázke väčšinou českého obyvateľstva a Nemcami, ktorí sa ocitli v orbite ČSR, nemožno teda v žiadnom prípade charakterizovať ako pozitívne. V čase zrodu ČSR chýbali na českej i nemeckej strane osobnosti schopné a ochotné vytvárať podmienky pre zblíženie na báze vzájomných kompromisov.

V porovnaní s česko-nemeckými vzťahmi bola situácia na Slovensku ešte menej priaznivá. Slovensko, až do vzniku ČSR, bolo integrálnou súčasťou Uhorska. Slováci sa od roku 1867 stali objektom intenzívnej maďarizácie, ktorej cieľom bolo pretvoriť Uhorsko na etnicky homogénny štát. Porážka tzv. Centrálnych

1 GAJAN, K.: Německý imperialismus a československo-německé vztahy v letech 1918 – 1921. Praha: ČAV 1962, s. 26 – 27.

2 Tamže, s. 47.

3 Tamže, s. 52.

4 LOUŽEK, M. (Ed): Českoslovenští a čeští prezidenti. Centrum pro ekonomiku a politiku. Praha: 2003, s. 50.

5 GAJAN, K.: c. d., s. 52.

mocností mala pre Uhorsko dramatický geopolitický dopad. Na základe mierovej zmluvy, uzavretej 4. júna 1920 v Trianone, Uhorsko definitívne stratilo značnú časť svojho predvojnového územia i obyvateľstva. Slovensko, vrátane etnicky zmiešaných území obývaných Slovákmi aj Maďarmi, sa stalo súčasťou ČSR. Oklieštenie Uhorska však ešte pred uzavretím mierovej zmluvy viedlo k politickým i sociálnym konvulziám, ktoré kulminovali nastolením komunistickej diktatúry v Maďarsku na jar 1919 a vpádu maďarskej Červenej armády na Slovensko. Pokus komunistickej vlády v Budapešti udržať Slovensko však v existujúcej medzinárodno-politickej situácii nemal nádej na úspech. Komunistický režim ustúpil diktátu Dohodových mocností a začiatkom júla 1919 vojenské jednotky maďarského režimu opustili slovenské územie.⁶

Slovensko, podobne ako tzv. historické krajiny, nebolo etnicky jednoliatym celkom. Popri Rusinoch a Ukrajincoch⁷, Nemcoch, Židoch, Poliakoch a ďalších etnických komunitách to bola predovšetkým početná maďarská minorita. V roku 1921 žilo na území Slovenska 634 827 osôb maďarskej národnosti.⁸ Do roku 1930 poklesol počet príslušníkov maďarskej minority na 571 988 osôb, ale aj tak to bola po Slovákoch najpočetnejšia etnická komunita na Slovensku⁹. Státisíce Maďarov sa náhle ocitli v hraniciach nového štátu bez vlastného rozhodnutia. Na základe pokusov o zvrátenie tohto vývoja, podporovaných miestnym maďarským obyvateľstvom, je možné konštatovať, že vo väčšine prípadov sa tak stalo proti ich vôli. Pocit roztrpčenia a sklamanania medzi Maďarmi žijúcimi na Slovensku bol o to väčší, že okrem straty privilegovaného etnického postavenia považovali Slovensko za súčasť Uhorska, ktoré bolo násilne pričlenené k ČSR. Tieto sentimenty boli obzvlášť silné v radoch zamestnancov bývalého uhorského štátneho aparátu, maďarskej (a pomadžarskej) inteligencie a ekonomicky nadpriemerne situovaných vrstiev.

V celoštátnom pohľade teda úloha nájst' modus vivendi medzi „československou“ majoritou na jednej strane a nemeckou i maďarskou komunitou na strane druhej nebola vonkoncom ľahká. Ako ukázal politický vývoj, túto úlohu sa počas dvoch desaťročí trvania predmníchovskej ČSR nepodarilo realizovať. Spôsobila to kombinácia vnútroštátnych i zahraničnopolitických faktorov. Z hľadiska vnútropolitického vývoja sa zdrojom napätia stala najmä už spomínaná koncep-

6 Viac k histórii maďarsko-slovenských vzťahov v rokoch 1918 - 1920 pozri: HRONSKÝ, M.: The struggle for Slovakia and the Treaty of Trianon. Bratislava: Veda 2001.

7 V dobovej terminológii Rusi, Malorusi, Ukrajinci.

8 Zprávy Štátneho úradu štatistického republiky Československej. Ročník XIV. (1933). Číslo 195. Tab. 1. Českosl. štátni príslušníci podľa národnosti a počet cudzincov v zemiach republiky Československej r. 1921 a 1930 (v číslach absolútnych).

9 Tamže.

cia „československého“ národa, ktorý bol národom „štátnym, t. j. štát tvoriacim, udržujúcim a reprezentatívnym...“¹⁰ Legislatívne ukotvenie tejto skutočnosti a jej dôsledky charakterizoval slovenský publicista I. Kružliak nasledovne: „Základným zákonom ČSR sa stala ústava z roku 1920,¹¹ ktorá kodifikovala ‘československý národ’ a ‘československý jazyk’ ako štátny národ a štátny jazyk. Maďarský národnostný zákon tu našiel svoju obnovu. Na tomto právnom základe vznikol potom radikálny pražský centralizmus, ktorý celú politickú moc skoncentroval vo svojich rukách.“¹²

Zdrojom interetnického napätia boli tiež praktiky prijímania zamestnancov do štátnych inštitúcií, úradov a do armády. Podľa českého historika Z. Kárnika „nejcitlivjším problémom medzi Čechy a Němci ve výkonu povolání bylo jejich angažování ve státních a veřejných službách, které zahrnovaly učitele a profesory, železničáře, státní úředníky, vojsko ad. Tady došlo opravdu k zásadní změně, inspirované cíleně českou stranou...Počet Němců ve veřejných službách se tedy za deset let snížil téměř na polovinu. Nejvíce se na tom zasloužila výměna německých státních úředníků a policistů za české.“¹³ Podľa Z. Kárnika zatiaľ čo počet poštových zamestnancov z radov nemeckej minority poklesol od roku 1920 do roku 1930 z 9 817 na 5 772, v rovnakom období stúpol počet českých zamestnancov pôšt z 23 468 na 31 704 osôb. Celkove došlo k poklesu zamestnanosti nemeckého obyvateľstva v tomto období vo verejných službách z 62 671 na 32 378 osôb, pričom počet českých zamestnancov stúpol zo 183 162 na 203 449 osôb.¹⁴

Na Slovensku sa zdrojom podozrenia stávala prakticky každá kultúrna a politická iniciatíva príslušníkov maďarskej komunity či už na individuálnej, alebo kolektívnej úrovni. V mnohých prípadoch bolo neľahké rozlíšiť, ktoré aktivity boli legitímnym prejavom menšinového života a ktoré, ako iredentistické, mohli byť klasifikované ako protištátne.¹⁵ Anglický spisovateľ R. W. Seton-Watson,

-
- 10 NOVÁK, E.: Československý národ ako väčšinový národ štátny. In: CHMEL, R.(Ed): Slovenská otázka v 20. storočí. Bratislava: Kalligram 1997. s. 208.
 - 11 Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky, částka XXVI. Roč. 1920 Zb. zák. a nar., 6. III. 1920, s. 225. V úvode k Ústavnej listine Československej republiky je na dvoch miestach uvedené „My národ Československý“.
 - 12 KRUŽLIAK, I.: Slovenská dilema. In: CHMEL, R. (Ed): Slovenská otázka, c. d., s. 486.
 - 13 KÁRNÍK, Z.: České země v éře První republiky (1918 - 1938). DÍL TŘETÍ O přežití a o život (1936 – 1938). Praha: Libri 2003, s. 68 – 69.
 - 14 Tamže, s. 69.
 - 15 V roku 1923 bol prijatý tzv. zákon na ochranu republiky (zákon č. 50/1923 Zb. z. a n.), pranierovaný politickou opozíciou v Čechách i na Slovensku ako represívny a v rozpore s ústavou ČSR.

ktorý bol zaniieteným priaznivcom ČSR, charakterizoval v úvode kolektívnej práce „Slovensko kedysi a teraz“¹⁶ ohniská napätia medzi slovenskou majoritou a maďarskou minoritnou komunitou. Boli to predovšetkým: a/ otázka štátneho občianstva, známa ako bezštátnosť, spôsobujúca „mnoho nepotrebného utrpenia a horkosti“¹⁷; b/ otázka dôchodkov bývalých uhorských štátnych zamestnancov, ktoré títo v dôsledku absencie dohody medzi Budapešťou a Prahou nedostávali; c/ nedostatok priemyselných a poľnohospodárskych škôl poskytujúcich výučbu v maďarskom jazyku; d/ obmedzovanie dovozu maďarských kníh a časopisov¹⁸ (ktorého dôsledkom, podľa R. W. Setona-Watsona, „je obmedzený dovoz nielen výslovne iredentistických publikácií, ale aj rozličných beletristických a vedeckých vydaní podľa dobrej vôle policajných pedantov“); e/ potreba uvoľniť cenzúru na Slovensku, ktorej, podľa autora, „v Čechách a na Morave vlastne už ani niet, ale na Slovensku je ešte stále dosť prísna“. V ďalšom autor práce poukázal na potrebu liberálnejšieho prístupu k maďarským kultúrnym spolkom, dôsledného uplatnenia zákonného práva používania maďarského jazyka na súdoch a v oficiálnom styku. R. W. Seton-Watson hodnotil celkovú situáciu slovami: „Tento súhrn svedčí, že jesto hodne čo urobiť, aby postavenie maďarskej menšiny bolo možné pokladať za uspokojivé, spolu však 90 percent ich sťažností je možné úplne uspokojiť bez akéhokoľvek ohrozenia prestíže a záujmov Československej republiky.“¹⁹

Napriek nedôvere, ktorú značná časť nemeckej i maďarskej minority voči ČSR prechovávala, nechýbali snahy o vzájomné zblíženie a spoluprácu. Demokratické zriadenie ČSR umožňovalo utváranie politických strán na etnickom princípe a ich aktívnu participáciu na politickom živote. Značná časť príslušníkov nemeckej komunity sa priklonila k myšlienke aktívnej - pozitívnej participácie na politickom živote štátu. Tento sľubný vývoj, ktorý po voľbách v roku 1925 vyústil vstupom tzv. nemeckých aktivistických strán do vlády, zaznamenal M. Hodža: „Medzi Nemcami mali väčšinu agrárne a katolícke strany. V ostrom protiklade k pôvodnému negativizmu nemeckých poslancov bol postoj agrárnikov a katolíkov nielen pozitívny, ale dokonca si vyslúžili prezývku „aktivisti“, ktorá naznačovala ich ochotu aktívne spolupracovať. Zároveň to naznačovalo, že uznávajú Česko-slovenskú republiku. Príklad nemeckých aktivistov sa mo-

16 R. W. SETON-WATSON (ed): Slovensko kedysi a teraz. Praha: Orbis 1931, s. 55 – 58.

17 Z množstva sťažností R. W. Seton-Watson uviedol prípad obyvateľa obce Vár, ktorému bolo odopreté štátne občianstvo, pretože bol uhorským četníkom.

18 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Policajné riaditeľstvo (PR), kar. X. Na základe nariadenia Ministerstva vnútra z marca 1921 bolo zakázané rozširovanie tlačív publikovaných v Maďarsku.

19 SETON-WATSON, R. W.: c. d., s. 59.

hol stať príkladom novej menšinovej politiky v Česko-slovensku.²⁰ Rovnako prezident T. G. Masaryk, v liste ministerskému predsedovi A. Švehlovi, hodnotil vstup nemeckých politických predstaviteľov do vlády ako „báječnú vec“.²¹ Historik D. Kováč charakterizoval tento pozitívny trend slovami: „Na sklonku prvého desaťročia existencie Československej republiky začalo dozrievať prvé ovocie demokratického občianskeho vývoja. Časť odbojných menšín začala prechádzať od negativizmu k aktivizmu, čo dostalo formálne svoje vyjadrenie v účasti nemeckých strán vo vláde.“²²

Nakoľko mohol trend politického zblížovania prelomiť nedôvera a napätie medzi Čechmi a Nemcami rovnako ako medzi Slovákami a Maďarmi, zostáva dnes iba predmetom špekulácie. Do tohto vývoja zasiahla negatívne hospodárska kríza a víťazstvo nacistov v Nemecku.

Jednou z trečích plôch v interetnických vzťahoch, pretrvávajúcich počas celej existencie predmnichovskej ČSR, bola hospodárska politika jednotlivých politických zoskupení, ktoré boli v tom – ktorom období pri moci. Leitmotívom sťažností bolo zvýhodňovanie historických zemí na úkor periférie štátu, preferencie v prideľovaní štátnych objednávok podnikom blízkym vládnucim politickým stranám, monopoly (obilný, liehový...) atď. Tieto nezrovnalosti, domnelé či skutočné, spravidla nevedli k hlbokým konfliktom v interetnických vzťahoch v období hospodárskeho rastu ČSR, ktorý akceleroval v druhej polovici dvadsiatych rokov. Dramatický a neočakávaný vpád hospodárskych ťažkostí, odštartovaný krachom burzy v New Yorku v októbri 1929, však drasticky zmenil hospodárske pomery v ČSR. Pokles dopytu na vnútornom trhu, kolabujúci vývoz a prudký rast nezamestnanosti charakterizovali ekonomickú situáciu na počiatku tridsiatych rokov. Kríza postihla predovšetkým ľahký priemysel (textil, sklárne a pod.), koncentrovaný v sudetských oblastiach. Disproporcía miery nezamestnanosti v okresoch s prevahou nemeckého obyvateľstva oproti českým okresom bola alarmujúca. Podľa Z. Kárníka, ktorý čerpal zo štatistických údajov A. Bobrého, v okresoch, kde zastúpenie nemeckého obyvateľstva dosahovalo 80 – 100 %, na každých 1000 obyvateľov pripadlo 153 nezamestnaných osôb. V okresoch so zastúpením nemeckého obyvateľstva menším ako 20 % to bolo len necelých 70 nezamestnaných osôb (údaje k 31. 12. 1936).²³ Z. Kárník hodnotí túto skutočnosť otvorene kriticky: „Rozdíl mezi okresy velkou většinou německými

20 HODŽA, M.: Federácia v strednej Európe. Bratislava: Kalligram 1997, s. 153.

21 ROKOSKÝ, J.: Německý faktor v česko-slovenských vztazích 1918 – 1938. In: Česko-slovenská historická ročenka 2002, Brno: Masaryková universita v Brne 2002, s. 104.

22 KOVÁČ, D.: Češi a Slováci v kontexte európskych dejín 20. storočia. In: ROKOSKÝ, J.: c. d., s. 90.

23 KÁRNÍK, Z.: c. d., s. 65.

a veľkou väčšinou českými byl tedy katastrofální. V německých okresoch bylo nezamestnaných o 110 % víc než v českých! To bilo do očí.“²⁴ Aj keď nezamestnanosť v nemeckých okresoch bola predovšetkým dôsledkom exportného charakteru miestneho priemyslu, nedostatočná pomoc vlády sa stala príčinou kritiky nemeckého obyvateľstva. Podľa „Pamätného spisu“, odoslaného nemeckými odborovými zväzmi prezidentovi E. Benešovi, v období od januára do augusta 1936 poklesol počet nezamestnaných v českých okresoch o 25 %, v nemeckých len o 10 %. Ešte väčšiu disparitáciu vykazoval moravskosliezsky región – 29 % pokles v českých okresoch v porovnaní so 7 % poklesom v okresoch obývaných Nemcami.²⁵

Nepochybné rozhodujúcim faktorom, ktorý dal česko-nemeckým (tiež slovensko-maďarským) vzťahom negatívny smer, bol zvrat vo vývoji medzinárodnej situácie – uchopenie moci A. Hitlerom v Nemecku. Jedným z nosných pilierov nacistickej ideológie sa stal vypätý nacionalizmus a téza o nadradenosti nemeckej rasy. A. Hitler otvorene deklaroval zámer pričleniť všetky nemecké enklávy v Európe k Nemecku, bez ohľadu na skutočnosť, že sú súčasťou suverénnych štátov. Paralelne s rastom agresivity Nemecka sa aktivizovali aj iredentistické sily v Maďarsku.

Na domácom fronte sa do pozície dominantného politického reprezentanta nemeckej menšiny dostala Sudetonemecká strana (SdP). Napriek deklaráciám predsedu strany K. Henleina o vernosti republike orientácia SdP na nacistické Nemecko bola základňou politiky strany. SdP dokázala integrovať vo svojich radoch väčšinu nemeckého obyvateľstva v Čechách i na Slovensku²⁶ a marginalizovať nemecké aktivistické strany.

Volanie predstaviteľov SdP po autonómii sa stalo zámienkou pre realizáciu Hitlerových plánov na rozbitie ČSR. Väčšina nemeckého obyvateľstva v Čechách vívala vstup nemeckej armády ako „osloboditeľky spod českého jarma“. Protektorát Čechy a Morava sa dostal do úplného područia nacistického Nemecka. Aj keď Hitlerovi miestodržiteľia usilovali udržať zdanie „normálneho“ života v Protektoráte, neváhali použiť represálie voči akýmkoľvek prejavom odporu. V prostredí rastúcej nenávisťi sa priestor pre kultiváciu vzťahov medzi oboma komunitami zredukoval na minimum.

Odlíšná situácia, vo vzťahu k maďarskej minorite, existovala na Slovensku. Rozhodnutím Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1939 síce Slovensko stratilo značnú časť južného Slovenska, kde okrem príslušníkov maďarskej menšiny žili i desaťtisíce Slovákov, ale k násilnému pripojeniu celého Slovenska k Maďarsku

24 Tamže.

25 Tamže, s. 65 – 66.

26 Na Slovensku sa organickou súčasťou SdP stala Karpatonemecká strana.

nedošlo. Vzťah maďarskej minority a slovenskej majority počas trvania Slovenského štátu vo výraznej miere podmienili dva faktory: – po Viedenskej arbitráži zostal na Slovensku len zlomok maďarského obyvateľstva; – slovenská vláda uplatňovala voči maďarskej menšine princíp reciprocity, t. j. Maďarom na Slovensku boli priznané práva v rovnakom rozsahu ako Slovákom v Maďarsku. Vzhľadom na skutočnosť, že od momentu vzniku Slovenského štátu sa v politickom, hospodárskom i spoločenskom dianí na Slovensku začal presadzovať vplyv Nemecka, ktorý neustále silnel a po potlačení Slovenského národného povstania nadobudol formu otvorenej okupácie, slovensko-maďarské vzťahy ustúpili do úzadia.

Dialóg s nacistami odmietli najvýznamnejší politickí predstavitelia predmníchovskej ČSR. Prezident E. Beneš sa krátko po svojej abdikácii a odchode do exilu stal centrálnou postavou nekomunistického odboja. Jeho pozíciu výrazne upevnil vstup ZSSR a USA do vojny a vytvorenie protihitlerovskej koalície. Významnou politickou silou v emigrácii bola komunistická strana s centrom v Moskve a „expozítúrou“ v Londýne. Na rozdiel od nekomunistického exilu boli komunisti prakticky vo všetkých závažných otázkach vykonávatelmi príkazov Moskvy.

Pre postavenie nemeckého obyvateľstva v ČSR po porážke nacistického Nemecka malo rozhodujúci význam sformovanie exilovej vlády, charakter politických síl pôsobiacich v jej rámci a uznanie tejto vlády mocnosťami protihitlerovskej koalície. Ústrednou osobnosťou exilovej politickej reprezentácie sa stal E. Beneš. E. Beneš abdikoval 5. októbra 1938 a určitý čas pôsobil v USA ako súkromná osoba. 16. marca 1939 však telegraficky požiadal USA, Veľkú Britániu, Francúzsko a ZSSR o vyjadrenie nesúhlasu s rozbitím ČSR,²⁷ pričom sa opätovne prezentoval ako prezident ČSR. Tento postup bol založený na téze o štátoprávnej kontinuite existencie ČSR aj po Mníchove a odmietnutí politických i štátoprávnych zmien iniciovaných po podpísaní Mníchovskej dohody.

Benešovu politickú pozíciu významne upevnil vstup Francúzska a Veľkej Británie do vojny proti Nemecku. V máji 1940 bolo E. Benešovi umožnené utvoriť „Dočasné štátne zriadenie československé“ vo Veľkej Británii a 21. júla 1940 britská vláda uznala dočasnú československú vládu.²⁸

Primárnym predstaviteľom československého štátneho zriadenia v exile sa stal prezident republiky. Právne bola štruktúra vládnych orgánov rozpracovaná v Ústavnom dekréte prezidenta republiky č. 2/1940 Úř. Věst. O dočasnom výkone moci zákonodarnej z 15. októbra 1940.²⁹ V zmysle ústavného dekrétu č. 2

27 ŠUTAJ, Š. – MOSNÝ, P. – OLEJNÍK, M.: Prezidentské dekréty Edwarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava: Veda 2002, s. 14.

28 JECH, K.: Němci a Maďari v dekrétech prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940 – 1945. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003, s. 23 – 24.

29 ŠUTAJ, Š. – MOSNÝ, P. – OLEJNÍK, M.: c. d., s. 18 – 19.

mal prezident vykonávať zákonodarnú moc vydávaním ústavných dekrétov prezidenta republiky (v postavení ústavných zákonov) a dekrétov prezidenta republiky (v postavení zákonov). Vydanie dekrétov bolo podmienené iniciatívou vlády a okrem prezidenta republiky dekréty signoval predseda vlády a príslušný člen vlády poverený ich výkonom.³⁰

Súčasťou štátneho zriadenia boli aj exilová vláda a štátna rada. Vláda mala 13 členov, reprezentujúcich široké spektrum politických prúdov predmníchovskej ČSR. Určujúci vplyv na zloženie vlády mal E. Beneš, ktorý menoval a odvolával jej členov, pričom neexistoval orgán oprávnený prezidentovo rozhodnutie vetovať. Štátna rada v podstate fungovala ako poradný orgán s povinnosťou vypracovať poradné správy pre prezidenta republiky a vládu na základe nimi formulovaných požiadaviek, bola oprávnená predkladať návrhy a podnety a mohla žiadať členov vlády o informácie k čiastkovým otázkam.³¹

V štátoprávnom usporiadaní československej exilovej vlády mal teda prezident republiky primárne postavenie³² a konzekventne, formatívnu úlohu tiež vo formovaní postojov vládneho kabinetu k postaveniu nemeckého obyvateľstva. Podľa vyjadrenia E. Beneša pôvodne mali mať zastúpenie v Štátnej rade aj reprezentanti nemeckej menšiny pôsobiaci v exile.³³ Vývoj v medzinárodno-politickej situácii (uznanie exilovej vlády Veľkou Britániou a ZSSR) a taktiež represívny postup okupačných úradov v Protektoráte Čechy a Morava mali nepochybne vplyv na zmenu Benešovho postoja k otázke účasti sudetonemeckých antifasistov vo vláde. Na jeseň 1941 E. Beneš totiž túto možnosť zamietol s vysvetlením, že rastúca nenávisť voči Nemcom v Čechách a na Morave takéto postupy vylučuje.³⁴ Počas rokovaní s W. Jakschom a ďalšími predstaviteľmi sudetonemeckého protifasistického exilu, ktoré sa konali začiatkom roku 1942, E. Beneš otvorene deklaroval eventualitu úplného rozchodu s nemeckým obyvateľstvom.

Vyhlásil, že v reakcii na nacistický teror „u nás z toho vzniká hrozivá touha po pomste a najmenej čo všetci žiadajú, je nejen veľká revolučná odvetá na konci války,...nýbrž i definitívni náš rozchod s Němci, jejich transfer do říše, prostě konec!...bude třeba zbavit naše země veškeré německé buržoazie, pangermán-

30 Tamže, s. 19.

31 Tamže, s. 20 – 21.

32 O dominantnej pozícii E. Beneša ako vodcu nekomunistického exilu svedčí jednomyselne prijaté uznesenie vlády, ktorým ho potvrdila v prezidentskej funkcii až do doby, keď bude možné zvolat' volebnú schôdzu Národného zhromaždenia. JECH, K.: c. d., s. 26.

33 BENEŠ, E.: Odsun Němců z Československa, Výbor z Paměti a dokumentů 1940 – 1947. Praha: 1996, s. 22.

34 Tamže, s. 23.

ske inteligencie a fašizmu propadnutejšieho dělnictva.³⁵ Toto stanovisko viedlo k prerušeniu dialógu s predstaviteľmi nemeckej emigrácie, pretože W. Jaksch tento postoj odmietol. Kontakty medzi oboma politikmi boli prerušené.

V kontraste k prezidentovým zámerom komunisti v prístupe k riešeniu „nemeckej otázky“ zaujímali menej vyhranené stanovisko. Predstavitelia komunistického exilu v Londýne, v súlade s príkazmi moskovského ústredia, sa odmietali vyjadriť jednoznačne k otázke postoja voči nemeckej komunite.³⁶

E. Beneš usiloval o akceptáciu svojich predstáv na riešenie postavenia Nemcov v ČSR aj v stykoch s krajinami protihitlerovskej koalície. Podľa vlastnej interpretácie, počas návštevy USA v máji 1943 získal súhlas amerického prezidenta F. D. Roosevelta pre odsun nemeckého obyvateľstva z ČSR.³⁷ Vláda Veľkej Británie zaujímala v tom období k plánu odsunu Nemcov z Československa rezervované stanovisko. Odsun ako taký sice explicitne neodmietla, v politických kruhoch i médiách sa však vyskytli hlasy kritizujúce nehumánnosť nedobrovoľného odsunu v masovom meradle.³⁸ Najvýraznejšej podpory sa E. Benešovi dostalo zo strany sovietskych predstaviteľov. Prvou kladnou reakciou bolo vyjadrenie sovietskeho veľvyslanca A. J. Bogomolova, ktorý v júni 1943 informoval člena exilovej vlády H. Ripku o súhlase sovietskeho vedenia s plánom odsunu Nemcov.³⁹ Prehĺbenie vzťahov medzi československou exilovou vládou a sovietskym vedením, ktoré našlo svoje vyjadrenie v podpísaní Československo – sovietskej zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci, sa odrazilo aj v podpore ZSSR v otázke plánovaného odsunu nemeckého obyvateľstva. Počas rokovaní so sovietskymi predstaviteľmi v decembri 1943, predložil E. Beneš memorandum, v ktorom si československá strana vyhradzovala právo rozhodnúť o udelení československého štátneho občianstva osobám nemeckej národnosti a odsune tých osôb nemeckej národnosti, ktorým občianstvo udelené nebude. V telegrame odoslanom ministrovi zahraničia J. Masary-

35 Tamže. Kurzíva je uvedená v pôvodnom texte.

36 V správe z rokovaní londýnskeho vedenia KSČ s E. Benešom, datovanej 1. júla 1943 a odoslanej do Moskvy, je uvedené: „V rozmluvách s ním (E. Benešom) sa často vyskytuje otázka sudet. Němců. Držíme se v této otázce Vašich směrnic a nestavíme otázku budoucího postavení sudet. Němců do popředí. Ale s jeho strany je problém příštího postavení sudet. Němců stavěn. Sám nemá o tom jasno a představuje si to vyřídít transferem všech těch, kteří sa jakýmkoliv způsobem proti českému národu provinili přímou nebo nepřímou podporou Henleina.“ Cesta ke Květnu. Vznik lidové demokracie v Československu, díel I., zv. 1. Praha: ČSAV 1965, s. 36.

37 BENEŠ, E.: c. d., s. 43.

38 STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa 1945 – 1947. Praha: Academia – Naše vojsko 1991, s. 20 – 27.

39 BENEŠ, E.: c. d., s. 51.

kovi prezident informoval, že J. V. Stalin vyslovil s požiadavkami československej vlády „zásadný súhlas“.⁴⁰

Začiatkom roku 1944 už bolo zrejmé, že nacistické Nemecko speje k porážke. Paralelne s vývojom zahraničnopolitickej situácie E. Beneš opakovane verejne deklaroval rozhodnutie československej vlády vyriešiť „nemeckú otázku“ odsunom, pokiaľ možno, čo najväčšieho počtu Nemcov za hranice štátu.⁴¹ V druhej polovici roku 1944 sa k princípu obnovy ČSR ako štátu bez „neslovanských menšín“ priklonili aj predstavitelia KSC.⁴²

V kontexte vývoja postojov exilovej vlády voči nemeckému obyvateľstvu je nutné aspoň stručne načrtnúť situáciu nemeckej komunity na Slovensku. Aj keď vo viacerých aspektoch bola situácia nemeckej minority na Slovensku dramaticky odlišná,⁴³ slovenskí Nemci nefigurovali v plánoch exilovej vlády ako samostatná skupina. Obdobne, predstavitelia protifašistického odboja na Slovensku, tak komunisti ako aj tzv. občiansky blok, neriešili špecificky otázku postavenia nemeckého obyvateľstva. Vo Vianočnej dohode – dohovore, na základe ktorého bola utvorená Slovenská národná rada (SNR) a vytýčené základné ciele odboja, nie je rozpracovaný postup k príslušníkom „neslovanských minorít“ špecificky. Rámcovo postavenie menšín riešil 4. bod II. časti dohody, podľa ktorého „vnútorné usporiadanie budúcej Č-SR má byť demokratické, majú sa však vykoreniť všetky tendencie fašistické, rasistické, totalitné a také, ktoré budú v rozpore s týmito zásadami.“⁴⁴

Slovenské národné povstanie (SNP) zdramatizovalo vzťahy medzi slovenskou majoritou a nemeckým obyvateľstvom. V regiónoch, ktoré sa ocitli pod kontrolou povstaleckých jednotiek, dochádzalo k násilnostiam voči Nemcom, obzvlášť zo strany sovietskych partizánov. Slovenská národná rada – vrcholný

40 Československo-sovetské vzťahy v období Velké vlastenecké války 1941 – 1945. Dokumenty a materiály. Praha: 1960, s. 132.

41 3. februára 1944, v prejave adresovanom Štátnej rade E. Beneš uviedol, že obnovená ČSR bude národným štátom Čechov, Slovákov a Karpatských Ukrajincov. BENEŠ, E.: Šest let exilu a druhé světové války. Praha: 1946, s. 394. V rozhlasovom prejave vysielanom 8. septembra 1944 vyjadril odhodlanie „provést odplatu a očistu do opravdového a neúprosného konce“. Tamže, s. 239 – 240. Obdobne v prejave odvysielanom 27. októbra 1944 vyhlásil „Nemohu ani dnes přejít mlčením otázku vyřízení všech úctů s našimi Němci, kteří v roce 1938 vrazili našemu státu dýku do zad. Ti všichni, kdo tak učinili, musí pryč.“ Tamže, s. 240 – 243.

42 Cesta ke Květnu, c. d., s. 184 – 185.

43 Nemecká menšina na Slovensku bola len fragmentom počtu Nemcov žijúcich v Čechách a na Morave. Aj keď bola väčšina slovenských Nemcov začlenená do Deutsche Partei (Nemecká strana), organizovanej po vzore NSDAP, vedeniu nemeckej minority sa nepodarilo získať zásadný podiel na politickej moci v rámci štruktúry Slovenského štátu.

44 Cesta ke Květnu...c. d., s. 194 – 195.

politický orgán na povstaleckom území – vydala počas svojho pôsobenia súbor nariadení, z ktorých nariadenie č. 5 upravovalo postavenie nemeckej minority v školskej a cirkevnej oblasti. Nariadenie č. 5 rušilo minoritné školy a výkon bohoslužieb v nemeckom a maďarskom jazyku, avšak len v školách a cirkevných zboroch, ktoré boli zriadené po 6. októbri 1938.⁴⁵ V rovnako tolerantnom duchu bolo koncipované nariadenie SNR z 18. septembra o zamestnaní Nemcov v štátnych službách, podľa ktorého mali byť zo štátnych služieb prepustení len Nemci „dokázateľne organizovaní v Deutsche Partei a oddieloch Freiwilliger Schutzdienst. Príslušníci nemeckej minority, ktorí neboli členmi uvedených organizácií, mali byť po individuálnom preverení v štátnych službách ponechaní.“⁴⁶ V kontraste k postojom exilovej vlády ČSR v Londýne povstalecká SNR v žiadnom z dokumentov vydaných v čase svojho pôsobenia otázku odsunu nemeckého obyvateľstva neriešila.

Prvým uceleným súborom opatrení upravujúcich postavenie nemeckej i maďarskej minority bol tzv. Košický vládny program, deklarovaný E. Benešom dizigovanou vládou Národného frontu 5. apríla 1945.⁴⁷ V náväznosti na Košický vládny program, „který neřešil konkurenci zákonodárné činnosti prezidenta a SNR“,⁴⁸ SNR pokračovala vo vydávaní nariadení s platnosťou pre Slovensko. Táto právomoc bola formulovaná v nariadení o zákonodarnej moci na Slovensku č. 30 Zbierky nariadení SNR z 21. apríla 1945, s výnimkou záležitostí celoštátneho dosahu, kedy zákonodarnú právomoc vykonával prezident republiky, v znení uvedeného nariadenia, „po dohode so Slovenskou národnou radou“.⁴⁹

Na Slovensku výrazným spôsobom ovplyvnilo status Nemcov a Maďarov nariadenie SNR č. 33, platné od 15. mája 1945, o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudových súdov,⁵⁰ ktoré v tridsiatich troch paragrafoch rozpracovalo súbor retribučných opatrení trestnoprávneho charakteru. Na základe nariadenia č. 33 mohli byť československí i cudzí štátni občania odsúdení (vrátane trestu smrti) za celý rad široko poňatých prečinov.

V celoštátnom rozsahu mal primárny význam dekrét prezidenta republiky (DPR) č. 33 Zb. o úprave československého štátneho občianstva, vydaný 2. augusta 1945.⁵¹ Na základe uvedeného dekrétu československí štátni občania ná-

45 Nariadenie SNR zo dňa 6. septembra 1944 o úprave školstva a bohoslužobnej reči nemeckej a maďarskej národnostnej menšiny. Zbierka nariadení SNR, ročník 1944, čiastka 2.

46 Slovenské národné orgány v dokumentoch I., Bratislava: 1977, s. 9.

47 JECH, K.: c. d., s. 49.

48 Tamže, s. 52.

49 Tamže.

50 Nariadenie SNR č. 33. Zbierka nariadení SNR, ročník 1946, čiastka 11.

51 Úradný vestník, ročník 1945, číslo 29, s. 57.

rodnosti nemeckej, alebo maďarskej, ktorí podľa výnosov „cudzej okupačnej moci“ nadobudli štátnu príslušnosť nemeckú alebo maďarskú, stratili dňom nadobudnutia takejto štátnej príslušnosti československé občianstvo. Ostatní československí občania nemeckej alebo maďarskej národnosti stratili československé občianstvo dňom nadobudnutia platnosti dekrétu (10. augusta 1945). DPR č. 33 sa nevzťahoval na aktívnych antifašistov nemeckej a maďarskej národnosti.⁵²

V svojich praktických dôsledkoch znamenal DPR č. 33 transformáciu tézy o kolektívnej vine do konkrétnej právnej normy a stal sa legislatívnou bázou pre realizáciu masového odsunu príslušníkov nemeckej menšiny. Následné právne normy, nariadenia a inštrukcie štátnych orgánov mali parciálny charakter a riešili jednotlivé aspekty postavenia a odsunu nemeckej minority v závislosti na konkrétnej situácii.

Benešové dekréty a nariadenia SNR, ktoré sa vzťahovali k postaveniu nemeckej minority a k jej odsunu z ČSR, boli vyústením zložitého vývoja vzťahov medzi nemeckou komunitou na jednej strane a českou-slovenskou majoritou na strane druhej⁵³. Tieto vzťahy, obzvlášť bezprostredne po vzniku ČSR, komplikovala nedôvera a neochota oboch strán ku kompromisu. Pozitívnu evolúciu príklonu k občianskemu princípu, ktorej zárodok sa začali prejavovať v druhej polovici dvadsiatych rokov, narušilo víťazstvo nacizmu. Je historickým faktom, že značná časť príslušníkov nemeckej menšiny bola organizovaná v SDP/KdP (počas trvania Slovenského štátu KdP vyvíjala činnosť pod menom Deutsche Partei) – v politických stranách, ktoré sa aktívne podieľali na rozbití republiky a nacifikácii nemeckého obyvateľstva. Na základe týchto skutočností boli Nemci, ale tiež i Maďari ponímaní ako „kolektívne vinní“ a, konzekventne, vystavení represáliám. V prípade Nemcov to bol nedobrovoľný odsun väčšiny príslušníkov tejto minority z ČSR. V prípade Maďarov, nakoľko ich odsun zo Slovenska spojenci neschválili, pokusy riešiť „maďarskú otázku“ výmenou obyvateľstva medzi Maďarskom a ČSR, presťahovaním maďarského obyvateľstva do Čiech a „reslovakizáciou“.⁵⁴ I keď sa však téza o kolektívnej vine (a jej odčinení) vzťahovala bezprostredne na postoje nemeckej a maďarskej komunity v období rokov 1938 – 1945, tento prístup mal časovo i obsahovo hlbšie korene – bol výsledkom presvedčenia, že etnické rozdiely nie je možné preklenúť a jediným riešením je nútený rozchod.

52 Úradný vestník, ročník 1945, číslo 29, s. 657.

53 V tomto kontexte je nutné uviesť, že aj keď postoj Slovákov k Nemcom žijúcim na Slovensku boli v mnohých aspektoch odlišné od vzťahu majoritnej spoločnosti k nemeckému obyvateľstvu na západ od rieky Moravy, v riešení „nemeckej otázky“ bol postup SNR a českých vládnych orgánov v princípe zhodný.

54 K tejto problematike podrobnejšie ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava: Veda 1993.

K UZÁKONĚNÍ DEKRETŮ PREZIDENTA REPUBLIKY Z LET 1940 – 1945

Karel Jech

Chci se ve stručnosti zabývat ústavním zákonem č. 57/1946 Sb., kterým Prozatímní Národní shromáždění ČSR dne 28. března 1946 schválilo a prohlásilo za zákon dekrety prezidenta republiky vydané od roku 1940 do 27. října 1945. Uvedu nejprve hlavní důvody, které k přijetí tohoto zákona vedly, pokusím se objasnit obsah a smysl dnes již téměř neznámého pojmu *ratihabice*, kterým byl tento ústavní akt ve své době označen, a naznačím i to, k jakému právnímu stavu uvedený zákon dospěl po rozdělení Československa na dva samostatné státy.

Důvody, pro které se otázkou dekretální zákonodárné činnosti prezidenta republiky a vlády na přelomu let 1945 – 1946 intenzivně zabýval první poválečný zákonodárný sbor ČSR, jsou bezprostředně spjaty se samotnými počátky zatímního státního zřízení ČSR v zahraničí. Prezident republiky, jemuž se dostalo oficielního uznání státní světové protifašistické koalice, byl spolu s exilovou vládou postaven před odpovědný úkol vydávat v podmínkách zákonodárné nouze po nezbytně nutnou dobu opatření v síle zákona k řešení situací, které nebyly předvídaný platnou ústavou a navazujícím československým právním řádem. Prezident začal plnit toto své poslání již prvními dvěma ústavními dekrety z roku 1940, jimiž ustavil Státní radu jako poradní sbor prozatímního státního zřízení ČSR a rozhodl o tom, že z titulu své prezidentské funkce a se souhlasem vlády bude zákonodárnou činností po dobu platnosti zatímního státního zřízení vykonávat v nezbytných případech formou dekretů.¹

Mimořádný význam měl v těchto souvislostech ústavní dekret č. 11/1944 Úř. věst. čsl. o obnovení právního pořádku, vydaný v Londýně dne 3. srpna 1944, který tvořil jakýsi spojovací článek mezi ústavou republiky z roku 1920, předmnichovským právním řádem a nově vznikající exilovou legislativou. Jeho člá-

1 Vydávání právních norem formou prezidentských dekretů československý právní řád do té doby neznal. Podle československé ústavy se zákony vydávaly usnesením poslanecké sněmovny a senátu Národního shromáždění, které svým podpisem stvrzoval prezident republiky. V případě nefunkčnosti parlamentu mohl právní normy, k nimž by jinak bylo třeba zákona, vydávat Stálý výbor Národního shromáždění. Ani jedna z obou těchto možností nebyla však v důsledku nacistické agrese a rozbití republiky použitelná. Obdobně nebyl využit ani zákon o obraně státu č. 131/1936 Sb., jehož § 138 obsahoval všeobecné zmocnění vlády k tomu, aby svými nařízeními k úpravě mimořádných poměrů, způsobených stavem branné pohotovosti státu, svými nařízeními se souhlasem prezidenta měnila a doplňovala zákony. Zmocnění však neumožňovalo změnu ústavních poměrů.

nek 5, odst. 1 přitom stanovil, že ústavní dekret č. 1/1940 o ustavení Státní rady, ústavní dekret č. 2/1940 o prozatímním výkonu moci zákonodárné (které měly z hlediska dekretální zákonodárné činnosti zakladatelský význam), jakož i všechny ostatní dekrety, vydané podle § 2 ústavního dekretu č. 2/1940, „podléhají ... dodatečnému schválení příslušnými ústavními činiteli (ratihabici)“.² Současně byla vyslovena podmínka, že k jejich dodatečnému schválení musí dojít do šesti měsíců po ustavení Národního shromáždění, jinak by další platnost ztratily.

Uvedená rozhodnutí, jakkoliv podmiňovala výslednou platnost a účinnost prezidentských dekretů jejich dodatečným ústavním schválením na domácí půdě, nesnižovala jejich závažnost a autoritu. Lze je naopak chápat jako výraz odpovědné snahy prezidenta a vlády dodržovat i ve ztížených podmínkách demokratické postupy³ a jako úsilí o to, aby parlamentně uzákoněné dekrety se staly nepochybnitelnou součástí československého právního řádu.

Jedním z výchozích motivů nezbytnosti poválečného přezkoumání exilové legislativy byla neujasněnost toho, jak principy politické a právní kontinuity s předmnichovskou ČSR obsažené v exilových dekretch prezidenta a vlády přijme domácí odboj, s nímž byly jen omezené kontakty, a jak se k nim postaví celá česká a slovenská veřejnost. Z českého odbojového prostředí přicházely např. informace o tom, že domácí představy o vypořádání se s okupačním režimem a o zamýšlených poválečných přeměnách jsou znatelně radikálnější než jaké měla konzervativněji založená londýnská emigrace. A co bylo v polovině roku 1944 aktuálně a perspektivně nejnaléhavější – že na Slovensku spontánně vypuklo národní povstání předznamenávající možné výraznější postavení Slovenska v poválečné ČSR. Odsud dostával londýnský exil nezanedbatelné signály o tom, že

- 2 Akt označený tehdy pojmem *ratihabice* se v ústavně právní praxi vyskytuje velmi zřídka a jeho obsah je i pro odborníky mnohdy málo srozumitelný. Současná právní literatura interpretuje pojem *ratihabice* jako „dodatečné schválení, přivolení. Příslušný akt je před *ratihabici* nikoli nezákonný, ale neúčinný, popřípadě jen podmíněně účinný. Tím se *ratihabice* liší od dodatečného uznání právnosti aktu, původně nezákonného.“ – MADAR, Z. a kol.: Slovník českého práva. Praha: 1999. V německé právnícké němčině, která pojem *ratihabice* nezná, se lze setkat se širším opisem typu *die verfassungsgesetzliche Bestätigung der Dekrete* (tj. ústavní potvrzení dekretů), který bývá v závorce doplněn českým tvarem *ratihabice*. Viz např. JECH, K., ed., Němci a Maďari v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940 – 1945, Brno: ÚSD AV ČR, Doplněk, 2003.
- 3 Právní odborník JUDr. Egon Schwelb, hlavní autor návrhu ústavního dekretu o obnovení právního pořádku, poznamenal v této souvislosti, že volbou formy revolučních zákonodárných aktů vyžadujících dodatečného schválení byla projevena vůle zahraničních ústavních činitelů uznat a předem se podrobit vůli svrchovaného lidu žijícího pod nepřátelskou okupací. – SCHWELB, E.: Vysvětlivky k ústavnímu dekretu prezidenta republiky ze dne 3. srpna 1944 o obnovení právního pořádku (č. 11/1944), vydal Spolek československých advokátů v zahraničí v Londýně v lednu 1945, 62 stran, s. 10.

povstalecká reprezentace neusiluje o prostou restauraci předmnichovského zřízení, že jsou v ní patrné jak snahy o obnovu společného státu, tak tendence k autonomnímu postavení Slovenska v soužití s českými zeměmi, že není nadále přijatelná idea jednoho československého národa a že proto není vůle převzít beze zbytku původní československou ústavu a na ni navazující legislativu.

K tomu jako nová skutečnost přistoupilo nařízení SNR z 1. září 1944 o tom, že SNR vykonává na Slovensku zákonodárnou, vládní a výkonnou moc, po němž následovala řada dalších aktů, které se sice formálně neprezentovaly jako zákony, avšak autorita a účinnost zákonů se jim propůjčovala a tak také byly ve veřejnosti přijímány. O tom všem se nepochybně jednalo při londýnském setkání delegace SNR s prezidentem E. Benešem na podzim 1944 a je jen škoda, že se o tom nedochovaly podrobné záznamy. K výsledkům odbojových aktivit na Slovensku i ke zmíněným rozhovorům lze přičíst to, že prezident začal postupně měnit svůj předchozí postoj ke slovenské svébytnosti a že také (zejména od příprav Košického vládního programu na jaře 1945) nazrávaly změny v postojích k přípravě a koncipování celostátních a slovenských zákonodárných aktů. Myslím, že je opodstatněné mluvit o tom, že v těchto souvislostech zde vznikal další velmi podstatný podnět k tomu, aby se do té doby vydané nebo připravované prezidentské dekrety podrobily poválečnému přezkoumání.

Závaznost parlamentního projednání exilových dekretů byla v únoru 1945⁴ prodloužena a rozšířena i o dekrety, které měly být vydávány na domácím osvobozeném území až do ustavení prozatímního zákonodárného sboru ČSR, k čemuž došlo vznikem Prozatímního Národního shromáždění. Doba, po kterou docházelo k tvorbě a vydávání prezidentských dekretů, označená tehdy jako „přechodné období revolučního zákonodárství“, sahala až do 28. října 1945, přičemž právě v časovém úseku od začátku dubna 1945, kdy se ustavila první vláda Národní fronty Čechů a Slováků a vyhlásila svůj Košický vládní program, vzniklo z celkového počtu 143 oněch 98 dekretů, které spolu s revolučním lidovým hnutím nejvíce ovlivnily likvidaci šestileté fašistické nadvlády v obou částech republiky, návrat do mírových poměrů a začátek hlubokých národních a sociálních přeměn.

Prezidentské dekrety vycházely v této době i nadále k návrhu vlády, ale již bez konzultací se Státní radou a Právní radou, které byly obě zrušeny se zánikem zatímního československého státního zřízení v zahraničí a se vstupem prezidenta a vlády na domácí půdu. Pokud měl mít dekret celostátní platnost, musel být kromě toho závazně připraven a vydán v dohodě se Slovenskou národní radou (event. později ve smyslu tzv. první pražské dohody z 1. června 1945 se

4 Stalo se tak ústavním dekretem prezidenta republiky ze dne 22. 2. 1945 č. 3/1945 Úř. věst. čsl., o výkonu moci zákonodárné v přechodném období.

souhlasem slovenských členů vlády vybavených zplnomocněním předsednictva SNR), jinak byl platný pouze v českých zemích. Zákonomárnou moc na Slovensku vykonávala v té době SNR „v duchu úprimnej shody s prezidentom a vládou Československej republiky“, čímž SNR ve srovnání s nařízením z 1. září 1944 omezila svoji původní kompetenci a učinila ústupek československé vládě.

Uvedeným řešením se zcela optimálních výsledků dosáhnout nepodařilo. Byly případy, kdy vláda a prezident svým dekretům autoritu na Slovensku nezjednali a kdy SNR odmítla již vydaný dekret na Slovensku provést.⁵ Z druhé strany byly oprávněné stížnosti slovenských pověřenců a jiných úředních míst na to, že jim poskytován příliš krátký časový prostor pro jejich spoluúčast na tvorbě některých dekretů nebo že se jejich kritická stanoviska k vládním oslovám nesetkávají s patřičnou odezvou a respektem k právnímu stavu na Slovensku.⁶

Podobných legislativních kolizí nařízení SNR s dekrety prezidenta republiky bylo větší množství a proto se také jimi v létě a na podzim 1945 dosti intenzívně zabývaly jak Sbor pověřenců a SNR, tak i právní odbor Kanceláře prezidenta republiky, legislativní a slovenský odbor Úřadu předsednictva vlády. Bylo zřejmé, že rozpory, k nimž docházelo v důsledku rozdílného chápání kompetenčních vztahů mezi vládou a SNR, mají hlubší základ a pozadí v nedořešeném ústavně právním postavení Slovenska v opět svobodném Československu. Odtud také vyplývaly obavy v ústavních orgánech, že by trvající kolizní situace mohla vážně zkomplikovat a narušit připravované schválení prezidentských dekretů. Velmi napjatá situace vznikla v těchto souvislostech již několik týdnů po vyhlášení znárodnovacích dekretů. Dr. Lettrich, který byl předsedou SNR, označil tehdy jménem Demokratické strany postátňovací dekrety za prospěšné, ale současně proti nim vznesl řadu politických a věcných námitek.⁷ Poukázal zejména na to, že dekrety dostatečně nerespektují právní stav na Slovensku, že

-
- 5 Stalo se tak např. s dekretem ze dne 20. srpna 1945 č. 59/1945 Sb., jímž se zrušovala jmenování veřejných zaměstnanců z doby nesvobody. Ačkoliv byl dekret vydán k návrhu vlády a v dohodě se SNR, usnesl Sbor pověřenců z podnětu SNR dne 13. 10. 1945, aby jeho účinnost byla na Slovensku suspendována a aby nadále platilo nařízení SNR č. 99/1945 Sb. n. SNR vyhlášené dne 7. září 1945 v souvislosti s prověřováním státních a veřejných zaměstnanců. Usnesení Sboru pověřenců se přitom odvolávalo na nařízení SNR z 1. září 1944, jehož původní platnost se však již změnila. – Viz blíže Archiv KPR, inv. č. 1976, sign.: 139736/52 (Národní shromáždění) a dále SNA Bratislava, f. Úrad předsednictva Sboru poverenikov, k. č. 2, materiál k zasadnutiu 15. 10. 1945.
 - 6 Viz mj. SNA Bratislava, f. ÚP SNR, sign.: obyč. 1945, inv. č. 425, k. 454. (Připomínky Úřadu Předsednictva SNR ze dne 4. listopadu 1945 k jednotlivým dekretům prezidenta republiky – revize, adresované Úřadu předsednictva Československé vlády).
 - 7 SNA Bratislava, f. ÚP SNR, L-8, inv. č. 28, k. 12 (dopis Dr. Lettricha Národní frontě v Bratislavě ze dne 23. listopadu 1945).

Sboru pověřenců – ačkoliv jde o vládní sbor na Slovensku – není přiznána vůbec žádná pravomoc, že vedle zestátnění není povolena také družstevní forma znárodnění, která by právě u malých slovenských podniků mohla najít značné uplatnění, a že nebyla ponechána minorita kapitálové účasti v soukromých rukou. Dr. Lettrich požadoval, aby uvedené výhrady a požadavky byly vyjádřeny v nařízení SNR, což naznačovalo, že analogickým způsobem mohou vznikat opoziční komplikace i při parlamentním schvalování prezidentských dekretů.

Jedním z kroků, který měl dalšímu vyhrocování vztahů předejít, bylo i důrazné usnesení předsednictva vlády, které v prosinci 1945 zmocnilo svého předsedu k tomu, aby písemně upozornil Slovenskou národní radu, že všechny podepsané dekry prezidenta republiky platí i na Slovensku, jestliže jejich platnost nebyla výslovně omezena.⁸ Domnívám se, že do této souvislosti lze uvést i utlumení podnětu některých právníků a politiků, aby dodatečnému přezkoumání a uzákonění voleným ústavním sborem byly podrobeny nejen prezidentské dekry, nýbrž i nařízení SNR jako akty povstaleckého orgánu, který se revoluční cestou ujal výkonu moci.⁹ Mám však za to (i když se nemohu odvolat na konkrétní dokument), že záležitosti spjaté s uznáním nařízení SNR za platnou součást československého právního řádu byly v tiché shodě mezi českými a slovenskými představiteli přesunuty do příprav nové československé ústavy, kterými se zabývalo Ústavodárné národní shromáždění zvolené v květnu 1946.

Vlastní přípravy ke schvalování dekretů na půdě PNS se konaly v posledním čtvrtletí roku 1945 a v prvním čtvrtletí roku 1946. V řadě jednání mezi českými a slovenskými politickými stranami se podařilo překlenout některé názorové rozdíly na pojetí tohoto aktu a dohodnout několik zásadních rozhodnutí:

1. že s ratihabíci není nutné čekat až na národní shromáždění zvolené přímými volbami a že již právě ustavené Prozatímní Národní shromáždění, utvořené ve shodě mezi českou a slovenskou politickou reprezentací je ke splnění takového poslání plně kompetentní;
2. bylo potvrzeno a upřesněno, že k tomu, aby dekry mohly být uzákoněny a aby se mohly stát nezpochybnitelnou součástí československého právního řádu, musí dojít do půl roku od ustavení zákonodárného sboru, což v praxi znamenalo od 28. října 1945 do konce března 1946;

8 Tamtéž (dopis předsedy vlády Zd.Fierlingera předsednictvu SNR v Bratislavě ze dne 21. prosince 1945).

9 Jedním ze stoupenců takového řešení byl spolu s některými slovenskými představiteli i JUDr. Josef Hoffmann, tehdejší přednosta legislativní sekce ministerstva vnitra a zástupce tohoto ministerstva v subkomisi ústavněprávního výboru PNS pro ratihabíci dekretů prezidenta. – Viz jeho stať Zřízení (zatímní organizace) ČSR po osvobození. In: Slovník veřejného práva československého, svazek V., Brno: 1948, s. 786 – 816.

3. následně pak bylo dohodnuto, že půjde nikoliv o ratihabici v úzce právním smyslu, která by vyžadovala detailní projednávání a případné úpravy každého dekretu zvláště, nýbrž o ratihabici ve smyslu politickém, což umožňovalo její uskutečnění¹⁰ *uno actu*, tj. jedním aktem, najednou.

Hlavní obsahová a organizační jednání se konala v ústavněprávním výboru PNS a v jeho subkomisi pro ratihabici dekretů¹¹ a teprve v závěru se dosaženými výsledky zabývalo plénum PNS. Vzhledem k tomu, že v diskusích vyvstaly některé politicky ožehavé otázky česko-slovenských vztahů, věnovala postupu příprav značnou pozornost také československá vláda, vedení SNR a Kancelář prezidenta republiky.

Slovenští poslanci hned v počátečních jednáních poukazovali na to, že nemohou posuzovat a případně schvalovat exilové dekry, s jejichž autentickým zněním se dosud neměli možnost seznámit; dosáhli toho, že pro parlamentní jednání byly poskytnuty jak potřebné dekry, tak pro informaci českých poslanců i nařízení SNR a navíc i některá vládní a resortní opatření vydaná v souvislosti s dekretálním zákonodárstvím. Slovenští poslanci z řad Demokratické strany uznávali jistou opodstatněnost exilových dekretů, avšak důrazně odmítali akceptovat formulace o „československém národě“, které se v některých vládních a prezidentských dokumentech zejména před vypuknutím SNP vyskytovaly. Tato kritika zeslábla až poté, kdy se slovenské reprezentaci dostalo ujištění o tom, že prezident republiky a vláda zejména od SNP od překonaných čechoslovakistických pozic ustoupili a že ve vztazích Čechů a Slováků plně sdílejí princip rovný s rovným, vyjádřený v Košickém vládním programu. Ve značně vyhrocených polemikách se často prolínalo kritické hodnocení minulé praxe, v níž docházelo k nežádoucím kolizím mezi dekry a nařízeními SNR, s úvahami o budoucím vývoji na tomto poli. Vzniklé napětí značně polevilo v souvislosti s tím, že tento citlivý česko-slovenský vztah se souběžně řešil na vrcholové úrovni Národní fronty Čechů a Slováků (což bezprostředně našlo svůj výraz ve druhé a třetí pražské dohodě z 11. dubna a 28. června 1946).

Začátkem února 1946 předložila vláda svůj první návrh ústavního zákona ve věci uzákonění dekretů, který pak ústavněprávní výbor s některými změnami, k nimž již neproběhlo kvalifikované připomínkové řízení, a také s novým srozu-

10 V ústavněprávním výboru PNS zasedalo od 8. 11. 1945 36 poslanců pod předsednictvím JUDr. Jána Púlla (KSS). Místopředsedy byli JUDr. Jaroslav Řehulka (L), prof. JUDr. Zdeněk Peška (SD), JUDr. Štefan Kočvara (DS) a zapisovatelem Jan Kazimour (KSČ).

11 Členy této subkomise byli poslanci JUDr. Jaromír Dolanský (KSČ), Dr. Ivan Horváth (KSS), prof. JUDr. Zdeněk Peška (SD), JUDr. Jaroslav Řehulka (L), JUDr. Augustín Šíp (NS) a dr. Michal Zibrín (DS), dále pak zástupce ministerstva vnitra JUDr. Josef Hoffmann a zástupce KPR JUDr. Pavel Körbel.

mitelnějším názvem¹² předložil plénu PNS, které jej kvalifikovanou většinou českých i slovenských hlasů dne 28. února 1946 schválilo.

Jeho nejpodstatnějším ustanovením – a současně kamenem úrazu – se stal právě onen vložený text, jehož smysl spočíval v tom, že veškeré dekrety prezidenta republiky, vydané na základě § 2 ústavního dekretu č. 2 z 15. října 1940 (o prozatímním výkonu moci zákonodárné) jest považovati od jejich počátku za zákon (event. za zákon ústavní). V důsledku použité formulace (pokud by ji býval prezident podepsal, k čemuž naštěstí nedošlo) by to v praxi znamenalo, že by byly uzákoněny pouze dekrety, které byly vydány na základě onoho výchozího dekretu, ne však tento samotný dekret, který se v podmínkách války a okupace stal východiskem revoluční zákonodárné činnosti prezidenta a vlády formou dekretů až do doby, kdy se ustaví Národní shromáždění.¹³

Věc se komplikovala navíc i tím, že platnost onoho ústavního dekretu č. 2 z roku 1940 o výkonu moci zákonodárné, skončila dnem 28. října 1945, kdy se ustavilo PNS. Tím by docházelo k tomu, že by se stal ústavním zákonem až ode dne 28. února 1946, kdy již neplatil, což by byl zcela paradoxní právní non-sens.

K onomu neprozřetelnému usnesení z 28. února 1946 došlo mj. proto, že k úpravám původního vládního návrhu ústavního zákona se nekonalo obvyklé připomínkové řízení, které mohlo chybu zaznamenat a odstranit, a že o změnách ve formulaci nebyla zpětně informována ani vláda ani prezident. Oba tyto ústavní orgány se však do záležitosti energicky vložily ihned po 28. únoru 1946 s požadavkem, aby PNS schválené usnesení znovu projednalo a provedlo příslušnou úpravu. Prakticky to bylo provedeno tak, že odhlasovaným zákonem se dne 26. března znovu zabýval ústavněprávní výbor PNS. Ten dospěl k závěru, že pochybnost o tom, zda do okruhu uzákoněných dekretů patří i onen inkriminovaný východiskový ústavní dekret ze října 1940, není zcela opodstatněná. Přesto však, ve snaze vyloučit pro budoucnost jakékoliv možné pochybnosti, doporučil změnu původního usnesení, i když ji charakterizoval jako pouhou změnu stylizace, nikoliv jako změnu ve věci samé. Ta změna spočívala v tom, že ve znění zákona z 28. února bylo vyškrtnuto několik slov („vydané na základě před-

12 Původní obtížně srozumitelný název „Ústavní zákon, kterým se provádí, pokud se týče mění čl. 5 ústavního dekretu prezidenta republiky o obnovení právního pořádku“ byl změněn na „Ústavní zákon, kterým se schvalují a prohlašují za zákon dekrety prezidenta republiky“.

13 Bývalý ministr spravedlnosti dr. Alfréd Meisner charakterizoval tento stav výstižnými slovy, že schválená formulace by sice juridicky nemusela být na závadu, avšak v budoucnosti by mohla být politicky využita proti oprávněnosti prezidentských zákonodárných aktivit ve formě dekretů.

pisu v odst. I. uvedeného“), čímž odpadla možnost nejednoznačného výkladu.

Takto navržené nové znění ústavního zákona o uzákonění prezidentských dekretů PNS dne 28. března 1946 projednalo a bez rozpravy schválilo.¹⁴ Prezident chybně zákonodárné usnesení vrátil a ústavní zákon v novém znění podepsal, čímž také odpadla i politicky nežádoucí nutnost, aby k vadnému znění využil práva veta.

Uvedené podrobnosti o procedurálních záležitostech schvalovacího řízení dekretů (a bylo by jich mnohem více) se po více jak padesátiletém odstupu mohou zdát jako zanedbatelné či dokonce malicherné. Není tomu tak. Stačí si k tomu všimnout toho, že početné sudetoněmecké publikace o tzv. Benešových dekretech po řadu let s oblibou zamlčují nejen to, že šlo o vnějšími okolnostmi vynucené vládní dokumenty s prezidentovým podpisem. Tato publicistika nebo i politická rétorika se zpravidla ani slovem nezmiňují o tom, že celá československá legislativa z doby zákonodárné nouze byla hned krátce po návratu do demokratických poměrů ústavním způsobem řádně uzákoněna a že tím také skončilo provizorium dekretálního zákonodárství.

Některé prezidentské dekry byly v pozdějším více jak padesátiletém vývoji novelizovány, pozměňovány nebo i rušeny, některé ztratily účinnost. Ústavní zákon o jejich parlamentním schválení z roku 1946 zůstal však ve svém původním obsahovém znění nedotčen. Po rozdělení československého státu se stal součástí právních řádů České a Slovenské republiky, což platí i v současné době. Pouze od 1. ledna 1993 podle čl. 112 odst.3 Ústavy České republiky původně ústavní zákon o uzákonění dekretů se stal zákonem obyčejným, k čemuž obdobně došlo i ve Slovenské republice.

14 K tomu, aby tento ústavní zákon byl právoplatně schválen, byla nutná třípětinová většina všech 300 poslanců a většina přítomných členů PNS ze Slovenska. Pro návrh zákona se v prvním čtení vyslovilo 191 hlasů, proti nebyl nikdo. Z přítomných 53 členů PNS ze Slovenska se pro návrh vyslovilo všech 53. Ve druhém čtení téhož dne bylo pro návrh 198 hlasů a nikdo nebyl proti; z přítomných 54 poslanců ze Slovenska hlasovalo pro návrh 52 a 2 se zdrželi hlasování: JECH, K. – KAPLAN, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. Dokumenty. Brno: 1995, sv. II., s. 108 – 109.

SPORNÉ OTÁZKY MEDZI ČSR A MAĎARSKOM V PRÍPRAVE MIEROVÉHO USPORIADANIA (1943 – 1947)

Dagmar Čierna-Lantayová

Maďarský referát ministerstva zahraničia londýnskej exilovej vlády ČSR v lete 1943 upozorňoval na knižnú novinku z Budapešti, publikáciu prešovského rodáka Istvána Borsodyho. Východiskovou myšlienkou práce, zameranej na osobnosť Edvarda Beneša, bolo tvrdenie, že v súčasnosti je tento politik „najobávanejším nepriateľom Maďarska“. Podľa autorovho názoru „maďarsko – českú antitétu vytvárali české ambície voči Felvidéku“, predovšetkým orientácia politického úsilia dr. Beneša na úplnú likvidáciu „štátotvornej úlohy Maďarska v karpatskej kotline“.¹ Tézy, prezentované v knihe, nadobudli aktuálny podtón v období, keď horthyovská politika do koncepcných úvah o mieste Maďarska v povojnovej Európe začleňovala aj vlastné predstavy o budúcom osude Slovenska.²

Vládne kruhy horthyovského Maďarska popri väzbách na hitlerovskú ríšu hľadali kontakty so západnými veľmocami a počas roku 1943 podnikli niekoľko konkrétnych pokusov získať podporu britskej diplomacie. Dokumenty tajných rokovaní potvrdzujú snahu oficiálnej politiky udržať pre Maďarsko, podľa možnosti, väčšinu území nadobudnutých s pomocou nacistického Nemecka. Koncepcné úvahy britského ministerstva zahraničia vo vzťahu k horthyovskému Maďarsku vychádzali z toho, že „ako nepriateľský štát si v otázkach budúcich hraníc nemôže robiť nároky na zvláštne ohľady, najmä tam, kde sa tieto otázky dotýkajú našich spojencov Československa a Juhoslávie“.³

V priebehu druhej svetovej vojny sa stanovisko českých a slovenských exilových politikov k problematike Maďarska sformulovalo postupne, do celého komplexu navzájom prepojených otázok. Predstavitel maďarskej demokratickej emigrácie v USA Rusztem Vámbéry zaznamenal v máji 1943 rozhovor, uskutočnený počas americkej cesty E. Beneša. K otázke štátnych hraníc ČSR, aj na slovensko – maďarskej línii, vyslovil Beneš zásadnú požiadavku, že po porážke nepriateľa musia byť najskôr obnovené v predmníchovskej podobe. Český po-

-
- 1 Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR, Praha. (Ďalej: AMZV). LA, K. 423. Materiál o publikáciách Istvána Borsodyho. Cit. kniha BORSODY, I.: Benes. Budapest: 1943, s. 198, 220.
 - 2 LIPTÁK, E.: Slovensko v 20. storočí. (Druhé vydanie). Bratislava: 2000, s. 186 – 193. ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: Podoby československo – maďarského vzťahu 1938 – 1949. Bratislava: 1992, s. 28 – 32.
 - 3 Magyar-brit titkos tárgyalások 1943 – ban. Dokumenty. (Ed. Juhász, Gy.) Budapest: 1978. Poznámky k Maďarsku s. 245 – 248.

litik, ako uvádza Vámbéry, pripustil aj možnosť určitej zmeny po demokratickejšej prestavbe maďarskej spoločnosti, keď nové Maďarsko i v tomto ohľade nájde u ČSR pochopenie. V uvedenom stanovisku badať dozvuky známych úvah dr. Beneša, zo začiatku štyridsiatych rokov o federatívnom útvare ČSR a Poľska za účasti Maďarska, ale zároveň aj vplyv jeho osobného postoja k otázke Slovenska.⁴

Mierové sondáže malých európskych satelitov Osi sa v októbri 1943 dostali do programu prvej spoločnej konferencie ministrov zahraničných vecí vedúcich spojeneckých veľmocí USA, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu. Diplomatie misie exilovej londýnskej vlády ČSR získali významnú informáciu, že na moskovskom stretnutí nebol slovenský štát vôbec spomenutý.⁵ Žiadne z nasledujúcich rokovaní sa nezaoberalo Slovenskom ani Chorvátskom a Spojenci vnímali oba štáty, utvorené z milosti Hitlera, ako územnú súčasť spojeneckých krajín: ČSR a Juhoslávie.

Návrh podmienok kapitulácie, vypracovaný koncom júla 1944, vyjadruje zahraničnopolitické stanovisko USA v osobitnom prípade Maďarska. Zdôrazňuje záruky nezávislosti a suverenity štátu v hraniciach k 31. decembru 1937, s podmienkou vojenského aj administratívneho uvoľnenia území získaných alebo okupovaných po tomto dáte. Výhodou okamžitej kapitulácie mala byť pre Maďarsko možnosť rokovať o sporných otázkach hraníc ale v prípade ČSR a Juhoslávie iba so súhlasom ich vlád.⁶

V londýnskom exile utvorené kontakty medzi vedúcimi politikmi reprezentácie ČSR a maďarským demokratickým hnutím sa aktivizovali pri úvahách o budúcom mieri v Európe. Začiatkom apríla 1944 prednášal minister zahraničia Jan Masaryk v klube New Democratic Hungary. Vo vzťahu k Maďarsku vyslovil východiskový princíp: ísť na mierovú konferenciu s mapou ČSR v predmníchovských hraniciach a nebrať do úvahy Viedenskú arbitráž, ani iné revízne zásahy. Zakladateľ Maďarskej rady v Londýne, Mihály Károlyi, napriek známemu kritickému stanovisku k versailskej mierovej sústave, zdôrazňoval nutnosť „vychádzať z premisy, že Maďarsko nemôže prijať územie, ktoré mu daroval Hitler.

4 OTÁHALOVÁ, L. – ČERVENIKOVÁ, M. (Ed.): Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943, zv. 1. Praha: 1966. Záznam R. Vámbéryho (New York 28. 5. 1943), s. 332 – 333. V roku 1940 E. Beneš predpokladal, že „na Slovensku nedostaneme úplne predchádzajúce hranice a tiež ani nemáme záujem, aby sme si kvôli tomu zase kazili budúci vzťah k Maďarom. Obzvlášť zato, ako sa Slováci správali a správajú.“ Tamže, s. 101 – 102.

5 AMZV LA, K, 141. Záznam správy z Moskvy pre V. Hurbana do USA.

6 Foreign Relations the United States (Ďalej: FRUS), 1944. Vol. III. Washington D. C. 1965, s. 882 – 887.

Musí prijať predmníchovskú hranicu.“ Program podpísaný Károlyim a zverejnený agentúrou Reuter, v 7. bode poukázal na nezákonný charakter záverov viedenského rozhodnutia, ako aj okupácie Zakarpatska a juhoslovanských území.⁷ Rovnaký prístup očakával prezident Edvard Beneš od predstaviteľov protihorthyovskej opozície, ako všeobecný atribút nových koncepcií maďarskej demokracie. Maďarskí exiloví politici, odsudzovaní počas vojny oficiálnou propagandou ako vlastizradcovia, nemali však v domácich podmienkach žiadne politické zájmy a vplyv.

Vstupom sovietskych vojsk na maďarskú pôdu sa pokusy regenta Horthyho „vyskočiť z vojny“, dovtedy orientované na Veľkú Britániu, obrátili do Moskvy. V budapeštianskom rozhlase odznelo vyhlásenie o vojenskej kapitulácii Maďarska, ale v ten istý deň, 15. októbra 1944, prevzal moc Ferenc Szálasi, vodca Strany šípových krížov (nylašov), dosadený nacistami. Dejiskom očakávaného politického obratu namiesto hlavného mesta Budapešti sa stala oblasť obsadená sovietskymi jednotkami.

Postup frontu urýchlil možnosť uzavrieť dohodu o prímerí medzi Spojencami a Maďarskom. Nóta, odovzdaná 14. novembra 1944 veľvyslancovi ZSSR pri exilovej vláde v Londýne, potvrdzuje záujem ČSR na podmienkach, ktoré budú Maďarsku uložené pri ukončení nepriateľstva. Vychádza z princípu totožného prístupu československej diplomacie k Nemecku a Maďarsku, zdôvodneného rovnakou situáciou ČSR voči obom krajinám, nakoľko existujúci rozdiel, iba kvantitatívny, vyplýva „v prvom rade z nerovnej sily oboch nepriateľských štátov a rôznej rozlohy československého územia, ktoré každý z nich okupoval“.⁸

Medzinárodné záruky územnej integrity ČSR v predmníchovských hraniciach mali podľa názoru prezidenta Beneša predstavovať aj účinnú ochranu pred možným opätovným zneužitím pohraničného nemeckého a maďarského osídlenia. V probléme menšín videl český politik základnú otázku osudu a samotnej existencie štátu, nakoľko usúdil, že minoritné zmluvy realizované po prvej svetovej vojne sa neosvedčili, ale priamo sklamali. Z danej situácie nenachádzal Beneš iné východisko, než „pokúsiť sa presunom obyvateľstva, uskutočňovaným podľa možnosti všeobecne, slušne a ľudsky, počet menšín v cudzích štátoch čo najviac znížiť“. Ďalšia fáza predpokladala „zvyšujúce zlomky menšinového obyvateľstva rozumným spôsobom asimilovať“. Svoju koncepciu pokladal Beneš za lepšie a humánnejšie riešenie, „než nové neľudské masakry v povojnových výbuchoch občianskej vojny a brutálnej pomsty“.⁹

7 AMZV LA, K. 420. Prednáška J. Masaryka (4. 4. 1944): Ustanovenie Maďarskej rady 28. 3. 1944; Program (Reuter 3. 3. 1944).

8 AMZV LA (Taj.). K. 153. Nóta vlády ČSR (Londýn 14. 11. 1944).

9 Dr. Edvard Beneš: Paměti. Praha: 1947, s. 328 – 330.

Analýzu národnostných koncepcií exilovej vlády ČSR z medzinárodných, vnútropolitických, právnych i ekonomických aspektov obsahuje memorandum, odovzdané 23. novembra 1944 v Londýne zástupcom USA, Veľkej Británie a ZSSR. Dokument označuje „transfer väčšej časti nemeckého obyvateľstva, ktoré prejavilo svoj aktívne nepriateľský postoj voči československému štátu“ ako podmienku, nevyhnutnú z hľadiska vnútornej i vonkajšej bezpečnosti Československa, ale i európskej bezpečnosti vôbec. Prítomnosť „maďarskej menšiny v ČSR“ pokladá memorandum za problém menej nebezpečný, ale vláda si vyhradila právo postupovať navrhovaným spôsobom „voči tým príslušníkom maďarskej menšiny, ktorí sa ukázali byť nepriateľskými voči republike“. Riešiť tento problém do veľkej miery „ako výmenu obyvateľstva“ mala umožniť „prítomnosť značnej slovenskej menšiny“ na území Maďarska. Nakoľko v diplomatických kruhoch USA a Veľkej Británie, ako i vo verejnej mienke oboch veľmocí prevládalo odmietavé stanovisko voči akejkoľvek násilnej forme presunov väčších skupín obyvateľstva, memorandum v Prílohe 2. konfrontuje najčastejšie uvádzané námietky s oficiálnymi protiargumentami. Zásadná obhajoba stanoviska exilovej vlády ČSR vychádzala z tézy, že kým podržanie menšín sa môže stať príčinou medzinárodných konfliktov, alebo aspoň zámienkou k nim, transfer je „len malou cenou“, ktorú jedna generácia zaplatí, aby sa zabránilo „neporovnateľne väčšiemu utrpeniu budúcich generácií celých národov i celého kontinentu, či dokonca celého ľudstva“.

Z koncepcie transferu vyplynulo aj rozhodnutie zbaviť všetkých príslušníkov nemeckej národnosti, okrem aktívnych antifasistov, štátneho občianstva ČSR a neposkytnúť „Nemcom a Maďarom v ČSR tie jazykové výsady, ktoré doteraz mali a ktoré sú v strednej Európe najdôležitejším znakom kolektívnych menšinových práv“. Hoci exilová vláda hodnotila ako mimoriadne nebezpečné opäť poskytnúť „menšinový štatút Nemcom v ČSR“, v závere memoranda zároveň vyslovila ubezpečenie: „Môže byť považované za dané, že ČSR bude ochotná prijať akékoľvek záväzky týkajúce sa jazykových, náboženských alebo rasových menšín, ktoré budú všeobecne prijaté a uplatnené vo všetkých európskych štátoch.“¹⁰ Po ukončení vojny, na prípravných rokovaniach Spojencov k mierovému usporiadaniu Európy však prevládol názor, že medzinárodnoprávna úprava menšinových otázok nie je potrebná, nakoľko sú vnútornou vecou každého štátu.

Vo vzťahu k Maďarsku exilová reprezentácia ČSR ako zásadné priority sledovala otázky hraníc a menšín. Obnova južného úseku československej štátnej

10 Slovenský národný archív, Bratislava. (Ďalej: SNA) Šrobárov fond, K. 12, f. 82, 8/82/12. „Memorandum československej vlády o problému nemecké menšiny v ČSR“. Odpis č. 84/45.

hranice na slovensko-maďarskej línii patrila k základným záujmom Slovenska. Delegácia povstaleckej SNR počas pobytu v Londýne¹¹ začiatkom novembra 1944 vyslovila súhlas s medzinárodnou aktivitou prezidenta Beneša a exilovej vlády. V aktuálnej rovine príprav na rokovanie o maďarskom prímerí sa daný súhlas de facto vzťahoval aj na túto oblasť zahraničnej politiky.

Sovietska vláda cez vyslanectvo v Londýne informovala britské ministerstvo zahraničia, že viaceré osobnosti maďarského verejného života a politiky požiadať o povolenie vstúpiť „na územie Maďarska oslobodené sovietskymi jednotkami s tým cieľom, aby zjednotili národné sily krajiny a na demokratickom základe utvorili dočasnú maďarskú vládu“.¹² V londýnskom exile prijali utvorenie novej maďarskej reprezentácie s určitými rozpakmi: pre ministerstvo zahraničia vlády ČSR bola otázna najmä účasť štyroch bývalých činiteľov Horthyho režimu vo vládnej zostave, ku ktorým nemal dôveru ani M. Károlyi. O želaní Dočasnej maďarskej národnej vlády uzavrieť prímerie a vypovedať vojnu Nemecu informovala sovietska vláda prezidenta Beneša osobitným memorandom 26. decembra 1944 a zároveň požiadala o československé stanovisko.¹³

Minister Hubert Ripka v osobných rozhovoroch so sovietskymi diplomatickými zástupcami v Londýne koncom decembra vyložil predstavy exilovej vlády ČSR o podmienkach maďarského prímeria a v telegrame do Moskvy informoval veľvyslanca Zdeňka Fierlingera. V základných bodoch sa požadovalo: 1. aby Maďarsko stiahlo svoje vojenské oddiely a celú administratívu z územia, ktoré zabralo ČSR roku 1938 a v marci 1939; 2. aby sa výslovne zrieklo Viedenskej arbitráže aj aktu z marca 1939, aby tieto násilné akty odmietlo a aby uznalo čs. suverenitu v rámci predmníchovských hraníc; 3. aby do podmienok prímeria bola vsunutá zásada o transfere a výmene maďarského obyvateľstva z ČSR; 4. aby sa uznalo, že vojnový stav medzi ČSR a Maďarskom sa začal 7. októbra 1938; 5. aby sa Maďarsko zaviazalo odčiniť škody spáchané voči ČSR. V súvislosti s požiadavkou začleniť princíp transferu do textu prímeria objasňoval minister Ripka motiváciu vlády tým, že „by to pre nás bolo veľmi vítané už ako precedens pre transfer t. zv. sudetských Nemcov do Nemecka“.

Na porade v moskovskom Kremli 15. januára 1945 posudzovali sovietsky minister zahraničia V. M. Molotov, veľvyslanec Spojených štátov W. A. Harri-man a britský zástupca J. Balfour text, pripravený Spojencami na predloženie

11 PREČAN, V.: *Delegace SNR v Londýně (říjen – listopad 1944). Nové dokumenty. In: Česko-slovenská historická ročenka. Brno: 1999, s. 159.*

12 *Magyar-szovjet kapcsolatok 1945 – 1948. Dokumentumok. Budapest). Text rusky, anglicky, maďarsky; SNA, ÚP SNR, K. 1969, s. 26. Memorandum vlády ZSSR (21. 12. 1944).*

13 AMZV LA (Taj.), K. 153. Memorandum vlády ZSSR (26. 12. 1944).

maďarskej delegácii. Prizvaný bol aj veľvyslanec Fierliger a reprezentant Juhooslávie Stanoe Simić. Po doriešení niektorých nejasností vo formuláciách bola väčšina požiadaviek predložených exilovou vládou ČSR akceptovaná. Živá diskusia k otázke transferu časti maďarského etnika z územia Slovenska potvrdila pozitívne stanovisko iba zo strany Sovietskeho zväzu, predstavitelia USA a Veľkej Británie túto alternatívu veľmi rozhodne odmietali. Za návrh transferu sa nechcel angažovať ani vyslanec Simić, no v rozhovore s Fierlingerom pripustil, že Juhooslávia sa nemieni neskôr nijako obmedzovať vo svojom práve vypovedať nepohodlných občanov nemeckej alebo maďarskej národnosti. Po správach z Moskvy sa minister Ripka pokúsil získať podporu vyslancov Veľkej Británie a USA, akreditovaných pri londýnskej vláde ČSR. Medzitým sa už uzatvárala redakcia definitívneho textu dohody o prímerí s Maďarskom a rozhovory v Londýne boli bezpredmetné. Princíp transferu ani výmena obyvateľstva neboli prijaté do znenia žiadneho z článkov dohody.¹⁴

Rokovania v Moskve skončili 20. januára 1945 a Dohodu o prímerí s Maďarskom za spojenecké vlády podpísal predstaviteľ Sovietskeho zväzu K. J. Voršilov, ktorý sa stal aj predsedom Spojeneckej kontrolnej komisie. Všetky tri spojenecké veľmoci súhlasili s delegovaním zástupcov ČSR a Juhooslávie do tohto kontrolného orgánu. Po dohode vojenských činiteľov exilovej vlády s predstaviteľmi SNR sa naším styčným dôstojníkom stal Slovák, dobre oboznámený s maďarskou problematikou, major Vladimír Daxner.¹⁵

Z textu dohody vyjadrovali prvoradé záujmy ČSR niektoré základné ustanovenia. Článok 1. a konštatuje, že „Maďarsko zastavilo vojnu vedenú proti Sovietskemu zväzu a ostatným Spojeným národom – vrátane Československa“ a vypovedalo vojnu Nemecku. V článku 2 sa Maďarsko zaviazalo „z obsadených území Československa, Juhooslávie a Rumunska“ stiahnuť všetky „maďarské jednotky a úradníctvo“ do hraníc k 31. decembru 1937 a zrušiť „platnosť všetkých legislatívnych a administratívnych opatrení“, ktoré sa vzťahujú k pripojeniu alebo anektovaniu uvedených území. Článkom 19. sú „rozhodnutia Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 a Viedenská arbitráž z 30. augusta 1940“ prehlásené za neplatné. Reparácie určené Maďarsku 12. článkom dohody predstavovali čiastku 300 miliónov US dolárov, z toho 200 mil. pre Sovietsky zväz, zvyšok pre ČSR a Juhoosláviu spolu. Podľa vzájomnej dohody oboch krajín pripadla ČSR suma 30 mil. US dolárov. Príloha D. k článku 12. zaväzovala maďarskú vládu okamžite poskytnúť potraviny a tovar všeobecnej potreby ako pomoc

14 AMZV LA (Taj.), K. 153. Materiály MZV exilovej vlády ČSR k prímeriu s Maďarskom. Číslo podľa protokolu. Londýn – Moskva 30. 12. 1944 – 19. 1. 1945.

15 Tamže č. 936/dův./45 Spojenecká komisia v Maďarsku, zástupca ČSR.

a odškodnenie obyvateľstvu území ČSR a Juhoslávie „postihnutých počas maďarskej agresie“. Podľa článku 20 nadobudla dohoda platnosť okamihom podpisu.¹⁶

Ustanovenia programu novej vlády ČSR, prijatého v Košiciach 5. apríla 1945, poznáme z viacerých aspektov. V zahraničnopolitickej oblasti, vo vzťahu k Maďarsku, program vyjadril zámer plne využiť stav prímeria a neskôr, po náprave „všetkých krívd a zločinov spáchaných maďarskými okupantami“, podporovať snahy skutočne demokratického Maďarska o zblíženie s okolitými slovenskými národmi a štátmi. Dokumenty dočasnej maďarskej vlády a tlačová konferencia ministra zahraničia Jánosa Gyöngyösiho v apríli 1945 po oslobodení celej krajiny proklamovali zásadný odklon od zahraničnopolitických ilúzií „Veľkého Maďarska“.¹⁷ Z hľadiska ČSR mali tieto materiály príliš všeobecný charakter, chýbalo v nich konkrétne a jednoznačné stanovisko Budapešti k otázke slovensko-maďarskej hraničnej línie. V zložitých podmienkach permanentných vnútorných konfliktov povojnovej maďarskej spoločnosti bolo neobyčajne zložitým postrehnúť líniu, odkláňajúcu sa od horthyovskej tradície.

Na územiach, navrátených pod štátnu zvrchovanosť ČSR, Juhoslávie a Rumunska, dohoda o prímerí rušila platnosť maďarských zákonov a nariadení z obdobia okupácie. Zainteresované vlády v tomto zmysle neuznali ani oprávnenosť pobytu maďarských štátnych občanov, prisťahovaných na okupované územia. Dočasná maďarská vláda mala odlišný výklad druhého článku prímeria, no podľa slov ministra zahraničia vzala na vedomie aj vypovedanie maďarských prisťahovalcov zo Slovenska. Sťažnosti adresované Spojeneckej kontrolnej komisii sa týkali nevhodných metód miestnych orgánov a poľutovaniahodných sprievodných javov. Maďarský minister na zasadnutí dočasného parlamentu v Budapešti, vyhlásil za svoju povinnosť spomenúť, že „ani oficiálne československé zastúpenie neschvaľovalo tieto metódy a javy“.¹⁸

Maďarská politická scéna už od prvých mesiacov roku 1945 prinášala nielen rozdielne koncepcie demokratického vývoja, ale aj predstavy, nadväzujúce na horthyovské dedičstvo. Politické úvahy v denníkoch apelovali na vlastenecké cítenie verejnosti, ospravedlňovali oficiálnu politiku Maďarska, odmietali iba puč Ferenca Szálasiho a hrôzovládu Šípových krížov. Oživovanie revizionistických ideí sa na slovensko-maďarské pohranie prenieslo od polovice apríla 1945

16 AMZV LA, K. 430. Dohoda o prímerí s Maďarskom (Moskva 20. 1. 1945). Text rusky, anglicky, maďarsky; SNA, ÚP SNR, K. 265, prez. dôv. 1946. Dohoda medzi ČSR a MR (6. 4. 1946).

17 Program prvej domácej vlády republiky, vláda národného frontu Čechov a Slovákov. Košice: 1945; Népszava 20. 4. 1945, s. 1; Szabad Nép 20. 4. 1945, s. 2.

18 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Értesítője, 6. 9. 1945, s. 60.

v podobe iredentistických prejavov, poplašných správ o likvidácii ČSR a obnovení monarchie s územím bývalej svätoštefanskej koruny alebo aspoň zachovanie výsledkov Viedenskej arbitráže.

Základný prvok tradičného politického myslenia: presvedčenie o nezadateľnom historickom práve a zvláštnom poslaní Maďarska v podunajskom regióne, známy počas medzivojnového obdobia z oficiálnej podoby alebo i z názorov parlamentnej opozície, sa vo viacerých variantoch preniesol aj do politickej reality roku 1945. Sociológ a právnik István Bibó v teoretickej analýze publikovanej krátko po vojne upozorňoval na hlboké vnútorné protirečenia naďalej živých politických predstáv budovaných na úvahe, že Európa je stálym dlžníkom maďarského národa. Keď sa však po roku 1938, písal Bibó, maďarská vláda cítila zbavená všetkých európskych záväzkov a otvárala sa jej možnosť zmeniť územný status, „neostala pri maďarsky hovoriacich územiach“, ale v dostupných medziach, „ďalej naháňala prelud historického veľkého Maďarska, rovnou cestou napredujúc ku katastrofe 1944 roku“. Táto oficiálna politika – súdil Bibó – viedla nielen k rozbitiu veľkomaďarských ilúzií, ale navyše privodila situáciu, keď sa Maďarsko muselo pripraviť na definitívne mierové usporiadanie, nezabezpečujúce ani etnické hranice.¹⁹

Hlboká nedôvera vedúcich politických kruhov ČSR a pochybnosti o zámeroch Maďarska v podunajskej oblasti sa premietali do konkrétnych postojov voči maďarskému obyvateľstvu na Slovensku. Situáciu komplikovali protimaďarské nálady, rozšírené v pohraničných oblastiach na Slovensku práve tak ako v Juho-slávii a Rumunsku už bezprostredne po prechode frontu. Štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí ČSR Vladimír Clementis žiadal, aby príslušné administratívne úrady a povereniecťo pre veci vnútorné vyšetrili každý jednotlivý prípad atrocít, uvádzaných maďarskou tlačou i rozhlasom, a aby boli miestnym správnym orgánom vydané „písomné inštrukcie proti ľubovoľnému šikanovaniu a zbytočným tvrdoším pri vykazovaní Maďarov“.²⁰

Téza o štátnej nespoľahlivosti Nemcov a Maďarov, známa už z dokumentov exilovej vlády ČSR, sa v zahraničnopolitickej rovine a diplomatickej aktivite odrazila snahou presadiť na medzinárodných fórach Spojencov požiadavku transferu. Vnútroštátna rovina problému, oficiálne vyjadrená v niektorých ústavných dekrétach prezidenta Beneša, obsahovala opatrenia právneho, administratívneho aj hospodárskeho charakteru. Na Slovensku, v špecifických podmienkach po 2. svetovej vojne oživená sebaobránná motivácia národného hnutia z historického Uhorska, aj v roku 1945 zvýrazňovala protimaďarský akcent. Vedúci pred-

19 BIBÓ, I.: A keleteurópai kisállamok nyomorúsága. Új Magyarországnak 28. 5. – 16. 7. 1946.
20 SNA, f. SNR, inv. 233, K. 265. Pripis MZV (Praha 3. 12. 1945).

stavitelia slovenskej politiky sa stotožnili s menšinovými koncepciami vládneho programu. Všeobecný prístup k národnostným otázkam, v konkrétnych podmienkach predovšetkým k obyvateľom maďarskej národnosti, sa premietol do rozhodnutí SNR, nariadení rezortných povereníctiev a činnosti Osídľovacieho úradu pre Slovensko. V rokovaníach s Maďarskom k výmene obyvateľstva československá diplomacia striktno oddeľovala zahraničnopolitickú rovinu menšinového problému od vnútro politickej a odmietala pripomienky, hodnotené ako zasahovanie do vnútorných záležitostí štátu.

Priamo do centra politického diania v Maďarsku sa dostal slovenský pozorovateľ Dalibor Krno vymenovaný za delegáta ČSR pri Spojeneckej kontrolnej komisii. Už v prvej informácii z Budapešti Krno zaznamenal ostrú reakciu maďarskej verejnej mienky a politiky „na práve najslabšom bode našej kampane, t. j. vo veci kolektívnej zodpovednosti maďarského etnika“. Podľa názoru slovenského diplomata vynakladali politické kruhy v Maďarsku mimoriadne úsilie, aby neboli „hádzaní do jedného vreca s Nemcami“. Za každý prejav dobrej vôle od Sovietov, konštatoval Krno, sa maďarskí politici „odvďačujú priamo servilnou pozornosťou voči Moskve“.²¹

Maďarská vláda stovkami diplomatických nót upozorňovala na diskriminačné opatrenia voči maďarskému obyvateľstvu v ČSR. Kritickými vystúpeniami sa angažovali maďarskí diplomati a predstavitelia rôznych skupín emigrácie v európskych krajinách aj zámorí. Z diplomatického hľadiska bolo dôležité stanovisko Spojených štátov. Oficiálny názor vlády USA, formulovaný v júni 1945, vychádzal z toho, že vláda ČSR má právo brať na zodpovednosť všetkých príslušníkov maďarskej národnosti, ktorí sa voči nej previnili. Uplatňovanie zásady kolektívnej zodpovednosti pokladal ale Washington za neopodstatnené a striktno odmietal transfer aplikovaný na etnickom základe.²²

Súvislosť medzi menšinovou politikou a problémom slovensko-maďarskej hraničnej línie veľmi jednoznačne vyjadril minister Gyöngyösi. V interview pre domácu tlač koncom júna 1945 maďarský politik odporúčal ČSR dve alternatívy riešenia menšinovej otázky: alebo návrat k demokratickým princípom, alebo úpravu hraníc tak, aby obsahovali len Čechov a Slovákov. Ako precedenčný príklad uviedol posledné udalosti „zvlášť odstúpenie Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu“, ktoré ukazuje, že „predmníchovské hranice Československa nie sú posvätné“.²³

21 AMZV, Fond ZÚ Budapešť/1945. Správa č. 1 (22. 5. 1945).

22 FRUS, 1945, Vol. VI. Telegram J. Grewa (4. 6. 1945) s. 928.

23 SNA, f. ÚP SNR, inv. č. 227, K. 264. Politické hlásenie PV (10. 12. 1945). Vyhlásenie Gyöngyösiho publ. 28. 5. 1945.

Ukončenie vojny v Európe aktualizovalo v kruhoch zahraničných krajanov, Slovákov i Čechov, požiadavku návratu do vlasti. Repatriácia, vysoko humánny akt uplatňovania základných ľudských práv, bola v konkrétnej medzinárodno-právnej podobe zabezpečená reemigračnými dohodami, ktoré vláda ČSR uzavrela so Sovietskym zväzom, Rumunskom, Juhosláviou a Bulharskom. Individuálne sa vrátili českí a slovenskí emigranti z mnohých ďalších štátov sveta.²⁴ Osobitnú kapitolu predstavoval problém Slovákov, po generácie žijúcich v susednom Maďarsku, nakoľko obsahoval dva protikladné aspekty: záujem národne uvedomelých slovenských vrstiev o presídlenie a zároveň politický zámer ČSR znížiť na Slovensku počet príslušníkov maďarskej menšiny.

Mierové usporiadanie povojnovej Európy podľa zahraničnopolitických očakávaní vlády ČSR malo nielen definitívne potvrdiť ustanovenia prímeria s Maďarskom, teda anulovať teritoriálne zmeny a napraviť dôsledky maďarskej okupácie, ale aj pre budúcnosť účinne zamedziť možnosť návratu revízie a irendenty do maďarskej politiky. Návrhy a požiadavky, adresované spojeneckým veľmociam v mene vlády a prezidenta Beneša, opakovali tézy známeho memoranda z novembra 1944. Obavy Prahy z možnej obnovy revízičných ambícií Maďarska s pochopením sledoval vyslanec Spojených štátov L. Steinhardt a dospel k záveru, že Maďarsko si chce udržať piatu kolónu v ČSR s nádejou na budúcu pomstu za utrpenú porážku. V telegrame do Washingtonu charakterizoval protesty maďarskej vlády pre atrocitu na Slovensku ako „hyperkritické a pokrytecké“, označoval ich dokonca za „trik, ktorého cieľom je ovplyvniť anglickú aj americkú verejnú mienku a vzbudiť sympatie pre porazené Maďarsko“. Skúsený diplomat upozorňoval na pravdepodobný následok maďarských protestov: zvýšené odhodlanie vlády ČSR a slovenských činiteľov oslobodiť sa od podstatnej časti maďarskej menšiny.²⁵

Konferencia Veľkej trojky v Postupimi jedným z článkov deklarácie prijatej začiatkom augusta 1945 potvrdila predsavzatie spojeneckých veľmocí „aby sa terajšie neprirodzené postavenie Talianska, Bulharska, Fínska, Maďarska a Rumunska skončilo uzavretím mierových zmlúv“. Na aktivity československej diplomacie reagoval minister zahraničných vecí Spojených štátov J. Byrnes nariadením, odoslaným na vyslanectvá v Prahe a Budapešti, aby Steinhardt a Schoenfeld informovali československú a maďarskú vládu, že postupimské rozhodnutie o odsune Nemcov sa nevzťahuje na maďarskú menšinu v ČSR. Pritom jemne naznačil, že Washington by privítal, ak by tieto zainteresované vlády spoločne

24 SNA, f. PIO, inv. č. 68, K. 18, č. 1942/49 prez. Materiál Ministerstva práce a sociálnej starostlivosti. (Praha 15. 6. 1949).

25 FRUS, 1945, Vol. IV. Telegram, s. 933 – 935. (Praha 10. 9. 1945).

vypracovali plány na úpravu menšinových otázok a predložili ich na schválenie Spojencom.²⁶

Výsledky postupimskej konferencie a vyhladky na uzavretie mierovej zmluvy sa v Maďarsku okamžite premietli do politickej kampane k voľbe budapeštianskej obecnej rady a parlamentným voľbám, obom ohláseným na jesenné termíny. Predvolebná agitácia občianskych strán využívala vlastenecké a národné čítanie voličov. Rečníci sa odvolávali na maďarské tradície, plagáty a letáky boli orámované červeno-bielo-zelenými pruhmi. Vo vystúpeniach konzervatívne orientovaných politikov predvolebná demagógia národných hesiel nadobúdala miestami až podobu otvoreného iredentizmu. Myšlienku transferu maďarského etnika z ČSR jednoznačne odmietali všetky politické strany v Maďarsku, občianske aj ľavicové a odsudzovali retorzné tendencie v postupe miestnych orgánov na Slovensku. Predbežné rozhovory k návrhu ČSR na výmenu obyvateľstva sa podľa úradujúceho ministra zahraničia, maloroľníka Jánosa Gyöngyösiho, dostali na mŕtvy bod „pre meravé zotrúvanie pri téze, že zo Slovenska možno odstrániť všetkých Maďarov za nedotknuteľnosti súčasných hraníc.“²⁷

Záujem Spojených štátov o problematiku mierovej zmluvy s Maďarskom, v kontexte strednej Európy sa v jeseni 1945 výrazne prehĺbil. Podľa vierohodnej informácie z oficiálnych kruhov navštívili už 9. októbra ministra Gyöngyösiho významní diplomatickí predstavitelia USA: moskovský veľvyslanec A. Harriman a budapeštiansky zástupca A. Schoenfeld. Po prísne dôvernom rozhovore sa za prítomnosti členov kabinetu ministra zahraničia konala ešte takmer dvojhodinová beseda. Z viacerých zápisníc a sťažností získal Schoenfeld ďalšie informácie o atrocitách spáchaných voči maďarskému obyvateľstvu na Slovensku a zároveň bol oboznámený s dokumentačným materiálom pripraveným pre mierovú konferenciu. Referoval I. Kertész, vedúci politickej sekcie, poverený vedením maďarských mierových príprav: americkým hosťom vyznačil na mape líniu etnických hraníc, ktoré podľa sčítania ľudu z roku 1910 požadovalo Maďarsko.²⁸ Na medzinárodnom oddelení ministerstva zahraničia sa v nasledujúcich dňoch pre úzky okruh poslucháčov konali tajné ankety. Jednou z posudzovaných otázok bolo, či môže maďarská vláda žiadať od veľmocí, aby trianonskú hranicu vyhlásili za demarkačnú čiaru, v dôsledku čoho by sa priestor, z druhej strany vymedzený líniou určenou Viedenskou arbitrážou, pokladal za sporné územie, spravované až do uzavretia mierovej zmluvy verejnou správou, zostavenou zo zástupcov ČSR aj Maďarska. Výkonným technickým orgánom

26 Tamže, s. 937 – 938. Telegram z Washingtonu (19. 10. 1945).

27 Az Ideiglenes Nemzetgyulés Értesítője, 6. 9. 1945, prejav ministra zahraničia s. 59 – 61.

28 AMZV, ZÚ Budapešť/1945. Delegácia ČSR pri Spojeneckej kontrolnej komisii v Maďarsku. Prísne dôverné. (10. 10. 1945).

oddelenia pre prípravu mieru bol vedecký ústav Pála Telekiho. Súčasť dokumentácie, podľa získaných informácií, tvorili niektoré varianty maďarsko-slovenskej hraničnej línie a predstavu maďarského ministerstva zahraničia vyjadrovala línia, v zásade zodpovedajúca Viedenskej arbitráži.²⁹

Vystúpenie prezidenta Beneša na zasadnutí parlamentu v Prahe 28. októbra 1945 bolo adresované tak Maďarsku, ako i spojeneckým veľmociam. Najvyšší štátny predstaviteľ ČSR v súvislosti s ideou transferu a výmeny obyvateľstva hovoril o nevyhnutnosti problém menších medzi Maďarskom a všetkými jeho susedmi „riešiť“ na čisto národných základoch a aby menšiny boli z dnešných hraníc všetkých týchto štátov presunuté do svojich národných štátov“. Z minoritných problémov sa maďarská otázka dostala do popredia, ako Beneš vyslovene prehlásil: „Preto, že už dnes máme doklady o tom, ako sa v istých kruhoch v dnešnom Maďarsku už zase pripravuje revízne hnutie.“ Jedinú záruku budúceho mieru v strednej Európe a mieru vôbec videl Beneš v „definitívnom a nekompromisnom riešení národnostnej otázky po druhej svetovej vojne“. Uvedomoval si, aké ťažké problémy prináša navrhované riešenie, vrátane utrpenia nevinných, spolu s vinníkmi. Ale, pýtal sa Beneš, až z otázky minorít „vznikne opäť vojna, tu potom nevinní s vinníkmi trpieť nebudú a nebude to potom utrpenie neporovnateľne väčšie?“³⁰ Parlamentné expoé prezidenta republiky v celej hĺbke odzrkadlilo nedôveru vedúcich kruhov ČSR voči smerovaniu maďarskej zahraničnej politiky.

Vítazstvo Nezávislej maloroľníckej strany v novembrových parlamentných voľbách zvýšilo záujem Prahy a Bratislavy o vnútropolitickú scénu v Maďarsku. Z budapeštianskej misie ČSR dostávala aktuálne informácie aj Slovenská národná rada. Situačné správy, i keď limitované daným stupňom poznatkov a dobovými názormi, vystihovali dusnú atmosféru a vybičované napätie v maďarskej spoločnosti. Začiatkom decembra 1945 spravodajca konštatoval, že „politické pomery nie sú v Maďarsku ustálené“, upozorňoval na oživanie reakčných, iredentistických prejavov, maskovaných „rúškom demokracie“ a písal o stupňovaní politického zápasu, najmä však medzi komunistami a Maloroľníckou stranou.³¹ Zdôraznený nacionálny podtón, charakteristický pre publicistické polemiky v Budapešti, sa objavoval na slovensko-maďarskom pohraničí novou sériou prejavov ilegálnej revíznej a iredentistickej propagandy. K typickým znakom plagátov vylepovaných a zároveň rozhodných v Nových Zámkoch, Rožňave, Du-

29 Tamže. Prísne dôverné správy datované 11. 12. a 24. 10. 1945.

30 Těsnopisecké zprávy o schůzích PNS Republiky Československé. Expoé E. Beneša 28. 10. 1945, s. 8 – 9.

31 SNA, f. ÚP SNR, K. 264, č. 144, prez. dôv/45. Situačná správa za obdobie 1. – 15. 12. 1945.

najskej Strede aj okolitých obciach patrilo orámovanie v maďarských národných farbách, veršovaný text s ubezpečeniami typu „onedlho prídeme naspäť“, „nikdy viac neodídeme“, výzvy na neposlušnosť voči štátnej správe a jednoznačný záver „toto je maďarská pôda“. K autorstvu materiálov, vytlačených v maďarskom jazyku, sa nehlásila žiadna skupina, uvádzalo sa iba datovanie v Budapešti.³²

Do politických úvah na Slovensku, iba pol roka po ukončení vojny v Európe, sa obavy pred novými revíznymi požiadavkami Maďarska, odrazili v otázke bezpečnosti slovensko-maďarskej hranice. Žiadosť o rozšírenie bratislavského predmostia podával však Národný výbor mesta Bratislavy koncom novembra 1945 zo zásadného dôvodu: aby sa hlavné mesto Slovenska zbavilo doterajšieho charakteru pohraničnej oblasti, a preto navrhoval pripojiť k veľkej Bratislave obce nielen z maďarského územia, ale i z Rakúska. Vychádzal pritom z poznatku, že obce na pravom brehu Dunaja, ležiace južne v susedstve Petržalky, boli od polovice XVI. storočia stále chorvátskymi osadami a slovanský ráz si aj udržali. Z maďarskej strany uvažovala žiadosť o týchto obciach: Horváthjárfa-lu (Jarovce), Oroszvár (Rusovce), Dunacsun (Čunovo), Rajka a Bezenye. Nakoľko sa v danom období predpokladalo uzatváranie mierovej zmluvy s Maďarskom, za aktuálnu bola uznaná iba požiadavka v tomto smere. Dôvodová správa poverenictva vnútra odporúča žiadosť podporovať, „nakoľko nie je želateľné a účelné, aby Bratislava, ako hlavné mesto Slovenska, po zlúčení so susednými obcami ostala priamo na štátnej hranici“, a to z dôvodov politických, národohospodárskych, urbanistických a bezpečnostných.³³ Žiadosť s dôvodovou správou boli začlenené k materiálom pre prípravu mierových rokovaní s Maďarskom. Predstavitelia ČSR zdôrazňovali, že žiadosť o rektifikáciu hraníc vychádzala z nutnosti zabezpečiť hlavnému mestu Slovenska podmienky rozvoja v nasledujúcich desaťročiach a nemala „žaden agresívny charakter voči Maďarsku“.³⁴

V Budapešti od začiatku decembra 1945 prinášali ústredné tlačové médiá koalických aj opozičných politických strán rozsiahlu diskusiu k maďarským mierovým cieľom. Úvodný príspevok v maloroľníckom denníku Kis Újság, priamo z pera šéfredaktora, označil možnosť stanovenia etnických hraníc ako „oprávnenú nádej“ Maďarska. Názory predkladané Nezávislou maloroľníckou stranou charakterizovali komunisti ako eskaláciu šovinistických tendencií. Ostrá polemika sa stala výrazom postupujúcej polarizácie maďarskej vnútornej politiky.

32 SNA, f. ÚP SNR, K. 284, inv. 247, č. 900/58/46. Hlásenie PV o materiáloch rozširovaných na slovensko-maďarskom pohraničí (október 1945 – máj 1946). Prílohy: originály a fotokópie letákov.

33 SNA, f. ÚP SNR, K. 284, inv. 247. Žiadosť NV v Bratislave o rozšírenie bratislavského predmostia (27. 11. 1945). Stanovisko PV (22. 12. 1945).

34 Těšnopisecké zprávy o schůzích ÚNS, 30. 9. 1947, Clementis s. 16.

Predstavám a očakávaniam maďarskej verejnosti v súvislosti s mierovým usporiadaním zodpovedali však tezy maloroľníkov, kým postoje komunistov boli odmietané ako antinárodné.³⁵

Na pozvanie vlády ČSR odcestovala v decembri 1945 do Prahy maďarská delegácia, vedená ministrom zahraničných vecí Jánosom Gyöngyösim. Záujmom ČSR bolo prerokovať zásadné otázky vzťahu s Maďarskom, všeobecne určeného Dohodou o prímerí a predniesť návrh na výmenu obyvateľstva. Stanovisko vlády ČSR na pražských rokovaníach 3. – 6. decembra tlmočil štátny tajomník MZV Vladimír Clementis. Výhodiskové aspekty návrhu ČSR na výmenu obyvateľstva s Maďarskom zhrnul neskôr v zásadných vystúpeniach minister zahraničia Jan Masaryk. Na jednej strane išlo o úsilie vlády zabezpečiť prvý krok k „definitívnemu riešeniu“ problému maďarského etnika na Slovensku a na druhej strane to bola snaha využiť jedinú medzinárodnoprávnú možnosť repatriovať Slovákov, roztrúsených po celom území Maďarska a vystavených národnej asimilácii. Predpokladaný prvý krok podľa oficiálnych koncepcií ešte kvantitatívne nemal vyriešiť celú otázku. Ďalej sa mala rozšíriť kategória občanov, ktorí sa mohli uchádzať o navrátenie štátneho občianstva z titulu slovenského etnického pôvodu a konečne „zvyšujúci počet Maďarov“, odhadovaný na 150 až 200 tisíc osôb, mal byť z územia ČSR odsunutý.³⁶

Maďarský minister na rokovaní v Prahe vyhlásil, že jeho vláda odmieta výmeny obyvateľstva vôbec, nevyklučuje však dobrovoľné presídlenie Slovákov z Maďarska, dokonca je ochotná vziať na vedomie vystaňovanie osôb maďarskej národnosti z ČSR v počte zodpovedajúcom slovenským presídlencom. No Gyöngyösi rozhodne odmietol jednostranný odsun a ochotu k výmene obyvateľstva podmienil zabezpečením práv maďarským obyvateľom na Slovensku. Maďarsko, zdôraznil minister, je ochotné akceptovať úsilie vlády utvoriť z ČSR národný štát, ale táto vláda musí vziať na vedomie, že otázka nie je riešiteľná vysídlením, ale že maďarských roľníkov treba odovzdať „spolu s ich pôdou a územím“.³⁷ Rokovania skončili bez výsledku.

V zahraničnom výbore parlamentu minister Masaryk 20. decembra 1945 vyhlásil, že „Československo je ochotné rokovať o všetkých sporných otázkach, ale nedopustí, aby riešenie maďarskej otázky na Slovensku bolo realizované formou úpravy hraníc v prospech Maďarska“. Podľa oficiálneho záznamu mi-

35 DESSEFFY, Gy.: A béke előkészítése. Kis Ujság 2. 12. 1945; RÉVAI, J.: Nemzetrontó sovinizmus. Szabad Nép 25. 12. 1945.

36 Archiv národního shromáždění ČSR, Praha. Výbor zahraniční PNS (ďalej: VZ: PNS). K. 19/2414. Vystúpenie J. Masaryka 20. 12. 1934; Těšnopisecké zprávy PNS, 6. 3. 1946.

37 Podrobne ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: Podoby československo-maďarského vzťahu 1938 – 1949. Bratislava: 1992, s. 88 – 99.

nister zahraničných vecí ČSR vyjadril poľutovanie nad tým, že sa nedospelo k dohode, ale zároveň prejavil aj prekvapenie nad postojom maďarskej vlády, nakoľko, nevedomujúc si dobre úlohu, ktorú Maďarsko zohralo pred vojnou a počas vojny, začína obnovovať svoj revizionistický program.³⁸

Rok 1946, rozhodujúci pre mierové usporiadanie Európy, charakterizovala na všetkých úrovniach zvýšená diplomatická aktivita. V Budapešti pokračovala tlačová kampaň k mierovým cieľom Maďarska. Politický týždenník maloroľníckej strany prinášal úvahy o prirodzenom práve maďarského národa na uplatnenie etnických princípov pri stanovovaní štátnych hraníc. Písal, že „celou silou a keď je treba i päsťou udieme na onen zelený stôl, kde rokujú o týchto problémoch“. Z publikovaných polemík je dôležitý názor predstaviteľov Národnej sedliackej strany: podľa nich možno ako šovinizmus, škodlivý a nedemokratický element v maďarskej politike hodnotiť iba snahy o „tisícročné hranice“, ale nie úsilie o vytvorenie národného štátu tak, „aby sa kryl s územím obývaným maďarským etnikom“.³⁹

Vyhlasenie Maďarskej republiky 1. februára 1946 ako významný demokratický čin odstránilo štátoprávne provizórium. Podľa výsledkov parlamentných volieb z minulého novembra kreslo premiéra zaujal ďalší vedúci politik maloroľníckej strany. Nový predseda maďarskej vlády Ferenc Nagy v programovom vystúpení nadhodil otázku „úpravy pomerov v Dunajskej kotline“, ktorú mala riešiť mierová konferencia. Jasne formulované názory predniesol reprezentant konzervatívneho prúdu v Nezávislej maloroľníckej strane Dezső Sulyok. Odmietol riešenie maďarskej otázky „uskutočnené v rokoch 1919 a 1920“, hodnotil ako dôsledok „územných krívd“ zavlečenie Maďarska do vojny po boku Hitlera a konštatoval, že aj maďarský ľud úprimne dúfal prostredníctvom Nemcov „dostať nazad tie územia, na ktoré má podľa historického a hospodárskeho práva nezadateľné nároky“.⁴⁰ Nasledujúca debata priniesla kritické prejavy ľavicových poslancov: komunistov a sociálnych demokratov, s varovnými slovami o katastrofálnych dôsledkoch minulej šovinistickej politiky.

Pozíciu Nezávislej maloroľníckej strany v maďarskom politickom spektre možno porovnať s postavením Demokratickej strany na Slovensku. Identita ich záujmovej orientácie ako subjektov vnútornej politiky vyplývala z toho, že obe strany pre svojich stúpencov reprezentovali jedinú vážnejšiu občiansku alternatívu a sústredovali všetky tie politické prúdy, ktoré z ideových dôvodov odmietali nielen komunistov, ale ľavicové zameranie vôbec. V medzinárodných otáz-

38 VZ – PNS, K. 19/2414. Zasadnutie 20. 12. 1945, s. 5 – 6, 39 – 45. Zaznamenaná poznámka Masaryka: „...prišli ako víťazi... ako urazená veľmoc“.

39 Igazság 22. 1. 1946; Szabad Szó 1. 1. 1946, 6. 2. 1946.

40 A Nemzetguzulés ulése, 7. 2. 1946, F. Nagy s. 382; 8. 2. 1946.

kach však maďarskí maloroľníci a slovenská DS vyjadrovali výrazne protikladné stanoviská dané odlišnosťou predstáv o mierovom usporiadaní po druhej svetovej vojne.

Vyostrenie politickej krízy v Maďarsku, sprevádzané demonštráciami vyslovene iredentistických skupín, vyvolávalo v susedných štátoch hlboké znepokojenie. Bezprostredné prípravy na mierové rokovania umocňovali v Prahe aj Bratislave vždy veľmi živý záujem o maďarskú vnútornú politiku. Jednotlivé búrlivé udalosti zo začiatku roku 1946 popisovali situačné správy, pripravované v budapeštianskom úrade delegácie ČSR pri Spojeneckej kontrolnej komisii. Autori informácií poukazovali na pokusy konzervatívnych kruhov ovládnuť maďarskú verejnú mienku.⁴¹

Z iniciatívy maďarskej vlády sa 6. februára 1946 obnovili v Prahe rozhovory prerušené koncom minulého roku, návrh textu bilaterálnej dohody bol sformulovaný za päť dní. Po redakčných úpravách Dohodu medzi ČSR a Maďarskom o výmene obyvateľstva podpísali 27. februára 1946 v Budapešti štátny tajomník MZV V. Clementis a minister zahraničia J. Gyöngyösi. Podstatou dohody bolo dobrovoľné presťahovanie osôb slovenskej a českej národnosti z Maďarska, zakotvené v článku I., kým na výmenu z ČSR, podľa článku V. sa mal oficiálne určiť rovnaký počet osôb maďarskej národnosti, ktoré dekrétom prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. stratili štátne občianstvo. Výnimku tvorila možnosť podľa článku VIII. jednostranné vysídliť z ČSR osoby maďarskej národnosti, vinné trestným činom podľa § 1–4 nariadenia SNR zo 14. mája 1945 č. 33 a podľa § 5, v maximálnom počte tisíc osôb. Článok X. určoval na realizáciu Dohody ustanovenie Zmiešanej komisie, zloženej z dvoch členov za ČSR a dvoch za Maďarsko. Minister zahraničných vecí ČSR, Jan Masaryk na marcovom zasadnutí parlamentu prehlásil, že „v pomere k Maďarsku možno s uspokojením konštatovať určité uvoľnenie, ktoré došlo k výrazu dohodou o výmene obyvateľstva“.⁴²

Uzavretá dohoda však nebola a ani nemohla byť cestou k uvoľneniu napätia vo vzťahoch medzi Prahou a Budapešťou. Koncepcný prístup vlády ČSR k výmene obyvateľstva obsahoval principiálne protirečivé prvky: proklamovaná záchrana Slovákov pred národnostnou asimiláciou v maďarskom prostredí sa mala stať jedným z prostriedkov oficiálneho znižovania počtu maďarskej národnosti na Slovensku. Za týchto okolností sa do presídľovacej propagandy dostali nereálne prísl'uby a popri humannej myšlienke dobrovoľnej repatriácie Slovákov sa objavila dokonca požiadavka povinného presťahovania. Slovenská komunita v Maďarsku bola vnútorne rozštiepená konfliktom odlišných názorov. Na

41 SNA, f. ÚP SNR, K. 264. Situačná správa 1. – 15. 3. 1946.

42 Sbírka zákonů a nařízení... R. 1946, s. 1027 – 1035. Těsnopisecké zprávy o schůzích PNS. Expozé 6. 3. 1946, s. 10.

druhej strane téza o štátnej nespoľahlivosti maďarských obyvateľov na Slovensku, zásada „kolektívnej zodpovednosti“ vytvárala priestor pre rôzne formy nátlaku pri oficiálnom výbere osôb určených na výmenu.

Parlamentné voľby roku 1946 priniesli v ČSR podľa celoštátnych výsledkov najvyšší počet poslaneckých miest komunistom, ministerským predsedom sa stal Klement Gottwald. Nový premiér v pohľade na Maďarsko opakoval známe stanovisko povojnovej politiky ČSR, s dôrazom na tézu, že „existencia maďarskej menšiny u nás udržuje revizionizmus a marí pokojný vývoj v strednej Európe“.⁴³

Koncepcia definitívneho riešenia maďarskej otázky v ČSR sa premietla do metód oficiálnej národnostnej politiky. Požiadavku transferu, presadzovanú v medzinárodnej rovine, dopĺňali zámery uskutočňované vo vnútroštátnej oblasti. Napätie medzi maďarským obyvateľstvom na Slovensku prehlbovala právna a ekonomická neistota aj represívne zásahy miestnych orgánov. Súpis všetkých krívd adresovala maďarská vláda diplomatickým zástupcom Spojencov a predstavitelia Maďarska sledovali tento problém aj v debatách k realizačným otázkam výmeny obyvateľstva.⁴⁴ V Maďarsku tá istá generácia Slovákov, ktorá bola za štvrt' storočia Horthyho éry vystavená oficiálnym odnárodňovacím praktikám, sa po vojne stala terčom útokov šovinistických úradníkov zamaskovaných v novej štátnej správe a napokon zažila viaceré prejavy prenasledovania, ako odvetu za postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. Sťažnosti na postup maďarskej miestnej správy zbieral právny odbor Československej presidľovacej komisie. Polemika okolo maďarských a slovenských sťažností, publikovaná a komentovaná dennou tlačou, emotívne pôsobila na verejnú mienku v Budapešti, Prahe aj Bratislave. Do politickej krútnavy príčin, súvislostí a rozporov sa na oboch stranách hranice dostali nevinní, jednoduchí ľudia. Rozbor zložitých peripetií národnostnej praxe v ČSR nie je cieľom tejto štúdie: skúma iba odraz menšinových problémov v zahraničnopolitickej aktivite ČSR a Maďarska počas príprav mierového usporiadania Európy.

V Paríži od apríla do júla 1946 s mesačnou prestávkou rokovala Rada ministrov zahraničných vecí USA, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu o návrhoch mierových zmlúv. Maďarský premiér Ferenc Nagy už začiatkom apríla 1946

43 Těsnopisecká zpráva o schůzi ÚNS, 8. 6. 1946, s. 23.

44 Bibliografia k riešeniu maďarskej otázky na Slovensku (1945 – 1948) presahuje možnosti tejto štúdie. Príkladom rôznych pohľadov na danú tému sú práce JANICS, K.: A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945 – 1948. (3. opravené, 1. maďarské vydanie). Budapešť: 1989; ŠUTAJ, Š.: Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. (Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku). Bratislava: Veda 1993; BOBÁK, J.: Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944 – 1948). Martin: Matica slovenská 1996; VADKERTY, K.: Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948. Trilógia o dejinách maďarskej menšiny. Bratislava: Kalligram 2002.

cestoval s vládnu delegáciou do Moskvy. Jeden z delegátov, sociálnodemokratický štátny minister Árpád Szakasits, dva dni po návrate prijal zástupcu budapeštianskej misie ČSR. Na otázku, ako si jeho vláda predstavuje východisko pre maďarských obyvateľov na Slovensku, Szakasits pripomenul dva varianty: poskytnutie všetkých občianskych práv Maďarom v ČSR, alebo, ak si Praha praje vytvoriť z republiky čisto národný štát „bude treba pomýšľať na istú úpravu hraníc a postúpiť Maďarsku toľko územia, aby nové maďarské obyvateľstvo malo z čoho vyžiť“.⁴⁵ Maďarská vládna delegácia navštívila v priebehu júna Washington, Londýn a Paríž, aby s oficiálnymi mierovými cieľmi zoznámila ďalšie víťazné veľmoci. Zo spoľahlivého prameňa získala vláda ČSR informáciu, že návrh Maďarska na riešenie problému maďarských menšín v susedných štátoch obsahuje územné požiadavky. Voči ČSR malo ísť o úpravu hraníc na etnickom základe a ďalšie korektúry z ekonomického a dopravného hľadiska. Za východisko etnického princípu sa pokladalo sčítanie ľudu v Uhorsku z roku 1910, výrazne skreslené silným maďarizačným tlakom.⁴⁶

Vláda ČSR, zainteresovaná na mierovej zmluve s Maďarskom, informovala o svojom stanovisku Radu ministrov zahraničných vecí osobitným memorandom v máji 1946. Presadzovalo sa plné oduznanie Mníchova a Viedenskej arbitráže do všetkých dôsledkov, uznanie princípu národného štátu Čechov a Slovákov, ako i práva na presídlenie zvyšku maďarskej menšiny, ktorá by v ČSR ostala po ukončení výmeny obyvateľstva a reslovakizácii. Prílohy memoranda zvlášť rozpracovali otázku transferu 200 tisíc etnických Maďarov z územia ČSR a problém rozšírenia bratislavského predmostia na pravom brehu Dunaja. Počas rozhovorov s vedúcimi diplomatmi spojeneckých veľmocí, ešte pred otvorením konferencie v Paríži, minister Masaryk a štátny tajomník Clementis nepresvedčili ani predstaviteľa Spojených štátov J. F. Byrnesa, ani zástupcu Veľkej Británie E. Bevina o nutnosti riešiť otázku maďarskej menšiny v ČSR transferom.⁴⁷

Mierová konferencia v Paríži bola otvorená 29. júla 1946. V úvodnej deba- te plenárneho zasadnutia minister zahraničia Jan Masaryk pripomenul historické korene konfliktu ČSR s Maďarskom, uviedol príklady z nedávnej minulosti a požiadavky predložené ako doplnky či návrhy ku konceptu mierovej zmluvy s Maďarskom zdôvodnil nutnosťou zabezpečiť republike ochranu pred novým revíznym hnutím. S oficiálnym maďarským stanoviskom oboznámil plénum minister Gyöngyösi. Východiskovým motívom vystúpenia bola snaha priviesť konferenciu k akceptovaniu etnického princípu pri stanovení hraníc. K problému

45 AMZV, ZÚ Budapešť/1996. Polit. správa č. 6. Tajné! (22. 4. 1946).

46 Tamže. Politická správa č. 11. (8. 6. 1946).

47 VZ – ÚNS, K. 44/2492, schôdza 31. 10. 1946, prejav V. Clementisa s. 5, Tisky ÚNS, zv. IV. 1947. List prezidenta rep. (17. 5. 1947).

mom sporu s ČSR predniesol maďarský minister návrh dvoch možností, známy už od júna 1945.⁴⁸

Neoficiálny poradca maďarskej delegácie Mihály Károlyi vo svojich pamätiach hodnotil parížske vystúpenie Gyöngyösiho ako nevelmi úspešné i preto, lebo minister zahraničných vecí nedokázal dať svetu na vedomie, „že sa Maďarsko skutočne zmenilo alebo aspoň k tejto premene smeruje“. Namiesto toho vedúci maďarskej delegácie žiadal od mierovej konferencie územia, ktoré Maďarsko predtým získalo ako odmenu od Hitlera. „Prejav ministra zahraničia“, napísal Károlyi, „bol určený maďarským nacionalistom“.⁴⁹

Na mierovej konferencii podporili stanovisko delegácie ČSR zástupca sovietskeho ministra zahraničných vecí A. J. Vyšinský a juhoslovanský minister zahraničia Stanoe Simić. Kompromisný návrh prednesený vedúcim delegácie USA a v zásade identický s názorom Veľkej Británie, predpokladal unifikáciu otázky transferu a úpravy štátnych hraníc ČSR na slovensko-maďarskej línii. V prípade dohody sa mal počet transferovaných osôb znížiť na minimum odstúpením území ČSR, obývaných výlučne maďarskou menšinou. Neoficiálny návrh britskej delegácie rovnako spájal princíp transferu s výmenou území, ktorá by sa na Slovensku týkala troch úsekov 1. parkanského (štúrovského) okresu, 2. výbežku pod Filákovom a 3. kráľovsko-chlmeckého okresu. Na druhej strane by Maďarsko muselo ČSR odstúpiť niekoľko dedín juhozápadne od Košíc a ďalšie na východ od Rožňavy. Delegácia ČSR striktno odmietla, oficiálne či neoficiálne, na tomto základe rokovat'.⁵⁰

Konferencia v Paríži skončila 15. októbra 1946, ale prípravu mierových zmlúv neuzavrela. Návrhy textov doplnila a spracovala Rada ministrov zahraničných vecí počas novembra a decembra na zasadnutí v New Yorku. Definitívne znenie mierovej zmluvy s Maďarskom podpísali najskôr zástupcovia Sovietskeho zväzu, Veľkej Británie a USA, potom v Paríži 10. februára 1947 predstavitelia deviatich spojeneckých krajín, medzi nimi minister zahraničných vecí ČSR Jan Masaryk a štátny tajomník Vladimír Clementis. Za Maďarsko podpísal mierovú zmluvu minister zahraničia János Gyöngyösi.

Z rozsiahleho textu mierovej zmluvy mali niektoré ustanovenia osobitný význam pre štátne záujmy ČSR. O hraniciach Maďarska pojednáva I. časť zmluvy. Samostatný odsek 4.a v článku 1. vyhlasuje za nulitné rozhodnutia Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938. Hranica medzi ČSR a Maďarskom sa obnovila podľa statu quo k 1. januáru 1938, s úpravou pre „bratislavské predmostie“,

48 KRNO, D. M.: Paríž 1946. Pripravoval sa mier s Maďarskom. Bratislava: 1947, s. 47 – 49; Szabad Nép 18. 8. 1946, s. 1 – 2.

49 KÁROLYI, M.: Hit, illúziók nélkül. Budapest: 1977, s. 399.

50 VZ – NÚS, K. 44/2492, schôdza 31. 10. 1946, s. 5 – 16.

utvorené pripojením troch obcí na pravom brehu Dunaja: Horvátjárfalu (Jarovce), Oroszvár (Rusovce) a Dunacsun (Čunovo) k územiau ČSR. Do II. časti zmluvy, politických ustanovení, ako samostatný článok 4., v nadväznosti na príslušné rozhodnutie dohody o prímerí, bol aj pre budúcnosť zakotvený zákaz revizionistickej propagandy v Maďarsku, tiež organizácií, či už politických, alebo vojenských, nepriateľsky zameraných proti Spojeným národom. V nasledujúcom 5. článku bola stanovená povinnosť Maďarska „vstúpiť“ do rokovania s Československom s cieľom vyriešiť otázku tých obyvateľov maďarského etnického pôvodu, ktorí žijú v Československu a nebudú presídlení do Maďarska v zmysle Dohody o výmene obyvateľstva z 27. februára 1946“. V prípade, že do 6 mesiacov od doby, keď mierová zmluva nadobudne platnosť, nebude dosiahnuté riešenie tejto otázky, mala ČSR právo predostrieť ju Rade ministrov zahraničných vecí. Bod 1 článku 11. politických ustanovení zaväzoval maďarskú vládu najneskôr do 18 mesiacov vydať Juhoslávii a ČSR predmety kultúrneho dedičstva, pochádzajúce z územia oboch štátov, ktoré prešli do držby maďarského štátu alebo inštitúcií v dôsledku maďarskej nadvlády pred rokom 1919.

Reparácie a reštitúcie určovala V. časť mierovej zmluvy v tom istom rozsahu, ako rozhodla už dohoda o prímerí. Na žiadosť Maďarska vlády ZSSR, Juhoslávie a ČSR ešte pred rokovaním v Paríži predĺžili lehotu reparačných splátok zo 6 na 8 rokov. V 23. článku mierovej zmluvy je zakotvená predĺžená lehota. Do 26. článku hospodárskych ustanovení, bod 3., bola zaradená povinnosť poskytnúť občanom ČSR náhradu za hodnoty násilne zabavené maďarskou vládou a správnyimi orgánmi na okupovanom území po 2. novembri 1938. Mierovú zmluvu podľa 42. článku mali povinnosť ratifikovať spojenecké veľmoci a štáty, ako aj Maďarsko.⁵¹

Napätie vo vzťahoch medzi ČSR a Maďarskom, umocnené počas mierovej konferencie bezvýsledným dvojstranným rozhovorom ministrov zahraničia Masaryka a Gyöngyösiho v Paríži, sa premietlo aj do zdĺhavých debát ku konkrétnym realizačným otázkam výmeny obyvateľstva. V jeseni 1946 väčšina európskej tlače venovala metódam „vnútorného riešenia“ maďarskej otázky na Slovensku veľa priestoru, pod výraznými titulkami o deportácii do českého pohraničia, vnútornom presídľovaní a perzekúciách.⁵²

Na zasadnutí zahraničného výboru parlamentu v polovici februára 1947 minister Masaryk charakterizoval maďarský problém ako jeden z najťažších v politike ČSR. Zásadnú príčinu sporu s Maďarskom videl minister zahraničia

51 Sbíрка zákonu a nařízení republiky Československé 1947. Mierová zmluva s Maďarskom (10. februára 1947) s. 961 – 1037.

52 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: Medzinárodné súvislosti prístupu k maďarskej menšine na Slovensku (1944 – 1948). Historický časopis, 44, č. 2., 1996, s. 241.

v tom, že maďarská politika za celé obdobie od ukončenia vojny nedokázala získať dôveru ČSR vo svoj hlboký prerod od obávaného iredentizmu ku skutočnej demokracii.⁵³

Debata v budapeštianskom parlamente 20. marca ponúkla aj ministrom Gyöngyösimu možnosť vyjadriť stanovisko k aktuálnym otázkam zahraničnej politiky. S poľutovaním konštatoval, že ČSR, ktorá oprávnené nedôverovala horthyovskému režimu, nakoľko sa obávala jeho násilného revizionizmu, tendencií pohlcovať cudzie národy a väzieb na medzinárodnú reakciu, nezmenila svoj vzťah k Maďarsku ani po nástupe novej, demokratickej vlády. Minister vyjadril zámer vlády do konca doviest' i výmenu obyvateľstva, ale trval aj zo strany ČSR na dodržiavaní prevzatých záväzkov.⁵⁴ Obojstranná výmena po rokovaní v Bratislave začala od apríla 1947.

Do popredia medzinárodného záujmu sa Maďarsko nedostalo iba pre polemiky s vládou ČSR, ale najmä pre rozruch vyvolaný od januára 1947 nebezpečnou eskaláciou vnútropolitckej krízy. Po hrubom nátlaku komunistov podal premiér Ferenc Nagy v júni demisiu a nevrátil sa z dovolenky vo Švajčiarsku. Spravidajská informácia pre Prahu zdôraznila, že v podstate ide o zmenu režimu, nakoľko v Maďarsku nastupuje k moci ľavica.⁵⁵ Voľby v auguste iba ilustrovali túto skutočnosť.

Zvláštnosťou júnových rokovaní o mierovej zmluve v maďarskom parlamente bol fakt, že post ministra zahraničia dočasne reprezentoval minister informácií Ernő Mihályfi. K ratifikácii mierovej zmluvy sa vyjadril ako k tragickej úlohe, pretože „demokratické Maďarsko musí prijať mier zrodený z vôle víťazných veľmocí, ktorý si svojou politikou za minulé desaťročie vyslúžili previnili vládcovia maďarského ľudu“. Napriek ostrým výhradám, predneseným v diskusii, všetky politické sily prijali mierovú zmluvu ako obnovenie plnej suverenity a upevnenie medzinárodného postavenia Maďarska.⁵⁶

Mierová zmluva nadobudla platnosť 15. septembra 1947, v Budapešti posledný raz zasadla Spojenecká kontrolná komisia a obnovili sa diplomatické styky ČSR s Maďarskom. Premiér novej maďarskej vlády Lajos Dinnyés vyjadril želanie v najbližšom čase uskutočniť rokovanie s Prahou na základe 5. článku politických ustanovení mierovej zmluvy.⁵⁷

Diplomatické pozadie mierového usporiadania Európy odhalilo hĺbku rozporov medzi svetovými veľmocami a postupnú izoláciu východného bloku.

53 VZ – ÚNS, K. 44/2492, schôdza 19. 2. 1947, J. Masaryk s. 6.

54 A Nemzetgyűlés ülése, 20. 3. 1947, Gyöngyösi s. 1078.

55 A MZV, ZŰ Budapešť/1947. Politická správa č. 5. (31. 5. 1947).

56 A Nemzetgyűlés ülése, cit. 26. jún 1947, s. 118.

57 Az Országgyűlés ülése, 7. 10. 1947, expozé s. 46.

OPRÁVNENOSŤ POVSTALECKEJ SNR VYDÁVAŤ PRÁVNE NORMY

Peter Mosný

Prezidentské dekréty E. Beneša v poslednom období intenzívne rezonujú vo výskumných aktivitách širokého spektra bádateľov. Je to nespochybniteľný odraz spoločenského pohybu vo výsostnej miere prioritne preferovaný najmä vonkajšími okolnosťami. Participácia vnútorná, tak česká ako aj slovenská, reprezentuje až následnú druhotnú rovinu. Zdá sa však, že podstatne intenzívnejšiu. Tímy slovenských i českých historikov, právnohistorická obec i jednotlivci hádam preskúmali a zhodnotili i to nezhodnotiteľné a dosiaľ neprebádané. Niet však jednotiaceho prvku a pohľadu. Existuje len vyhranený mantinelizmus v diaľpazóne od radikálneho zatracovania a obviňovania po umiernený racionalizmus.

V týchto súvislostiach dosť neprávom uniká do úzadia základná otázka či základný problém. A tou nesporne je vo vzťahu ku Slovensku problém oprávnenosti vydávania nariadení povstaleckej Slovenskej národnej rady v rovnakej rovine, k obdobným zásahom a konaniam ako v prípade prezidentských dekrétov E. Beneša výlučne v Čechách.¹ Je nespochybniteľné, že nastolená problematika je nejednoduchá a názorovo variabilná. Preto ani zámerom tohto príspevku nie je podať komplexný či ucelený celok. A tobôž nie presadzovať jediné správne stanovisko. Ale v zložitosti dobových javov a ich hodnotenia napomáhať objektivizácii stavu.

Rozhodujúcou skutočnosťou v tomto smere je proces samotného konštituovania povstaleckej Slovenskej národnej rady. Ako je všeobecne známe, došlo k nemu prijatím Vianočnej dohody z decembra 1943. V tejto súvislosti je potrebné poukázať na niekoľko skutočností.

V prvom rade došlo k nemu počas existencie vojnovnej Slovenskej republiky, preto aj konštituovanie SNR zodpovedá stavu spoločenskej situácie, v ktorej vznikla. Teda z faktu vo svojej podstate prevratového (revolučného) orgánu, v prevratovej (revolučnej) situácii. Navyše tento orgán vo svojom vznikajúcom dokumente prezentuje svoju mocenskú podobu v rovine deklarovania dokonca netradičného dvojstupňového preberania moci na území Slovenska.² Čo zname-

1 Pozri bližšie: VOJÁČEK, L.: Dekréty prezidenta republiky a jejich uplatnění na Slovensku, In: Časopis pro právní vědu a praxi, 10, 2002, 2, s.178 – 183.

2 Vo Vianočnej dohode v tejto súvislosti zaznamenávame: „V prvej príhodnej chvíli prevziať všetku politickú, zákonodarnú, vojenskú i administratívne výkonnú moc na Slovensku...“: cit. podľa PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava: 1965, s. 126.

nalo, že momentom vzniku SNR tento orgán začal pôsobiť len v rovine prvej, odbojovo-politickej, teda organizačnej. Rozhodne nie v rovine štátno-mocensko politickej a právnej.³

Hoci SNR vo Vianočnej dohode aklamačným spôsobom demonštrovala zjednotenie v nej samej všetkých protifašistickým síl na Slovensku, a tak sa preferovala ako orgán reprezentujúci „... skutočné zmýšľanie všetkých vrstiev slovenského ľudu...“⁴, išlo nesporne len o relevantný údaj vo vzťahu k ideovým smerom podieľajúcim sa na kontrasiagnácii tohto dokumentu. Nesporne v nej samej absentovali iné, historicky závažnejšie, nielen ideové, ale aj politické zoskupenia. A k nim patrili najmä skupina okolo V. Šrobára a K. Viestovej. Táto skutočnosť na jednej strane nemení nič na fakte, že značne spektrálna politická dimenzia zoskupenia okolo Vianočnej dohody v pomere k dovtedajšej histórii dokázala prekonať vyhranenosť orientácií od ľavicovo-komunistického až po liberálno-demokraticko-občiansky vo vzťahu k predmníchovským pomerom. A to aj v nazeraní na budúce riešenie slovenskej otázky. Na strane druhej však naruša proklamované tvrdenie o reprezentovaní skutočného, či, lepšie povedané, výlučného zmýšľania slovenského národa, alebo jeho vedúcich predstaviteľov, stojacich na čele „ideových smerov“ pôsobiach na vtedajšom Slovensku. Bolo a je predsa ťažko pochopiteľné, aby s týmto dobovým dokumentom, a v tom čase, súhlasili čechoslovakistické a proti vojnovej slovenskej štátnosti pôsobiace odbojové sily. Avšak vzhľadom na neskorší vývin vrcholiaci prijatím Deklarácie SNR 1. septembra 1944 sa tento negativizmus odstránil. Konštitučný akt SNR vo Vianočnej dohode bol tak ďalším revolučným vývojom validovaný a z pohľadu oprávnenosti neskoršieho vydávania právnych noriem týmto mimoriadnym orgánom v mimoriadnej dobe opodstatnený aspoň do rovnakej miery ako u iných v rovnakej mimoriadnej situácii v dejinách vznikajúcich mimoriadnych či preratových orgánov.⁵

-
- 3 To koniec-koncov pregnantne dokument vyjadril v časti prezentovania úloh a cieľov SNR konkretizovaním snáh „Jednotne a centrálnie viesť boj slovenského národa za odstránenie nacisticko-nemeckého diktátu...“, PREČAN, V.: c. d., s. 126, k tomu došlo až vydaním Deklarácie SNR 1. septembra 1944. Pozri bližšie Vianočná dohoda, In: c. d. s. 126.
 - 4 Túto situáciu je možné s istými výhradami porovnať časovo najbližšie so vznikom Národného výboru československého v roku 1918, pri konštituovaní ktorého zase absentovali zástupcovia nacionálnej zložky orgánu- Slováci. K napraveniu došlo až pribatím V. Šrobára za člena tohto orgánu pri samotnom konštituovaní vzniku československého štátu 28. októbra 1918.
 - 5 V časti I. Vianočnej dohody sa hovorí, že „SNR bude vo svojej činnosti postupovať v dorozumení s česko-slovenskou vládou...“. V časti II. je zase vyslovené želanie spoločného spoluzitia Čechov a Slovákov „... v novej Česko-Slovenskej republike...“, ako aj „Budúca Česko-Slovenská republika má viesť svoju zahraničnú politiku...“, či „Vnútorne usporiadanie budúcej Česko-Slovenskej republiky...“.

Časový prvok konštituovania SNR Vianočnou dohodou rozhodne nebol náhodným. Vo svojej podstate len kopíroval zvrátové momenty vojnovnej situácie, priaznivej pre štáty širokej protihitlerovskej koalície, v komplexnej podobe vyjadrené v záveroch teheránskej konferencie. Za súčasne nerušeného statusu štátneho režimu slovenského štátu, v rozhodujúcej miere vytvoreného ako protiklad na neriešenie postavenia Slovenska a slovenského národa v medzivojnovom Československu.

Kontradiktórnosť konštitučného aktu Vianočnej dohody spočívala tak nielen v tom, že Slovenská národná rada nemohla plne a jednoznačne vychádzať z práva národov na sebaurčenie, ako aj vyhlásiť sa za jedinú reprezentantku samobytnosti slovenského národa, či za jedinú reprezentantku jeho politickej vôle alebo za jedinú nositeľku jeho štátnej suverenity. Tieto aspekty sa zrealizovali už v autonómnom zriadení Slovenskej krajiny a potom nesporne vo vojnovej Slovenskej republike aj v podobe štátu. A navyše, Vianočná dohoda neobsahuje ani len jedno ustanovenie, ktoré by prezentovalo zámer novovzniknutého orgánu vytvárať nový slovenský štát či slovenskú štátnosť. Ba práve naopak. V nie jednej časti Vianočnej dohody sú prezentované ciele a zásady zápasu o novú podobu povojnovej Česko-Slovenskej republiky.⁶ Dokonca vo svojom zakladajúcom dokumente Slovenská národná rada dobrovoľne a explicitne uznávala československú štátnu reprezentáciu v Londýne ako svoj nadriadený orgán vo veciach zahraničnopolitických a vojenských. Tým nesporne priznávala aj štátoprávnu spojitosť a nadväznosť na doktrínu predvojnovnej Československej republiky.⁷

Bola tu tiež skutočnosť, že celý konštitučný akt sa nerealizoval na podnet štátni protihitlerovskej koalície uznanej československej štátnej reprezentácie so sídlom v Londýne ako jedinej reprezentantky ich plánov povojnového usporiadania predvojnovnej časti československého stredoeurópskeho priestoru. Nad to ešte vo svojich budúcných predstavách odporujúcich aj jej vôli, pochopiteľne, až pri naplnení, aj keď už črtajúcej sa premisy vojenskej porážky nacistického Nemecka a jeho spojencov.

Preto aj uvádzaný kolorit reálií vo vzťahoch a súvislostiach dáva dostatočný priestor na dotvorenie obrazu Slovenskej národnej rady ako orgánu stojaceho na pozíciách nielen proti prinajmenej nedemokratickému režimu slovenského štátu, ale vo svojej najvlastnejšej podobe proti samostatnému slovenskému

6 Pozri bližšie ustanovenia Vianočnej dohody v časti II. ods. 4.

7 Všetky navonok v Povstaní prejavované symboly boli jednoznačne pročeskoslovenské (používanie zástavy ako štátneho symbolu, heslá, propagandistický materiál a podobne). Bolo to aj z toho dôvodu, že v chápaní prostého človeka v období Slovenského národného povstania dochádzalo k jednocestnému stotožňovaniu režimu slovenského štátu so štátnou samostatnosťou Slovenska.

štátu ako takému. Nazdávam sa totiž, že neprijatie oboch negačných postojov by reprezentovalo len nepodloženú ekvilibristiku myšlienkových pochodov s reálnym stavom. V oboch prípadoch tak jej jedine a vždy vo všetkých dokumentoch proklamované snaženie a zápas za povojnové obnovenie československého štátu na nových základoch (samozrejme, aj ústavných) nemohlo smerovať, a ani nesmerovalo ku vzniku samostatnej a nezávislej podoby nového slovenského štátu, jeho štátnosti či následne výsostne slovenského právneho poriadku.⁸ Pritom nesporne paradoxne vyznieva fakt, konštatovaný aj skupinou historikov, že samobytno opätovne potvrdený a do budúcnosti takto hlásiaci sa slovenský národ, a jeho revolučný reprezentant v podobe SNR, vystupuje proti vlastnej štátnosti.⁹

Prijatím Deklarácie SNR 1. septembra 1944 začína druhá etapa participácie Slovenskej národnej rady na veciach smerujúcich k povojnovej obnove československého štátu. Nesporne išlo o štátoprávne významnejšiu etapu a predpokladanú jej zakladajúcim dokumentom. Aktivizačným momentom „prvej príhodnej chvíle“ sa stáva nekontrolované vypuknutie ozbrojeného odporu na Slovensku v podobe Slovenského národného povstania. Náhly vývoj udalostí viedol nielen k politickým komplotom smerujúcim k ovládnutiu rozbiehajúceho sa ozbrojeného vystúpenia, ale aj k ich rýchlemu pragmatickému vyriešeniu. Výsledným výsledkom sa stáva konštituovanie Slovenskej národnej rady nielen ako legálneho orgánu hlásiaceho sa k prevzatiu všetkej zákonodarnej a výkonnej moci, ako i obrany Slovenska na celom jeho území, ale z pohľadu reprezentatívnejosti jeho zloženia ako orgánu zoskupujúceho tentokrát skutočne všetky ideové, „...demokratické a pokrokové zložky a smery slovenského národa...“ podieľajúce sa na hnutí odporu proti režimu slovenského štátu.¹⁰

Ani tieto udalosti a prezentované fakty však nič nemenili na skutočnosti, že legálna Slovenská národná rada deklarovaná ako najvyšší zákonodarný a vládny orgán na celom území Slovenska mala opätovne charakter prevratového (revolučného) orgánu v prevratovej (revolučnej) situácii. Z toho, pochopiteľne, vyplývala aj legitimita a legalita jej konania majúceho dokonca udalosťami podmienenú primeranú podobu vydávania právnych noriem.

Osobitne je však potrebné zdôrazniť, že ustanovenia Deklarácie SNR plne nadväzovali na Vianočnú dohodu, najmä v otázkach vzťahov k československej štátnej reprezentácii v Londýne. Teda nedvojzmyselne participovali aj na prihlásení sa k povojnovému štátnemu spoložitiu Slovenska a Slovákov v novom

8 Pozri predovšetkým práce F. Vnuka.

9 Spolupredsedom SNR sa stáva V. Šrobár.

10 „Sme za bratské spoložitie s českým národom v novej Československej republike. Ústavnoprávne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky republiky budú vzájomnou dohodou definitívne usporiadané...“ – pozri text Deklarácie SNR in PREČAN V.: c. d., s. 390.

československom štáte.¹¹ Akýkoľvek iný pohľad a prístup v tomto smere, tak z hľadiska vnútorného, a o medzinárodnom ani nehovoriac, by bol býval prinajmenšom málo prezieravý. To v plnom rozsahu potvrdili skutočnosti z konca októbra 1944 spojené s porážkou Povstania.

Deklaráciou SNR, ako predovšetkým politickým dokumentom, sa položili aj základy pre vykonávanie zákonodarnej činnosti Slovenskej národnej rady, teda vytvárania právneho poriadku. Stalo sa tak vydaním nar. SNR č. 1/1944 Zb. nar. SNR z 1. septembra 1944.¹² Je nespochybniteľné, že charakter tohto konania nadväzoval na podstatu a princípy jej vzniku i pôsobenia tak v ilegálnej ako aj v legálnej podobe. Otázkou len zostáva hodnotenie tohto stavu v rovine podstaty týchto právnych noriem a ich začlenenia.

Východiskovým postulátom v tomto smere musí byť nesporne obsah ustanovení tejto prvej právnej normy. Na jednej strane (§1) hovorí o výkone všetkej zákonodarnej moci na celom území Slovenska, teda nielen na povstaleckom, aby vzápätí nasledujúce jej ustanovenie (§ 2) hovorilo o prevzatí celého právneho poriadku z čias predmníchovského i pomníchovského Československa, dokonca aj z čias vojnovnej (vtedy ešte stále existujúcej) Slovenskej republiky. Pochopiteľne, s výhradou jeho neodporovania duchu republikánsko-demokratickému.

Vo vzťahu k deklarovaným cieľom v oboch politických dokumentoch (Vianočnej dohode i Deklarácii SNR) táto prvá právna norma dotvárala tiež dovtedy vyjadrovaný vzťah k československému štátu. Teda nadväznosť a súčasť. Do istej miery toho potvrdením bolo aj prevzatie právneho poriadku Slovenskej republiky, nakoľko základom tohto bol opäť právny poriadok Československa s výhradou neodporovania duchu slovenskej samostatnosti.¹³ To však neznamenalo, že by SNR svojou zákonodarnou činnosťou chcela nadväzovať na vojnovú slovenskú štátnosť. V prvom rade to vylučovali jej dovtedajšie prejavy stojace na pozíciách nového povojnového Československa, a tiež samotný, už aj ozbrojený odpor voči režimu a v tej spojitosti, ako aj v spojitostiach širších, i samotnému slovenskému štátu či povojnovej samostatnej slovenskej štátnosti.

Osobitné postavenie tohto prvého nariadenia je nutné vidieť v kontexte udalostí tak vnútorných – slovenských, ako aj medzinárodných – československých.

11 V historických súvislostiach to bol prvý orgán s pomenovaním Slovenská národná rada, ktorý v prevratovej situácii vydával právne normy.

12 Zákon zo 14. marca 1939 o samostatnom slovenskom štáte (zák. č. 1/1939 Sl. z.) vo vojnom § 3 stanovil, že všetky dovtedajšie zákony, nariadenia a opatrenia zostávajú naďalej v platnosti s tými zmenami, ktoré vyplývajú z podstaty samostatnosti slovenského štátu.

13 Nie v pomere ku zahraničiu, pretože tam štátnu moc aj v zastúpení územia Slovenska vykonávalo Dočasné štátne zriadenie československé na čele s prezidentom E. Benešom medzinárodnoprávne uznané víťaznými štátmi protihitlerovskej koalície.

Nesporne nar. SNR č. 1/1944 Zb. nar. SNR naplnilo všetky predpoklady a znaky revolučnej právnej normy. To znamená, že bola prijatá orgánom, ktorý deklaratórnym spôsobom prevzal všetku štátnu moc na Slovensku v situácii, keď neexistoval iný orgán doma.¹⁴ K tomu tento orgán, práve na základe svojej prvotnej právnej normy, sa pokúsil následne všetky ďalšie právne normy uviesť do života v zmysle ich rešpektovania slovenskou spoločnosťou. Preto je možné považovať nar. SNR č. 1/1944 Zb. nar. SNR za ohniskovú normu na Slovensku, ku ktorej sa svojim vznikom viažu všetky právne normy na Slovensku, že z nej priamo alebo nepriamo pochádzajú ostatné právne normy a majú z nej svoju platnosť.¹⁵ To však nemôže znamenať, že tak vznikla osobitná, na československej štátnosti a právnom poriadku úplne nezávislá slovenská štátnosť s jej právnym poriadkom. Z pohľadu širšieho a nepochybne rozhodujúceho zahraničnopolitického bolo irelevantné, či SNR a v akej podobe odmietala uznať československú štátnu reprezentáciu v Londýne. Dokonca za aký status Slovenska a Slovákov v novom Československu sa vyslovovala. To boli rozpory vnútorné, československé, nič neriešiace v rovine už ustáleného plánovaného obnovenia povojnového Československa ako celku v jeho predmníchovských hraniciach zo strany mocností protihitlerovskej koalície.

Právne normy vydávané Slovenskou národnou radou platili len na Slovensku. Ale len od 1. septembra 1944. Dovtedy, z pohľadu revolučného protifašistického prevratového stavu, v súlade s teóriou právnej continuity, mali platiť ústavné dekréty a dekréty prezidenta republiky. Pochopiteľne, že rozhodujúcim časovým momentom bolo medzinárodnoprávne uznanie sústavy Dočasného štátneho zriadenia československého dňa 18. júla 1941. Táto skutočnosť prvotne zaraďovala aj Slovensko (ale len v rámci Československa), hoci až do vypuknutia Povstania neexistoval jednotný a centrálny vedený odboj, do sféry politického vplyvu štátov protihitlerovskej koalície. Vypuknutie SNP ako akt aktivizácie a slobodného stanoviska k fašizmu ako takému možno považovať za „povinnú“ verejnú prezentáciu lojality a spolupatričnosti k tejto koalícii. Inej alternatívy nebolo. A bolo dobre, že taká bola.

Slovenské národné povstanie sa skončilo porážkou. Čiže faktickým zastavením revolučného prevratového procesu, ktorý sa už v dovtedajšej podobe neobnovil. Povstanie nepokračovalo, začala sa oslobodzovacia akcia zo strany štátov, ktoré štátoprávne uznávali jedine Československo reprezentované londýn-

14 LUBY Š.: Základy všeobecného súkromného práva, Bratislava: 1947, s. 9.

15 Je potrebné si tiež pripomenúť, že SNR od svojho vzniku v decembri 1943 nebola medzinárodnoprávne nikým uznaná. Tým sa nenaplnilo jej postavenie ako nositeľky či spolunositeľky štátnej suverenity.

ským vedením odboja na čele s E. Benešom. Mimoriadne postavenie SNR ako revolučného prevratového orgánu, tak ako aj obdobných orgánov v historických etapách a paralelách so schopnosťou tvoriť nové dejiny, bolo po porážke SNP prinajmenšom oslabené.¹⁶ Akékoľvek jednostranné diktovanie podmienok v tomto smere bolo neopodstatnené a neakceptovateľné.

Preto aj právny poriadok, ktorý tak v banskobystrickom i v košickom období jej činnosti nemožno hodnotiť ako právny poriadok nejakého osobitného štátu či štátnosti vytvorenej Slovenskou národnou radou, ale len ako osobitný právny poriadok československý platný len na Slovensku, ktorý mal ohnisko svojho vzniku v nar. č.1/1944 Zb. nar. SNR. Ešte výraznejšie možno túto skutočnosť zdôrazniť konštatovaním, že „tým nevznikol právny poriadok nejakého osobitného slovenského štátu, ale len na území Slovenska platný parciálny právny systém, pričom sa počítalo s tým, že sa obdobne vytvorí aj celoštátny československý národný a demokratický právny poriadok a že sa do neho včlení tento na území Slovenska platný právny systém.“¹⁷

Daná charakteristika azda najkomplexnejšie vystihuje všetky globálne stránky oprávnenosti vydávania právnych noriem Slovenskou národnou radou. S tým korešponduje aj spočiatku čiastočne osobitá úprava problémov spojených s denacifikáciou, s defašizáciou a demokratizáciou pomerov na Slovensku vo všetkých realizovaných rovinách. Ak by sme prijali akékoľvek iné stanovisko k právnym normám vydávaných Slovenskou národnou radou, dostal by sa tento legitímny proces do nelegálnej polohy. Jej základom by sa totiž stal princíp ničím neodôvodneného postupu v podstate samozvaného orgánu bez medzinárodnej akceptácie, ktorému v domácich podmienkach navyše chýbala validácia jeho činnosti. A tou mohlo byť, tak ako aj v iných historických epochách a procesoch, bez porážky zakončený revolučný prevratový pohyb. K tomu na Slovensku v prípade Slovenského národného povstania však nedošlo. Tomuto konštatovaniu neodporuje ani skutočnosť, že ani benešovská štátna reprezentácia nezaujala k SNR razantnejšie stanovisko po porážke SNP. Dokonca, že aj v samotnom oslobodzovacom procese územia Slovenska bola Slovenská národná rada rešpektovaná zo strany sovietskeho vojenského velenia.

Všetky tieto posledne uvádzané i niektoré ďalšie postoje mali spoločného menovateľa, jednu nepremennú konštantu. Jej základ tvorila opodstatnená nepopularita osoby E. Beneša u väčšiny obyvateľov na Slovensku v spojitosti

16 Pozri bližšie LUBY Š.: Kontinuita, In: Právny obzor, 29, 1946, 7 – 8, s. 213.

17 LUBY Š.: Slovenské národné povstanie a vznik národného a demokratického právneho poriadku, In: Právny obzor, 57, 1974, 7 – 8, s. 623.

s ideovou prevahou komunistického vplyvu v činnosti SNR.¹⁸ Táto nesporne z veľkej miery kopírovala budúci medzinárodný status quo štátov protihitlerovskej koalície o sférach ich politického vplyvu. K jeho prezentácii došlo už na teheránskej konferencii v roku 1943. Nikto vtedy, ani dlho potom presne nepoznal jeho východiská a podstatu. Neznalosť však vyvolávala neistotu. Mohla nahrávať, a aj nahrávala tomu, kto politicky i strategicko-vojensky pochopil, že oslobodzovacia misia územia Československa je reálnejšia z východu.

18 Okrem iných skutočností tomu nasvedčoval aj prerod neoblomného čechoslovakistu V. Šrobára na stúpenca samobytnosti slovenského národa, i ostatných členov tzv. občianskeho tábora v SNR do pozície zástancov usporiadania budúceho povojnového československého štátu s výraznými sociálnymi i socializačnými prvkami.

NEMECKÁ MENŠINA NA SLOVENSKU V KONTEXTE DEKRÉTOV PREZIDENTA ČSR E. BENEŠA A NARIADENÍ SNR (1944 – 1945)

Soňa Gabzdilová

V slovenskej spoločnosti sa po roku 1989 začalo diskutovať o problematike dekrétov prezidenta Československej republiky (ČSR) E. Beneša, ktoré sú v radoch širokej verejnosti známe pod označením Benešove dekréty. Do popredia sa dostali dekréty prijaté po návrate prezidenta do vlasti na jar 1945 a v rámci nich sa pertraktujú hlavne tie, ktoré sa týkali nemeckej (maďarskej) minority a mali tak priamy dopad na osudy príslušníkov obidvoch neslovanských menších žijúcich na území Československej republiky. V tejto súvislosti sa už menej často uvádzajú nariadenia Slovenskej národnej rady (SNR), ktoré na Slovensku mali v tej dobe platnosť zákona. Aj SNR prijala vo vzťahu k nemeckej minorite niekoľko nariadení, ktoré výrazne poznačili život príslušníkov nemeckej národnosti. Vzhľadom na široký záber prezidentských dekrétov, či nariadení SNR a limitovaný rozsah príspevku, uvediem tie z nich, ktoré podľa môjho názoru najradikálnejším spôsobom zasiahli osudy nemeckého obyvateľstva na Slovensku.¹

Príslušníci nemeckej minority na Slovensku neboli nikdy v minulosti početnou etnickou komunitou. V 20. storočí sa ich počet pohyboval od 140 000 do 150 000 osôb, čo tvorilo necelých 5 % z celkového sumáru obyvateľstva. Vzťahy medzi slovenskou majoritou a nemeckou menšinou neboli až do roku 1938 konfliktné, vyznačovali sa tolerantnosťou a vzájomnou spoluprácou vo viacerých oblastiach. Do súžitia nepriaznivo zasiahla nacistická ideológia, ktorá prenikla do radov nemeckej komunity, Mníchovská dohoda a udalosti nasledujúce po nej. Negatívne dimenzie nadobudlo súžitie Slovákov a Nemcov najmä koncom druhej svetovej vojny a tesne po jej skončení.

Základom strategickej línie československých exilových orgánov v Londýne, prezidenta E. Beneša a vlády, v procese obnovy Československa po druhej svetovej vojne, sa stal zámer vytvoriť republiku ako štát Čechov a Slovákov bez neslovanských menšín – Nemcov a Maďarov. Uvedenú koncepciu presadzoval

1 Okrem dekrétov a nariadení SNR uvádzaných v príspevku patrili k legislatívnym normám, ktoré významne podmieňovali postavenie nemeckého obyvateľstva v ČSR napr: dekrét z 18. októbra 1945 č. 122/1945 Zb. o zrušení nemeckej univerzity v Prahe, dekrét z 18. októbra 1945 č. 123/1945 Zb. o zrušení nemeckých vysokých škôl technických v Prahe a v Brne, dekrét z 27. októbra 1945 č. 126/1945 Zb. o zvláštnych nútených pracovných oddieloch, nariadenie SNR z 23. augusta 1945 č. 105 Zb. nar. SNR o pracovných táboroch, znárodňovacie dekréty z 24. októbra 1945 č. 100 – 103/1945 Zb. a i.

E. Beneš aj počas rokovaní s vedúcimi predstaviteľmi zahraničného komunistického odboja v Moskve v decembri 1943. Vedenie KSČ v rozhovoroch prezentovalo síce menej vyhranené stanovisko, ale v roku 1944 komunisti svoje postoje postupne modifikovali a názory zahraničného odboja v Londýne a v Moskve sa v nemeckej otázke zblížovali.

Problematika nemeckej menšiny vystupovala pri jednaniach významných predstaviteľov politickej scény bývalej ČSR v rôznych podobách a polohách aj v nastávajúcom období. V podstate až do Postupimskej konferencie a jej záverov v auguste 1945 malo predkladané riešenie nemeckej otázky v ČSR charakter teoretických úvah, resp. návrhov, ktoré mohli, ale nemuseli byť uskutočnené v praxi. Tento fakt podmieňoval celkový postup i jednotlivé konkrétne kroky E. Beneša a československej exilovej vlády.

Realizovať uvedený zámer najvyšších vládnych orgánov ČSR nebolo možné bez súhlasu víťazných mocností druhej svetovej vojny – USA, ZSSR a Veľkej Británie, z ktorých len Sovietsky zväz otvorene podporoval transfer nemeckej menšiny.

V genéze prístupov k riešeniu postavenia nemeckej menšiny v ČSR nefigurovala otázka nemeckého obyvateľstva na Slovensku samostatne. V Londýne nebola vytvorená protifašistická organizácia, ktorá by združovala Nemcov zo Slovenska buď na báze sociálnej demokracie, alebo v rámci inej politickej platformy. V porovnaní so sudetskými Nemcami nemecká minorita na Slovensku predstavovala relatívne malú skupinu. Aj spolužitie slovenského a nemeckého obyvateľstva nezaťažovali, až do doby nacistifikácie, napäté vzťahy. Pre protifašistický odboj na Slovensku a jeho politickú reprezentáciu, či sa už jednalo o komunistov, alebo tzv. občiansky blok, nemala problematika nemeckej menšiny a otázka vzťahu odboja k nemeckej komunite význam porovnateľný s dôležitosťou, akú prikladal sudetským Nemcom prezident E. Beneš a významní českí politici.

Občiansky a komunistický odboj na Slovensku reprezentovala Slovenská národná rada (SNR), ktorá sa postupne oboznamovala aj s konkrétnymi plánmi E. Beneša, exilovej vlády a vedenia KSČ vo vzťahu k nemeckej menšine v obnovej ČSR. Československá vláda v Londýne v správe zaslanej SNR v septembri 1944 informovala, že medzi pripravovanými dekrétmi prezidenta republiky je i dekrét o československom štátnom občianstve, na základe ktorého má byť príslušníkom nemeckej menšiny odobraté československé štátne občianstvo. Uvedené stanovisko bolo obsiahnuté aj v telegramoch i v ďalších správach odosielaných z Londýna na Slovensko Slovenskej národnej rade.

SNR nemala vypracované ucelené stanovisko k existencii menšín v Československu. Vo Vianočnej dohode z roku 1943 nie je uvedené, aký postoj SNR hodlala zaujať vo vzťahu k národnostným menšinám celkove a voči nemeckej minorite špecificky. Vo všeobecnej rovine sa postavenia menšín dotýkal 4. bod

II. časti dohody, podľa ktorého „usporiadanie budúcej Č-SR má byť demokratické, majú sa však vykoreniť všetky tendencie fašistické, rasistické, totalitné a také, ktoré budú v rozpore s týmito zásadami. V tomto duchu má byť vnútorný politický režim pevne vedený, pritom však demokratický. Je potrebné vystríhať sa omylom a chybám v minulosti.”²

V tom čase v programe KSS nebola nemecká otázka samostatne, špecificky zakotvená. V programových zásadách politickej predstaviteľky občianskeho odboja, Demokratickej strany, zverejnených začiatkom októbra 1944, je uvedené, že Československo má byť krajinou Čechov, Slovákov a Podkarpatských Rusov. „Chceme, aby ČSR bola jednotným, nedeliteľným, slobodným a demokratickým štátom bez možnosti na separatistické a politicko odstredivé ciele. Inonárodné menšiny, nakoľko ich nebude možné z lona republiky vylúčiť veľkorysou zámenou za vlastných príslušníkov z cudziny, obdržia také práva, aké im zaručí nový medzinárodný poriadok a akých budú účastní Slováci v domovských štátoch týchto menšín.”³

Bezprostredne po začiatku Slovenského národného povstania (SNP) začala SNR vykonávať zákonodarnú činnosť. Stalo sa tak 1. septembra 1944, keď podľa nariadenia č. 1/1944 Zb. nar. SNR z 1. septembra 1944 SNR mala byť na území Slovenska jediným zdrojom zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci SNR.⁴ V ten istý deň prijala Deklaráciu Slovenskej národnej rady⁵, ktorá bola jej prvým politicko-právnym dokumentom. SNR v ňom vyhlásila, že je jediným orgánom oprávneným hovoriť v mene slovenského národa a deklarovala prevzatie zákonodarnej i výkonnej moci na celom Slovensku, ako aj jeho obranu. Podobne ako vo Vianočnej dohode aj v Deklarácii je vyjadrený kladný postoj k spolužitiu s českým národom v Československej republike, s tým, že ústavnoprávne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky budú definitívne usporiadané vzájomnou dohodou prostredníctvom zvolených zástupcov oboch národov. Znamenalo to odmietnutie Benešovej doktríny úplnej štátoprávnej kontinuity medzivojnového Československa pri povojnovej obnove republiky. Tak ako vo Vianočnej dohode, ani v Deklarácii SNR nie je definované budúce postavenie nemeckej menšiny v Československej republike.

2 RÁKOŠ, E. – RUDOHRADSKÝ, Š.: Slovenské národné orgány 1943 – 1968. Bratislava: Slovenská archívna správa 1973, s. 539.

3 PREČAN, V.: Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava: VPL 1965, s. 622.

4 Sbierka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1944. Čiastka 1, vydaná 5. septembra 1944, s. 1.

5 Plné znenie: Deklarácia Slovenskej národnej rady o prevzatí moci na povstaleckom území s programovými cieľmi Slovenského národného povstania, prijatá na prvom legálnom zasadnutí.

V priebehu SNP, v septembri a októbri 1944, prijala Slovenská národná rada celkovo 38 nariadení, z ktorých sa 3 priamo vzťahovali na príslušníkov nemeckej minority. Legislatívne normy, či vyhlásenia, ktoré SNR koncom roka 1944 a začiatkom nasledujúceho vydala vo vzťahu k Nemcom, mali síce reštriktívny charakter, ale nezmieňovali sa o prípadnom zrušení občianstva príslušníkov nemeckej menšiny a ich následnom odsune zo slovenského územia.

Prvou zákonnou normou SNR týkajúcou sa príslušníkov nemeckej menšiny bolo nariadenie č. 4/1944 Zb. nar. SNR z 1. septembra 1944, ktorým rozpustila nemecké politické strany a organizácie – Deutsche Partei, Freiwillige Schutzstaffel, Deutsche Jugend a všetky ich zložky i pridružené organizácie, s tým, že nariadenie malo nadobudnúť účinnosť ihneď. Celý majetok uvedených združení mal prepadnúť v prospech štátu.⁶

6. septembra 1944 SNR vydala nariadenie č. 6/1944 Zb. nar. SNR, v zmysle ktorého mali byť nemeckej menšine ponechané len ľudové školy zriadené do 6. októbra 1938. Ostatné vzdelávacie inštitúcie všetkých stupňov a kategórií mali byť zrušené. Paragraf 2 zakazoval vykonávať bohoslužby v cirkevných zboroch uznaných a recipovaných štátom, v ktorých boli bohoslužby v nemčine zavedené po 6. októbri 1938.⁷

Na základe nariadenia č. 11/1945 Zb. nar. SNR z 8. septembra 1944 o zaistení nemeckých a arizovaných podnikov mali byť živnostenské a iné zárobkové podniky, závody a účasti na nich vo vlastníctve osôb nemeckej národnosti štátom zaistené.⁸ To isté platilo aj o živnostenských a iných zárobkových podnikoch, závodoch a účasťach na nich, ktoré vtedajší vlastníci nadobudli buď podľa právnych noriem o židovských podnikoch, alebo súkromnoprávnou zmluvou, uzavretou po 6. októbri 1938 s osobou uvedenou v § 1, 2, a 4 nariadenia zo dňa 9. septembra 1941 č. 198 Sl. zákonníka o právnom postavení Židov (aj v tom prípade, keď podniky boli prevedené na tretie osoby). Povereníctvo SNR pre veci hospodárske a zásobovacie malo do týchto podnikov vymenovať vnútených správcov. (Dovtedy zastávali tieto funkcie dočasní správcovia.) V prípade, keď dovtedajšie vedenie podniku poskytovalo svoju politickú, národnú, mravnú a odbornú kvalifikáciu dostatočnú záruku na to, že podnik bude spravovaný v súlade so záujmami štátu, povereníctvo mohlo ustúpiť od menovania núteného správcu. Dovtedajším vlastníkom a správcom zakazoval odstavec 1 § 2

6 Sbíerka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1944. Čiastka 1, vydaná 5. septembra 1944, s. 2.

7 Sbíerka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1944. Čiastka 2, vydaná 7. septembra 1944, s. 3.

8 Sbíerka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1944. Čiastka 3, vydaná 9. septembra 1944, s. 5.

vydávať a vykonávať opatrenia takého charakteru, ktoré by narušili, resp. zmenšili majetkovú podstatu podnikov, alebo ohrozili ich riadny chod. Boli povinní viesť a spravovať podniky s požadovanou starostlivosťou v súlade s hospodárskymi, národnými a verejnými záujmami štátu.

Okupácia Slovenska nemeckou armádou, vrátane povstaleckého územia, znemožnila implementáciu uvedených nariadení SNR do praxe. Tie mohli byť realizované až od januára 1945, v náväznosti na postup Červenej armády z východu. Na oslobodenom slovenskom území preberala SNR postupne výkonnú moc a realizovala aj zákonodarné právomoci.

SNR v otázke úpravy vlastníckych vzťahov poľnohospodárskeho majetku podnikla nové kroky už začiatkom roka 1945. 27. februára 1945 vydalo Predsedníctvo SNR nariadenie č. 4/1945 Zb. nar. SNR o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa, ktoré v najväčšom rozsahu postihlo majetok osôb nemeckej národnosti a stalo sa základom prvej etapy pozemkovej reformy. Podľa nariadenia mal byť s okamžitou platnosťou a bez náhrady pre účely pozemkovej reformy skonfiškovaný majetok, ktorý bol vo vlastníctve a) osôb nemeckej národnosti; b) osôb maďarskej národnosti, ktoré 1. novembra 1938 nemali československú štátnu príslušnosť; c) osôb maďarskej národnosti, pokiaľ prevyšoval 50 ha; d) zradcov i nepriateľov slovenského národa.⁹

Pod pôdohospodársky majetok spadal súbor poľnohospodárskych nehnuteľností a lesov, k nim patriace budovy a zariadenia, závody pôdohospodárskeho priemyslu a všetky práva spojené s držbou skonfiškovaného majetku alebo jeho časť.

Pre posúdenie príslušnosti k nemeckej národnosti bol rozhodujúci najmä jazyk používaný v rodinnom styku alebo príslušnosť k nemeckej politickej strane po 6. októbri 1938, resp. priznanie národnosti pri poslednom sčítaní ľudu. O tom, koho treba považovať za osobu nemeckej národnosti alebo za zradcu a nepriateľa slovenského národa, rozhodovalo Predsedníctvo SNR na návrh Povereníctva SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu. (Návrh musel byť podaný v dohode s Povereníctvom SNR pre veci vnútorné). Konfiškácii nepodliehal majetok osôb nemeckej národnosti, ktorí sa aktívne účastnili protifašistického boja, za predpokladu, že ich pôdohospodársky majetok neprevyšoval 50 ha pôdy vôbec. Skonfiškovaný pôdohospodársky majetok mal prejsť do správy Slovenského pozemkového fondu s výnimkou súvislých lesných plôch vo výmere nad 50 ha, ktoré mal v budúcnosti spravovať štát. Paragraf 5 v odstavcoch 1– 7 ta-

9 Sbiierka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1945. Čiastka 1, vydaná 10. marca 1945, s. 4 – 7.

xatívne stanovil, komu sa môže z pôdohospodárskeho majetku spravovaného Slovenským pozemkovým fondom prideliť pôda do vlastníctva.¹⁰

Postup pri konfiškácii precizovala vyhláška č. 24 vydaná 10. marca 1945 Poverenictvom SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu.¹¹ Podľa štatistických výkazov Poverenictva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy k 1. júlu 1948 konfiškačné komisie a Predsedníctvo SNR skonfiškovali celkovo 291 702,36 ha poľnohospodárskej a 276 231 ha lesnej pôdy. Pridelená poľnohospodárska pôda predstavovala 153 453,36 ha.¹² Konfiškácie poľnohospodárskeho majetku vo vlastníctve Nemcov boli najrozsiahléjšie v okresoch Kežmarok – 24 138 ha a Prievidza – 15 231 ha.¹³

Slovensko bolo oslobodzované skôr, ako na jeho územie začiatkom apríla pristavoval E. Beneš. V tej dobe už na Slovensku vo vzťahu k nemeckej menšine platili uvedené zákonné normy SNR. Londýnska emigrácia, vrátane prezidenta, sa na nátlak komunistickej strany, ktorý podporila výslovná žiadosť sovietskej vlády, vracala na oslobodené územie cez Moskvu. V hlavnom meste ZSSR podala dovtedajšia exilová vláda demisiu, prebehli nielen dôležité rozhovory so sovietskymi predstaviteľmi, ale aj kľúčové vnúropolitické jednanie o programe novej vlády a jej zložení. Rokovania boli ukončené 29. marca 1945. V obnovenej ČSR nemohli vyvíjať činnosť strany označené ako „reakčné“, resp. klasifikované ako strany, ktoré sa ťažko previnili voči záujmom českého, slovenského národa a republiky.¹⁴ KSČ, strany ľudová, národnosocialistická, sociálnodemokratická, KSS a Demokratická strana utvorili Národný front Čechov a Slovákov. Prezident, členovia designovanej vlády a ďalší významní politici prišli do Košíc 3. apríla 1945. V deň, keď nemecké vojská boli vytlačené z Bratislavy a prevažná časť slovenského územia bola oslobodená – 4. apríla 1945 – prezident menoval v Košiciach prvú vládu Národného frontu Čechov a Slovákov, ktorá 5. apríla pred-

10 Nariadenie č. 4/1945 Zb. nar. SNR bolo novelizované nariadením z 23. augusta 1945 č. 104/1945. Ďalšia právna norma bola prijatá 28. mája 1946 nariadením č. 64/1946 Zb. nar. SNR. O konfiškácii nerozhodovalo Predsedníctvo SNR, ale konfiškačné komisie pri okresných národných výboroch. Svoju prácu mali ukončiť do konca roka 1947. Pretože sa tak nestalo, prijala SNR 19. decembra 1947 nariadenie č. 89/1947 Zb. nar. SNR, ktoré predlžovalo činnosť komisií do 30. júna 1948.

11 Úradný vestník. Ročník 1945. 31. marec 1945, s. 22 – 26.

12 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava. Fond (f.) Poverenictvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (PPPR), kar. 117, inv. j. 237.

13 SNA, f. PPPR, kar. 117, inv. j. 237.

14 Nebola povolená činnosť národnodemokratickej, živnostenskej a agrárnej strany v Čechách a na Slovensku strany ľudovej.

stavila v Moskve dohodnuté programové vyhlásenie, známe pod názvom Košický vládný program (KVP).¹⁵

Vo vzťahu k nemeckej menšine mala zásadný význam VIII. kapitola programu, ale jej ďalšie postavenie určovali aj ustanovenia IX., X., XI. a XV. kapitoly. KVP predurčil celkovú stratégiu postupu československej vlády voči príslušníkom nemeckej menšiny.

Vo sfére občianskych práv vláda rozhodla, že občanom Československej republiky nemeckej národnosti, ktorí mali československé štátne občianstvo pred uzavretím Mníchovskej dohody, bude štátne občianstvo potvrdené v prípade antifašistov, ostatným československým občanom nemeckej národnosti malo byť občianstvo zrušené. Tieto osoby boli oprávnené požiadať o vrátenie občianstva, pričom si štátne orgány vyhradzovali právo individuálneho rozhodnutia o každej žiadosti. Nemci, ktorí sa prisťahovali na územie Československej republiky po podpísaní Mníchovskej dohody, mali byť s okamžitou platnosťou z republiky vykázaní, pokiaľ nepodliehali trestnému stíhaniu. Výnimku aj v tomto prípade tvorili osoby, ktoré pracovali v prospech Československa.

V rámci konkrétnej realizácie trestnoprávných opatrení vláda ďalej rozhodla vydať súdom všetkých vojnových previnilcov. Vojnoví previnilci nemeckej národnosti mali byť s okamžitou platnosťou uväznení a odovzdaní mimoriadnym ľudovým súdom. Príslušníci nemeckej menšiny, ktorí mali akúkoľvek spojitosť s nacistickými a fašistickými organizáciami, mali byť internovaní v táboroch zriadených pre tento účel. Pre stíhanie známych a prominentných previnilcov mal byť zriadený Národný súd v Čechách a na Slovensku.¹⁶

V hospodárskej oblasti sa vláda uzniesla na súbore opatrení, ktorých cieľom bolo úplné ekonomické vyčlenenie nemeckého obyvateľstva. V bližšie neurčenom prechodnom období mal byť zaistený a daný pod národnú správu majetok všetkého druhu nachádzajúci sa v držbe, vlastníctve alebo v správe československých občanov nemeckej národnosti, ktorí aktívne napomáhali rozbitiu a okupácii Československa. Zaistenie majetku a dosadenie národnej správy mali previesť príslušné národné výbory a v dôležitých prípadoch na Slovensku SNR. Program nového kabinetu nepredpokladal teda konfiškáciu všetkého majetku príslušníkov nemeckej menšiny.¹⁷ Vláda uvítala konfiškácie pôdy, ktoré v tom čase

15 Oficiálny názov: Program prvej domácej vlády republiky, vlády národného frontu Čechov a Slovákov.

16 Nemci odsúdení za zločiny proti republike a českému i slovenskému národu mali byť zbavení československého občianstva a vypovedaní z republiky navždy, s výnimkou osôb odsúdených na trest smrti.

17 Vládný program neopomenul ani sféru ideológie a školstva. Až do konečného rozhodnutia o nemeckej otázke mali byť všetky nemecké vzdelávacie ústavy uzavreté, vrátane

už prebiehali na území Slovenska na základe uvedeného nariadenia SNR a proklamovala svoj zámer rozšíriť tento proces na územie celej republiky.¹⁸

Dekréty E. Beneša, ktoré prezident vydával na oslobodenom území, ovplyvňovali v politickej rovine KVP, obsah ktorého mali realizovať. Prezidentov podiel pri ich príprave sa oproti londýnskeму obdobiu čiastočne zmenšil; vzrástol vplyv a politická zodpovednosť vlády i jednotlivých strán Národného frontu.

Československá republika bola po oslobodení na jar 1945 obnovená ako jednotný štát, no na jej území sa neuplatňovalo jednotné zákonodarstvo. Zákonodarnú moc vykonával jednak prezident a vláda formou dekrétov, ako aj SNR prostredníctvom nariadení. Platnosť prezidentských dekrétov sa vzťahovala na územie Čiech, Moravy a Sliezska a na Slovensku do praxe mohli vstúpiť tie z nich, ktorým bola priznaná celoštátna povaha. 21. apríla 1945 vydala SNR nariadenie č. 30/1945 Zb. nar. SNR, ktorého § 1 v odstavci 1 stanovil, že zákonodarnú moc na Slovensku realizuje SNR. Podľa druhého odstavca § 1 zákonodarnú moc vo veciach celoštátnej povahy vykonával prezident republiky po dohode so SNR. K tomu, aby pripravovanej legislatívnej norme bol priznaný celoštátny charakter, bola potrebná dohoda vlády ČSR a Predsedníctva SNR.¹⁹ V dekrétoch muselo byť explicitne uvedené, že ich E. Beneš vydáva po dohode so SNR a len v tom prípade platili na celom území ČSR. Rozdelenie právomocí medzi ústredné orgány a SNR riešila tzv. prvá pražská dohoda. Bola podpísaná po skončení rokovania vládneho kabinetu a Predsedníctva SNR 2. júna 1945. V zmysle uvedenej zmluvy súhlas SNR s platnosťou dekrétov na Slovensku vyjadrovali zástupcovia slovenských politických strán vo vládnom kabine-
te.²⁰ Dohoda ponechala pomerne širokú právomoc slovenským národným orgánom, potvrdila ale asymetrický model štátoprávneho usporiadania a myšlienka federácie v nej absentovala.

Viacere opatrenia, ktoré upravovali postavenie nemeckej menšiny na Slovensku, sa realizovali na základe nariadení SNR. Po prijatí, KPV v mesiacoch apríl – august 1945, vydala SNR niekoľko právnych noriem, ktoré významne predurčili postavenie nemeckej menšiny na Slovensku.

Dňa 15. mája prijala SNR nariadenie č. 33/1945 Zb. nar. SNR o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového

obecných a stredných škôl. V ideovo kultúrnej oblasti mala byť uskutočnená revízia postojov k nemeckej kultúre a odhaľovanie jej reakčnosti vo všetkých odboroch.

18 FALTYS, A.: Dokumenty moderní doby. Praha: Svoboda, 1960, s. 474 – 494.

19 Sbíerka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1945. Čiastka 6, vydaná 21. apríla 1946, s. 39.

20 K prvej pražskej dohode bližšie: BARNOVSKÝ, M.: Na ceste k monopolu moci. Mocensko-politické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava: Archa 1993, s. 35 – 61.

súdництва.²¹ V prípade dôslednej realizácie mohlo opatrenie vyústiť do fyzickej likvidácie veľkého počtu obyvateľov Slovenska, bez rozdielu národnosti. Nariadenie nadobudlo platnosť 15. mája 1945 a v tridsiatich troch paragrafoch rozpracovalo súbor retribučných opatrení trestnoprávneho charakteru.²² Príslušníci nemeckej menšiny, ktorí sa exponovali vo fašistických organizáciách rôzneho charakteru, pričínili sa o rozpad Československej republiky, zavedenie fašistického režimu, podporovali v značnej miere vojenské, hospodárske, alebo politické záujmy nacistického Nemecka, aktívne sa podieľali na agresii proti ZSSR, resp. verejne propagovali idey fašistických okupantov a podieľali sa na potlačení SNP, mohli byť na základe § 2 a § 4 potrestaní smrťou. Osoby, na ktoré sa v plnom rozsahu vzťahovali uvedené paragrafy, však okrem ojedinelých prípadov evakovali koncom roka 1944 a začiatkom nasledujúceho s ustupujúcou nemeckou armádou. Vo vzťahu k Nemcom, ktorí ostali na Slovensku, resp. sa na jar 1945 vrátili, bolo uplatňované znenie § 3 a § 5. Mali široko koncipovaný obsahový rámec. Temer každý dospelý príslušník nemeckej menšiny mohol byť podľa nich označený za osobu pre ČSR nespoľahlivú a to na základe niektorého z nasledovných faktorov – oficiálne deklarovanej nemeckej národnosti pri sčítaní obyvateľstva v roku 1940, členstva v Deutsche Partei, alebo evakuácie pred postupujúcou Červenou armádou koncom roka 1944, či začiatkom roku 1945. Osobám, vinným v zmysle § 3 a § 5 hrozil trest straty slobody do 30 rokov, za prirážajúcich okolností trest smrti (§ 3) alebo zaradenie do pracovného tábora najdlhšie do 2 rokov a pozbavenie občianskych práv na dobu 2 – 15 rokov, resp. len verejné pokarhanie (§ 5).

Orgány činné v trestnom konaní, napriek široko koncipovanému obsahovému zameraniu legislatívnej normy č. 33/1945 Zb. nar. SNR, dávali vo vzťahu k nemeckej menšine prednosť odsunu pred trestným stíhaním podľa uvedeného nariadenia.

V zmysle nariadenia SNR č. 50/1945 Zb. nar. SNR z 5. júna 1945 štát zaisťoval a dal pod národnú správu všetok majetok (okrem hnutel'ného a nehnuteľného poľnohospodárskeho majetku, odevov a bytového zariadenia), ktorý nadobudli štátne nespoľahlivé osoby, resp. korporácie podľa fašistických právnych noriem, alebo súkromnoprávnou zmluvou po 29. septembri 1938.²³ Odstavec a) § 4 stanovil, že za štátne nespoľahlivých sa považujú príslušníci nemeckej národnosti, pokiaľ nemohli dokázať, že aktívne bojovali proti Nemecku alebo Maďarsku,

21 Neskôr bolo novelizované nariadeniami č. 83/1945 Zb. nar. SNR a č. 57/1946 Zb. nar. SNR.

22 Sbierka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1945. Čiastka 7, vydaná 23. mája 1945, s. 41 – 46.

23 Sbierka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1945. Čiastka 10, vydaná 11. júna 1945, s. 67 – 70.

resp. prispeli k oslobodeniu ČSR.²⁴ Nariadenie v § 6 vymedzilo pojem nemecká národnosť. Pre posúdenie príslušnosti k nemeckej národnosti bol rozhodujúci najmä jazyk používaný v rodinnom styku, príslušnosť k nemeckej politickej strane po 6. októbri 1938 alebo priznanie národnosti pri poslednom sčítaní ľudu. Národná správa znamenala obmedzenie výkonu vlastníckeho práva, ale nie jeho odňatie.

Na základe nariadenia SNR č. 51/1945 Zb. nar. SNR z 25. mája 1945 boli rozpustené všetky spolky s výnimkou asociácií, ktoré boli uvedené v prílohe.²⁵

Bez ohľadu na zameranie a charakter boli rozpustené spolky, u ktorých nebol zo stanov zrejмый ich národný charakter alebo členstvo ktorých pozostávalo v prevažnej miere z osôb nemeckej a maďarskej národnosti.

Postavenie nemeckého obyvateľstva v negatívnom zmysle menilo aj nariadenie SNR č. 44/1945 Zb. nar. SNR z 25. mája 1945, resp. jeho novela pod č. 99/1945 Zb. nar. SNR z 23. augusta 1945 o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov. V zmysle nariadenia č. 44 boli štátni a verejní zamestnanci nemeckej národnosti prepustení zo štátnych služieb bez akýchkoľvek nárokov vyplývajúcich zo služobného pomeru.²⁶ Štátni a verejní zamestnanci nemeckej národnosti vo výslužbe, ako aj ich pozostalí strácali počnúc 31. májom 1945 dôchodky. Príslušné poverenctva SNR mohli udeliť výnimky v prípade osôb – antifašistov. V pracovnom pomere bolo možné ponechať Nemcov na dobu maximálne 60 dní, v prípade, ak by ich prepustenie mohlo ohroziť riadny chod podniku, resp. úradu. Pre stanovenie národnosti bol rozhodujúci pôvod, jazyk používaný v rodinnom styku a prihlásenie sa k národnosti po 6. októbri 1938.

Ukončenie pracovného pomeru s osobami štátne nespoľahlivými v súkromnom sektore umožnilo nariadenie č. 69/1945 Zb. nar. SNR z 3. júla 1945. Na základe nariadenia mal zamestnávateľ právo, so súhlasom národného výboru, bez ohľadu na iné zákonné alebo zmluvné ustanovenia, s okamžitou platnosťou rozviazať pracovný, služobný alebo učebný pomer s osobou štátne nespoľahlivou.²⁷ Paragraf 2 uvádzal, že pri vymedzení osôb štátne nespoľahlivých platia ustanovenia § 4 a 6 nariadenia č. 50/1945 Zb. nar. SNR. Ako som už uviedla, odstavec a) § 4 za osoby štátne nespoľahlivé určil príslušníkov nemeckej menšiny.

24 Za štátne nespoľahlivé boli ďalej považované osoby, ktoré sa akýmkoľvek spôsobom podieľali na rozbití a okupácii ČSR, podporovali fašistický režim, resp. nemeckých a maďarských okupantov.

25 Sbíerka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1945. Čiastka 10, vydaná 11. júna 1945, s. 70 – 71.

26 Sbíerka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1945. Čiastka 9, vydaná 2. júna 1945, s. 55 – 64.

27 Sbíerka nariadení SNR 1944 – 1945. Ročník 1945. Čiastka 13, vydaná 11. júla 1945, s. 116 – 117.

Prezident E. Beneš vykonával zákonodarnú právomoc počas exilu v Londýne a po návrate do Československa na jar 1945 až do ustanovenia Dočasného národného zhromaždenia 28. októbra 1945. Realizoval ju od 21. júna 1940, kedy vydal prvý dekrét, na základe ktorého bola zriadená Štátna rada. Najdôležitejším právnym aktom v zmysle štátoprávnej kontinuity Československej republiky bol dekrét prezidenta republiky č. 2/1940 Úředního věstníka z 15. októbra 1940 o dočasnom výkone moci zákonodarnej. Prezidentské dekréty, vládne nariadenia, medzinárodné zmluvy a diplomatické dokumenty boli publikované v Úředním věstníku československém, ktorý začal vychádzať na základe nariadenia vlády z 16. augusta 1940. Bol vydávaný namiesto Sbírkou zákonů a nařízení státu československého, do doby obnovenia pravidelného ústavného života v ČSR.

Po návrate do ČSR E. Beneš vydal 98 dekrétov, ktoré sa vzťahovali na rôzne oblasti života spoločnosti. Zasaňovali štátoprávne otázky, politickú sféru, majetkovo-právne vzťahy, hospodárstvo, súdnicstvo, spoločenskú a sociálnu oblasť i kultúru. Niektoré z nich radikálne menili postavenie neslovanských menšín – Nemcov a Maďarov. Boli to dekréty týkajúce sa štátneho občianstva príslušníkov nemeckej menšiny a tiež konfiškácie ich hnuteľného a nehnutel'ného majetku. Realizácia vysídlenia Nemcov z Československa prebiehala na základe vládneho nariadenia, predpisov ministerstva vnútra (na Slovensku poverenictva vnútra), ministerstva národnej obrany a platných noriem predmníchovskej legislatívy. Pojem „odsun“ bol v československom právnom poriadku použitý len v jednom prípade – v ústavnom dekréte z 27. októbra 1945 č. 137/1945 Zb. Dekrét stanovil, že sústred'ovanie osôb cudzej štátnej príslušnosti z dôvodu ich pripravovaného odsunu, ktoré realizujú príslušné úrady na vymedzených priestoroch určených k tomuto účelu, je dovolené bez akéhokoľvek obmedzovania.²⁸

Z 98 prezidentských dekrétov vydaných po návrate do republiky na Slovensku platilo 52 a z nich sa 3 vzťahovali priamo na nemeckú menšinu. Bol to predovšetkým ústavný dekrét prezidenta republiky č. 33/1945 Zb. z 2. augusta 1945, na základe ktorého Nemci a Maďari stratili československé štátne občianstvo, dekrét prezidenta republiky č. 108/1945 Zb. z 25. októbra 1945 o konfiškácii nepriateľského majetku a Fondoch národnej obnovy a dekrét č. 88/1945 Zb. z 1. októbra 1945 o všeobecnej pracovnej povinnosti.

Ústavný dekrét č. 33/1945 Zb. zásadným a radikálnym spôsobom zmenil postavenie príslušníkov nemeckej menšiny v Československej republike. Prezident republiky ho podpísal v deň ukončenia Postupimskej konferencie (2. augusta 1945), na ktorej sa predstavitelia víťazných mocností II. svetovej vojny uzhodli na odsune osôb nemeckej národnosti z ČSR, Maďarska a Poľska do jednotlivých

28 Sbírkou zákonů a nařízení republiky Československé. Roč.1945. Čiastka 57, vydaná 26. novembra 1945, s. 337.

zón Nemecka. Dekrét mal zásadný význam z hľadiska vymedzenia osôb, ktorých sa malo vysídlenie týkať. Paradoxne, pojem nemecká národnosť dekrét vôbec ne-definoval.

Odstavec 1 § 1 dekrétu určil, že československí štátni občania nemeckej národnosti, ktorí na základe predpisov cudzej okupačnej moci nadobudli nemeckú, resp. maďarskú štátnu príslušnosť, stratili občianstvo Československej republiky dňom nadobudnutia inej štátnej príslušnosti. Odstavec 2 § 1 stanovil, že ostatní československí štátni občania nemeckej (maďarskej) národnosti stratili občianstvo ČSR v deň, keď dekrét č. 33/1945 Zb. nadobudol platnosť, t. j. v deň vyhlásenia – 2. augusta 1945.²⁹ Odstavec 1 § 1 určil stratu občianstva Nemcov v Čechách, na Morave a v Sliezske, ako aj podstatnej časti Maďarov žijúcich na Slovensku. Podľa odstavca 2 § 1 československá štátna príslušnosť bola odobratá príslušníkom nemeckej minority na Slovensku a tým Maďarom, ktorí na základe rozhodnutia Viedenskej arbitráže žili v rokoch 1939 – 1945 na území Slovenskej republiky. Dekrét sa nevzťahoval na Nemcov a Maďarov, ktorí sa v dobe zvýšeného ohrozenia republiky prihlásili v úradnom hlásení za Čechov alebo Slovákov. V zmysle odstavca 1 § 2 príslušníkom nemeckej a maďarskej menšiny, ktorí vedeli dokázať, že ostali verní ČSR, nikdy sa neprevinili českému a slovenskému národu, aktívne sa zúčastnili bojov pri oslobodzovaní, resp. trpeli pod nacistickým, či fašistickým terorom, československé štátne občianstvo ostalo zachované. Na základe § 3 Nemci a Maďari, ktorí stratili podľa § 1 občianstvo ČSR mohli o jeho vrátenie požiadať do šiestich mesiacov odo dňa určeného vyhláškou ministerstva vnútra v mieste príslušného okresného národného výboru (okresnej správnej komisie). O vrátení občianstva rozhodovalo ministerstvo vnútra a na Slovensku Slovenská národná rada.

Dekrét bol vydaný ako ústavný, t. j. ako právna norma najvyššej právnej sily. Z vnútroštátneho právneho hľadiska vytváral základné podmienky vysídlenia Nemcov z ČSR. Na základe dekrétu totiž príslušníci nemeckej menšiny stratili československé štátne občianstvo ex constitucione a na území ČSR sa tak stali cudzincami. V zmysle vtedy platného zákona č. 52/1935 Zb. o pobyte cudzincov bola za cudzinca považovaná každá osoba, ktorá nevedela dokázať, že je československým štátnym občanom. Cudzinci mohli na území republiky prebývať len s platným povolením príslušného správneho úradu. Keď povolenie nedostali, boli povinní územie štátu opustiť.

Ďalším dekrétom E. Beneša, ktorý sa týkal postavenia nemeckého obyvateľstva na Slovensku, bol dekrét č. 88/1945 Zb. o všeobecnej pracovnej povinnosti. Na základe § 1 mohli byť k výkonu prác, ktorých neodkladné prevedenie vyžadovali dôležité verejné záujmy, pridelení všetci práceschopní muži vo veku od

29 Sbíрка zákonů a nařízení 1945. Čiastka 17, vydaná 10. augusta 1945, s. 57 – 58.

16 do 55 rokov a ženy od 18 do 45 rokov.³⁰ Vzhľadom k tomu, že na Slovensku neexistovala právna norma, ktorá by stanovovala príslušníkom nemeckej menšiny pracovnú povinnosť tak, ako tomu bolo v Čechách, na Morave a v Sliezsku, kde platil dekrét č. 71/1945 Zb. zo 17. septembra 1945 určujúci pracovnú povinnosť osobám bez československého štátneho občianstva, mal dekrét č. 88/1945 Zb. právnu relevantnosť.

Dekrét č. 108/1945 Zb. radikálne menil majetkoprávne vzťahy osôb nemeckej národnosti. V časti I. vymedzil rozsah a podmienky konfiškácie hnutel'ného i nehnuteľného majetku, v časti II. stanovil zriadenie, organizáciu i kompetencie Fondov národnej obnovy a v časti III. pojednával o rozdelení skonfiškovaného majetku.³¹ V zmysle odstavca 1 § 1 sa mal v prospech Československej republiky bez náhrady konfiškovať hnutel'ný i nehnuteľný majetok ako aj majetkové práva, ktoré ku dňu ukončenia nemeckej a maďarskej okupácie boli vo vlastníctve Nemeckej ríše, Kráľovstva maďarského, nacistických nemeckých strán, maďarských politických strán, organizácií, podnikov, osobných združení, fondov a iných nemeckých a maďarských osôb právnických. Odstavec 2 § 1 stanovil, že bez náhrady sa v prospech Československej republiky konfiškujú aj hnutel'ný a nehnuteľný majetok, vrátane majetkových práv fyzických osôb nemeckej národnosti. Dekrét nešpecifikoval pojem nemecká národnosť. Vymedzil výnimky, na ktoré sa konfiškácia nevzťahovala. Jednalo sa o Nemcov, ktorí mohli dokázať, že ostali verní Československej republike, neprevinili sa proti českému a slovenskému národu, aktívne sa zúčastnili bojov za oslobodenie republiky alebo trpeli pod nacistickým, či fašistickým terorom. Na základe odstavca 3 § 1 konfiškovať sa mal aj majetok všetkých fyzických osôb, ktoré vyvíjali činnosť proti ČSR, podporovali nemeckých i maďarských okupantov a v dobe zvýšeného ohrozenia republiky napomáhali germanizácii, resp. maďarizácii.³² V súlade s odstavcom 1 § 2 sa z konfiškácie vyňala tá časť hnutel'ného majetku osôb, ktorá bola nevyhnutne potrebná k zabezpečeniu životných potrieb, alebo k realizácii zamestnania (potraviny, odev, posteľné a osobné prádlo, domáce náradie a nástroje).

Na zabezpečenie úloh súvisiacich s konfiškáciou sa na základe odstavca 1 § 3 pri každom osídľovacom úrade zriaďoval Fond národnej obnovy. Fondy boli samostatnou právnickou osobou a podliehali osídľovaciemu úradu, pri ktorom boli zriadené. Úlohou fondov bolo zistiť celý konfiškovaný majetok. Jeho súpi-

30 Sbirka zákonů a nařízení 1945. Čiastka 40, vydaná 17. októbra 1945, s. 157 – 161.

31 Sbirka zákonů a nařízení 1945. Čiastka 48, vydaná 30. októbra 1945, s. 248 – 254.

32 O realizovaní konfiškácii na Slovensku bližšie: ŠUTAJ, Š. – MOSNÝ, P. – OLEJNÍK, M.: Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava: Veda 2002, s. 43 – 47.

som boli podľa odstavca 1 § 5 poverené okresné národné výbory, ktoré mali následne vyhotovený súpis odovzdať príslušnému fondu a osídľovaciemu úradu. Do pôsobnosti fondov ďalej patrilo (po dohode s národnými výbormi a ministerstvami a ich prostredníctvom) previesť potrebné opatrenia na zaistenie, prevzatie, úschovu, udržiavanie a správu majetku. Na požiadanie fondov príslušný súd uskutočnil konfiškáciu vo verejných knihách a registroch. Fondy mali taktiež zabezpečiť odovzdanie konfiškovaného majetku podľa rámcových plánov a konečných rozhodnutí o pridele.

Postavenie príslušníkov nemeckej menšiny v Čechách, na Morave a v Sliezsku určovali okrem 3 dekrétov s celoštátnou pôsobnosťou ďalšie prezidentské právne normy, ktoré ale neplatili na Slovensku. Bol to dekrét č. 5/1945 Zb. z 19. mája 1945 o neplatnosti niektorých majetkovoprávných jednaní v dobe neslobody a o národnej správe majetkových hodnôt Nemcov, Maďarov, zradcov, kolaborantov a niektorých organizácií a ústavov.³³ (Na Slovensku uvedenú problematiku riešilo nariadenie č. 50/ 1945 Zb. nar. SNR z 5. júna 1945 o národnej správe.) Dekrét určil, že všetky majetkové prevody a majetkovoprávne jednania týkajúce sa hnutel'ného, nehnuteľného, verejného, či súkromného majetku sú neplatné, ak boli uzavreté po 29. októbri 1938 pod tlakom okupácie, resp. národnej, rasovej alebo politickej perzekúcie. V zmysle ustanovení dekrétu sa majetok osôb štátne nespoľahlivých mal dať pod národnú správu. Za takéto osoby ako prvé v poradí stanovil príslušníkov nemeckej národnosti a určil, že sú to osoby, ktoré sa pri ktoromkoľvek sčítaní ľudu od roku 1929 prihlásili k nemeckej národnosti, resp. sa stali členmi národných skupín, útvarov alebo politických strán združujúcich príslušníkov nemeckej národnosti.

Vlastnícke práva osôb nemeckej národnosti menil dekrét č. 12/1945 Zb. z 21. júna 1945 o konfiškácii a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov českého a slovenského národa.³⁴ (Na Slovensku platilo nariadenie č. 4/1945 Zb. nar. SNR z 27. februára 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa). Dekrét stanovil, že s okamžitou platnosťou a bez náhrady sa pre účely pozemkovej reformy konfiškujú poľnohospodársky majetok, ktorý bol vo vlastníctve osôb nemeckej národnosti bez ohľadu na štátnu príslušnosť. Konfiškácii podliehal ďalej majetok príslušníkov maďarskej národnosti, zradcov a nepriateľov republiky, akciových a ďalších spoločností i korporácií, správa ktorých úmyselne a zámerne slúžila nemeckému vedeniu vojny alebo fašistickým a nacistickým účelom.

33 Sbíрка zákonů a nařízení 1945. Čiastka 4, vydaná 23 mája 1945, s. 7 – 10.

34 Sbíрка zákonů a nařízení 1945. Čiastka 7, vydaná 23. júna 1945, s. 17 – 20.

V prípade osôb nemeckej národnosti konfiškácii nepodliehal majetok tých, ktorí sa aktívne zúčastnili bojov za zachovanie celistvosti a oslobodenie Československej republiky. Za príslušníkov nemeckej menšiny boli považovaní všetci tí, ktorí sa pri ktoromkoľvek sčítaní ľudu od roku 1929 prihlásili k nemeckej národnosti, stali sa členmi skupín, útvarov, politických strán, združujúcich osoby nemeckej národnosti.³⁵

Dekrét č. 16/1945 Zb. z 19. júna 1945 pojednával o potrestaní nacistických zločincov, zradcov, ich pomáhačov a o zriadení mimoriadnych ľudových súdov.³⁶ Bol to tzv. veľký retribučný dekrét, ktorého účinnosť bola pôvodne vymedzená na dobu jedného roka. Jeho platnosť však bola niekoľkokrát predĺžená, resp. obnovená a skončila 31. decembra 1948. Na základe dekrétu boli zriadené mimoriadne ľudové súdy. Dekrét vymedzil zvláštne skutkové podstaty zločinov proti štátu, osobám, majetku, ako aj skutkovú podstatu udavačstva a zároveň stanovil tresty za uvedené činy. Osoby, ktoré sa dopustili niektorého z trestných činov vo významnom postavení, boli súdené zvlášť pre tento účel zriadeným Národným súdom. Jeho ustanovenie, pôsobnosť vymedzil dekrét z 19. júna 1945 č. 17/1945 Zb. (Štátne orgány na Slovensku postupovali v tomto smere podľa nariadenia SNR č. 33/1945 Zb. nar. SNR z 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a o zriadení ľudového súdництва.) Ďalšou legislatívnou normou v oblasti trestného práva bol dekrét z 27. októbra 1945 č. 138/1945 Zb. o trestaní niektorých previnení proti národnej cti, tzv. malý retribučný dekrét.

Osídlenie poľnohospodárskej pôdy Nemcov, Maďarov a iných nepriateľov štátu českými, slovenskými a inými slovanskými roľníkmi určoval dekrét č. 28/1945 Zb. z 20. júla 1945.³⁷ Poľnohospodársky majetok skonfiškovaný na základe dekrétu zo dňa 21. júna 1945 č. 12/1945 Zb. mal byť osídlený, pokiaľ sa nerozdelil v zmysle dekrétu o konfiškácii. Osídlenie sa malo realizovať pridelením pôdy oprávneným uchádzačom z krajov, kde bol nedostatok pôdy alebo nepriaznivé podmienky pre poľnohospodársku výrobu. Dekrét vymedzil, kto má nárok žiadať o osídlenie skonfiškovanej pôdy. Pridelená pôda mala prejsť dňom prevzatia držby do vlastníctva recipienta pozemku. Poľnohospodársky majetok mal byť pridelený do vlastníctva za úhradu, výška ktorej sa určovala podľa výnosu, polohy, odľahlosti, stavu obhospodarovanej pôdy a rodinných pomerov prídelcu.

35 Vymedzenie pojmu nemecká národnosť v dekréte analyzuje Mikule, V.: Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní právní význam. In: JECH, K.(Ed.): Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940 – 1945. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Doplněk 1993, s. 76 – 96.

36 Sbíрка zákonů a nařízení 1945. Čiastka 9, vydaná 9. júla 1945, s. 25 – 31.

37 Sbíрка zákonů a nařízení 1945. Čiastka 14, vydaná 26. júla 1945, s. 47 – 49.

V Čechách, na Morave a v Sliezsku bol v rokoch 1945 – 1947 konfiškovaný majetok v celkovej rozlohe temer 1 400 000 ha poľnohospodárskej a 1 000 000 lesnej pôdy. Do konca roka 1947 sa hlavne v pohraničí usídlilo približne 150 000 uchádzačov o pôdu, ktorým bolo celkove prevedených 1 200 000 ha pôdy.³⁸ Problémy v procese osídľovania existovali v horských a podhorských oblastiach, naopak v úrodných krajoch sa realizovalo relatívne úspešne. (Na Slovensku nebola podobná právna norma z objektívnych dôvodov prijatá.)

Pracovnú povinnosť osobám, ktoré stratili československé štátne občianstvo (Nemci a Maďari), stanovil v Čechách, na Morave a v Sliezsku dekrét č. 71/1945 Zb. z 19. septembra 1945.³⁹ Pracovné sily nemeckej národnosti mohli byť použité pri odstraňovaní škôd spôsobených vojnou, leteckým bombardovaním, ako aj pri obnovovaní hospodárskeho života poškodeného (rozrušeného) vojnou. Pracovná povinnosť sa v zmysle dekrétu vzťahovala aj na osoby českej, slovenskej, prípadne inej slovanskej národnosti, ktoré sa v dobe zvýšeného ohrozenia republiky uchádzali o udelenie nemeckej či maďarskej štátnej príslušnosť bez toho, aby k tomu boli donútení nátlakom alebo inými okolnosťami. (SNR nariadenie podobného charakteru neprijala. Na Slovensku sa v tomto smere postupovalo v zmysle dekrétu č. 88/1945 Zb. o všeobecnej pracovnej povinnosti.)

Postavenie a osudy príslušníkov nemeckej menšiny na Slovensku koncom druhej svetovej vojny a po jej skončení determinovali legislatívne normy vydávané SNR a prezidentom E. Benešom, ktoré diskriminovali nemecké obyvateľstvo v rôznych oblastiach.

Vážny zásah do života slovenských Nemcov prinieslo nariadenia SNR č. 4/1945 Zb. nar. SNR o konfiškovaní poľnohospodárskeho hnutel'ného a nehnuteľného majetku, ktorý im bol v zmysle nariadenia odňatý. Ďalšie právne normy Slovenskej národnej rady nepriniesli zmenu do vlastníctva osôb nemeckej národnosti, aj keď majetok nadobudnutý po 29. septembri 1938 bol daný pod národnú správu, t. j. obmedzený bol výkon vlastníckeho práva, ale majetok bol naďalej ponechaný vo vlastníctve osôb nemeckej národnosti.

Radikálny dopad na majetkovoprávne vzťahy osôb nemeckej národnosti na Slovensku mal dekrét č. 108/1945 Zb., podľa ktorého bol konfiškovaný všetok ich majetok, hnutel'ný i nehnuteľný, a následne uskutočnené zmeny vlastníckych práv celého nemeckého majetku.⁴⁰

38 STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa 1945 – 1947. Praha: Academia, Naše vojsko 1991, s. 346.

39 Sbíрка zákonů a nařízení 1945. Čiastka 32, vydaná 27. septembra 1945, s. 121 – 122.

40 Uvedené právne normy neboli považované za normy trestné. Konfiškácia majetku príslušníkov nemeckej menšiny mohla byť realizovaná aj v tom prípade, keď osoba už bola potrestaná v zmysle dekrétu č. 138/1945 v Čechách alebo nariadením SNR č. 33/1945

V oblasti občianskoprávneho postavenia Nemcov na Slovensku, a v ČSR vôbec, bol prelomom ústavný dekrét č. 33/1945 Zb., na základe ktorého stratili Nemci československé štátne občianstvo a stali sa tak na území celej Československej republiky cudzincami. Podľa vtedy platných legislatívnych noriem tento fakt umožňoval ich vysídlenie z ČSR.

Dočasné národné zhromaždenie schválilo 28. marca 1946 ústavný zákon č. 57/1946, v zmysle ktorého boli všetky prezidentské dekréty schválené a prehlásené za zákon s tým, že dekréty sa mali považovať od doby ich prijatia za zákony a ústavné dekréty za ústavné zákony.

na Slovensku. Z aspektu vtedajšieho československého právneho poriadku v prípade konfiškácií išlo o zásah do vlastníctva, ku ktorému v súlade s ústavou z roku 1920 postačoval obyčajný zákon.

PŘÍČINY SPORU O DEKRET PREZIDENTA REPUBLIKY Č. 5/1945 SB.

Ladislav Vojáček

Obsah mého vystoupení zřejmě poněkud vybočí z hlavního zaměření dnešního jednání o prezidentských dekretech, soustřeďujícího se na jejich dopad na postavení německé a zejména maďarské menšiny, neboť se bude týkat především slovensko-českého poměru. Odvíjet se však bude od přípravy prezidentského dekretu č. 5/1945 Sb. z 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkových jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů (z úsporných důvodů jej budeme zkráceně označovat jako dekret o neplatnosti majetkových převodů a o národní správě), který si většina z nás spojuje i s prvním vážným kompetenčním sporem mezi novou československou vládou a Slovenskou národní radou (SNR).

V následujících řádcích bych chtěl blíže zkoumat důvody, proč tento spor vlastně vznikl. Byl hlavním důvodem princip, tj. přesvědčení, že pravomoc upravit tuto otázku nutně přísluší SNR a že její odnětí nepřijatelně oslabí pozici slovenského zákonodárského sboru, tedy šlo především o klasicky kompetenční spor, nebo tu spíše hrály roli jiné faktory?

1. Počáteční fáze přípravy dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb.

Jen stručně připomenu, že uvedený dekret č. 5/1945 Sb. upravoval dvě nepřímou související právní otázky:

- a) V §1 konstatoval neplatnost jakýchkoliv majetkových převodů a majetkoprávních jednání¹ uzavřených po 29. září 1938 „pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické persekuce“.
- b) Následující ustanovení umožňovala zavést národní správu do majetku státně nespolehlivých osob a dále do podniků a majetkových podstat, u nichž to vyžadovalo zajištění plynulého chodu výroby a hospodářství, zejména byly-li opuštěné nebo držené, spravované, pronajaté nebo propachtované státně nespolehlivými osobami. Za státně nespolehlivé osoby se považovali Němci, Maďaři (bez výjimky) a další osoby, které vyvíjely činnost namířenou

1 Majetkoprávními převody rozumíme převody uskutečněné na podkladě různých úředních a soudních rozhodnutí (konfiskace, nucené dražby a d.), právními jednáními jak jednání dvoustranná (různé smlouvy), tak jednostranná (vzdání se práv ve prospěch jiné osoby).

proti státní svrchovanosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, k takové činnosti podněcovaly a sváděly jiné osoby nebo záměrně podporovaly německé a maďarské okupanty. Národní správu měly podle povahy podniku zavádět místní, okresní a zemské národní výbory, Slovenská národní rada nebo jednotlivá resortně příslušná ministerstva. Zainteresovaná ministerstva vydala na základě dekretu směrnice pro zavádění národní správy národními výbory a směrnice a jednací řád pro národní správce.²

Myšlenka národní správy (veřejné národní správy, vnucené správy, zatímní správy) Němci ukradeného majetku a majetku zrádců se objevila už na jednáních E. Beneše s komunisty v Moskvě jako logický důsledek požadavku konfiskovat majetek uchvácený okupanty a získaný domácími zrádci. Pod „veřejnou národní správu“ měly být podle komunistických představ, které přinejmenším sdílel i E. Beneš,³ postaveny velké podniky konfiskované Němcům, zatímco menší se měly vrátit původním majitelům a zrádcovský majetek měl být konfiskován ve prospěch obětí národněosvobozenického boje.

S blížícím se osvobozením československého území se správa nepřátelského a z různých důvodů opuštěného majetku stávala aktuálním problémem, neboť v neurovnaných poměrech po přechodu fronty hrozilo jeho svévolné poškozování a rozkrádání. V návrhu směrnic pro vládního delegáta pro osvobozené území, pocházejícím zřejmě z konce léta 1944, se dočteme, že „veřejná národní správa, složená s osvědčených vlastenců“, má být dosazena do hospodářských podniků okupantů a zrádců v hodnotě nad půl milionu předmnichovských Korun českých a „veřejnou rukou“ mají být spravovány i jiné zabavené podniky.⁴ Podobnou představu prezentovali i komunisté.⁵

2 Text příslušných předpisů NEŠPOR, Z.: Národní správa průmyslových a řemeslných podniků. Praha: 1945, s. 178 an.

3 Podle vyjádření K. Gottwalda dokonce naznačoval, že v tomto směru jdou jeho představy ještě dále (Cesta ke Květnu, str. 66 – 67).

4 Návrh směrnic pro vládního delegáta pro osvobozené území (srovnej poznámku 3 k dokumentu č. 35 in Cesta ke Květnu, s. 169).

5 Návrh na některá opatření v osvobozených územích Československé republiky, vypracované představiteli moskevského vedení KSČ ze 14. dubna 1944 (srovnej Cesta ke Květnu. Dok. č. 15, s. 109). Na uvedených dokumentech je zajímavý moment dotýkající se odsunu. V návrhu směrnic pro vládního delegáta se píše o národní správě v „hospodářských objektech ukradených Němci a zrádci“, v komunistickém návrhu o národní správě majetku zcizeného okupanty a majetku „těch občanů Československé republiky bez rozdílu národností, kteří se vůči republice dopustili velezrady“. Z toho lze dovodit, že zahraniční odboj ještě stále v duchu komunistického pojetí z moskevských jednání z prosince roku 1943 opíral zamýšlený transfer především jako potrestání konkrétních činů

Ještě v Londýně vznikl 1. února 1945 dekret č. 2/1945 Úřed. věst. o zabezpečení nerušeného chodu hospodářského života v čase přechodném. Používal termín zatímní správa a tato *měla* být zavedena do závodů, podniků a majetkových podstat, které patřily státně nespolehlivým osobám nebo byly opuštěné, a *mohla* být zavedena i jinde, kde to vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života. V Košickém vládním programu termín zatímní správa nahradilo konečné označení národní správa.

2. Malé, ale nezbytné odbočení – vydání nařízení SNR č. 30/1945 Zb. n. SNR

Tu je třeba pro pořádek připomenout známou a z logiky tehdejší situace vyplývající skutečnost, že po zahájení činnosti československých ústředních orgánů na osvobozeném území bylo třeba nově vymezit – tj. zúžit – rozsah působnosti slovenských národních orgánů, tedy novelizovat nařízení č. 1/1944 Zb. n. SNR. Předsednictvo SNR se na tom usneslo na svých zasedáních 18. a 19. dubna 1945 a své závěry následujícího dne projednalo s prezidentem republiky. Za předmět úpravy prezidentských dekretů s působností pro celé území republiky označilo zahraniční věci, obranu a zahraniční obchod a dále zdánlivě nejednoznačně uvádělo, že „o ostatných veciach celoštátneho charakteru bude Slovenská národná rada pri svojej zákonodarnej činnosti pokračovať podľa možností v tesnej súčinnosti s prezidentom a vládou Republiky, aby sme štát spravovali jednotnými zásadami“.⁶ Také stanovilo, že vydání dekretu prezidenta republiky s celostátní působností bude schvalovat plénum SNR.

Nařízení č. 30/1945 Zb.n.SNR z 21. dubna 1945 převedlo jádro uvedených závěrů SNR do právní podoby. Konstatovalo, že zákonodárnou moc na Slovensku vykonává v zásadě Slovenská národní rada, ovšem „vo veciach celoštátnej povahy“ přísluší zákonodárná pravomoc prezidentu republiky po dohodě se Slovenskou národní radou⁷ (příčemž se v jeho dekretech s celostátní působností výslovně uvede, že jsou vydány po dohodě se Slovenskou národní radou). Věci

– aktivní pomoci Hitlerovi, velezrady. Z tohoto pojetí sice v zásadě vycházel i Košický vládní program, ale bylo výrazně oslabeno tím, že antifašistickou činnost museli Němci a Maďaři prokazovat, takže odsun postihl i ty, kteří se nijak aktivně neangažovali.

6 Tomuto textu porozumíme v kontextu s Usnesením pléna SNR z 2. března 1945 (viz Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, II., č. 271, Bratislava: 1998, s. 404), které vedle společných věcí (zahraničí, zahraničního obchodu a národní obrany) vymezovalo také „čiastočne spoločné“ věci – železnice, pošty a telegrafy, rekonstrukci a finance.

7 Z právního pohledu je to přinejmenším nezvyklý postup, kdy právní předpis vydaný orgánem s regionální působností vymezil působnost orgánu centrálního. Prezident republiky a pražská vláda jej však v té chvíli plně akceptovali.

celostátní povahy ovšem nijak nespecifikovalo. Stanovilo však, že k přiznání celostátní povahy je potřebná dohoda vlády a Předsednictva SNR.

3. Spor o způsob úpravy neplatnosti majetkových převodů a národní správy

Po tomto nutném odbočení se vraťme k meritu věci. Příprava definitivní podoby dekretu začala ještě v Košicích, kde o úpravě národní správy jednali resortní ministři a pověřenci. V Záznamu o předpokladech pro dokončení přípravy dekretu o národní správě z 25. dubna⁸ se konstatovalo, že národní správa „jest takové důležitosti, že je jí třeba přiznati celostátní charakter“, a proto je třeba v dohodě se SNR připravit nový dekret. Jeho návrh vláda projednávala už na své košické schůzi 4. května⁹, kde se také usnesla, že požádá SNR, aby vyslovila svůj souhlas s celostátní úpravou, a pokud jej získá (o čemž nikdo nepochyboval), přizve zástupce SNR k dalším jednáním. Realizaci tohoto usnesení odložila na dobu, jakmile její návrh dostane konečnou podobu.

Zatímco vydání prvního prezidentského dekretu s celostátní působností (č. 3/1945 Sb., kterým se mění a doplňují některá ustanovení vojenského trestního zákona a branného zákona¹⁰) proběhlo bez komplikací, jednání o neplatnosti majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o úpravě národní správy se brzy zadrhla.

Projednávání ve vládě i po přesídlení z Košic do Prahy zdánlivě probíhalo normálně. Redakční komise, pověřená přípravou návrhu dekretu, do něj zahrnula připomínky jednotlivých resortů. Ihned po posouzení znění návrhu textu ve vládě 14. května,¹¹ kde nikdo nezpochybnil jeho celostátní povahu, stylizační komise do textu zapracovala náměty, které vzešly z diskuse, a slovenští náměstci předsedy vlády J. Ursíny a V. Široký, kteří shodou okolností právě cestovali do Bratislavy, dostali za úkol projednat jej se Slovenskou národní radou. V tomto okamžiku ovšem nastal zlom. Vládní emisari v Bratislavě neuspěli, protože představitelé SNR překvapivě nesouhlasili s celostátní úpravou této záležitosti. Přesto se vláda po vzrušené debatě na svém jednání dne 17. května usnesla doporučit

8 Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. Dokumenty. 1. Sest. K. Jech a K. Kaplan, č. 12.1., Brno: 1995, s. 223 – 225 (dále jen Dekrety prezidenta republiky ...).

9 Srov. Dekrety prezidenta republiky ..., č. 12.2., s. 226 – 227.

10 Z právního pohledu je zase zajímavé, že v tomto prvním a jediném případě SNR publikovala svůj souhlas s vydáním celostátního dekretu prezidenta republiky ve formě usnesení SNR ve Sbírce nařízení SNR (č. 32/1945 Zb. n. SNR). Pak od této praxe upustila.

11 Část zápisu z jednání schůze vlády ze 14. května 1945; Text in Dekrety prezidenta republiky ..., č. 12.3., Brno 1945, s. 227 an.

prezidentovi, aby – vzhledem k naléhavosti úpravy národní správy – podepsal dekret i bez doložky souhlasu SNR, tedy prozatím s působností pouze pro české země. Vláda ovšem nadále považovala tuto otázku za celostátní záležitost, takže dekret zůstal ve znění, které tomu odpovídalo, a ministři doufali, že se jim dodatečně podaří získat souhlas SNR a působnost dekretu se rozšíří i na Slovensko. Jak je všeobecně známo, SNR však urychleně připravila a vydala vlastní nařízení (č. 50/1945 Zb.n.SNR o národní správě),¹² takže se dekret i nadále uplatňoval jen v českých zemích.

4. Proč ne celostátně?

Na otázku z nadpisu se nabízí stručná odpověď: představitelé SNR prostě považovali úpravu těchto otázek za nedílnou součást svých kompetencí. Tak jednoduché to však není. Proti takovému závěru svědčí řada dílčích indicií:

- prvním a hlavním důvodem, proč se začal připravovat nový dekret upravující otázku národní správy, byl fakt, že londýnský dekret č. 2/1945 Úřed. věst. o zabezpečení nerušeného chodu hospodářského života v čase přechodném, který umožňoval zavádět „zatímní správu“, neplatil na Slovensku¹³ – od prvopočátku tedy muselo být všem zainteresovaným zřejmé, že má být celostátní, a slovenští činitelé proti tomu nevznesli nejmenší námitky;
- Bohumil Laušman, který byl referentem redakční komise připravující návrh dekretu o národní správě, po slovenském odmítnutí ve vládě připomenul, že na již zmiňovaných jednáních v Košicích, kde se hovořilo o vydání prezidentského dekretu o neplatnosti majetkových převodů a o národní správě, byli přítomni a proti celostátně platné úpravě této otázky nic nenamítali pověřenci dotčených resortů,¹⁴ s námitkou proti celostátní působnosti dekretu se neprezentoval ani nikdo ze slovenských členů vlády;
- ještě v usnesení o úpravě některých zásadních otázek vnitropolitické organizace Československé republiky z 25. května 1945,¹⁵ které obsahovalo směrnici pro delegaci SNR na jednání s vládou po vypuknutí námi sledovaného sporu,¹⁶ SNR požadovala zahrnout mezi společné záležitosti také zásadní hospodářské a finanční věci, pod něž lze zavádění národní správy podřadit.

12 Text například in ŠUTAJ, Š. – MOSNÝ, P. – OLEJNÍK, M.: Prezidentské dekréty Edvarda Beneše v povojnovom Slovensku. Bratislava, 2002, s. 108 an.).

13 Srov. k tomu Dekrety prezidenta republiky ..., č. 12.1., s. 223.

14 Srov. Dekrety prezidenta republiky ..., č. 12.4., s. 231 – 232.

15 Text in Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, II., č. 276, Bratislava: 1998, s. 422 – 426.

16 Jde o jednání, která vyústila do podepsání první pražské dohody.

Přesto čelní představitelé SNR, když dostali na stůl vládní návrh dekretu, text odmítli a projevíli vůli upravit danou problematiku vlastním nařízením. Důvody tedy zřejmě budou (i) jinde, než (jen) ve sféře kompetencí.

Podívejme se proto blíže na další faktory, které mohly působit na odmítavé stanovisko Předsednictva SNR – měnící se vnější okolnosti, možné hlubší rozdíly v pohledu na tento problém mezi jednotlivými představiteli SNR, které by mohly při jiném personálním složení jednajících vést k diametrálně odlišnému stanovisku, a konkrétní podobu dekretu.

a) Pokud jde o vnější okolnosti, které mohly přivodit změnu stanoviska slovenských činitelů, ty se v průběhu těch několika dní od zahájení jednání o dekretu nijak podstatně nezměnily. Ovšem nelze nevidět jisté okolnosti, které dotvářely atmosféru jednání:

aa) Do oficiálních česko-slovenských styků se v této době promítalo latentní napětí, vyvolané zakrývanou, ale nesporně existující vzájemnou nedůvěrou, která se projevila a dále prohloubila již v prvních kontaktech SNR a londýnských představitelů po vypuknutí Slovenského národního povstání nebo při projednávání kapitoly vládního programu, věnované slovenským národním orgánům v březnu 1945 v Moskvě. Na české straně vycházela mimo jiné z představy o slovenské zradě v letech 1938 – 1939, které se nedokázal zbavit zejména prezident republiky, ale vedle něj i řada dalších osobností, na slovenské zase zejména ze zjevných reziduí oficiálně opuštěného čechoslovakismu, projevujících se u řady českých činitelů. V prvních dnech po osvobození ji překrývalo všeobecné vědomí, že se všechny rozhodující složky protifašistického odboje musí sjednotit na společném postupu, nicméně jednání obou politických reprezentací stále ovlivňovala a s postupem času a jednotlivými dílčími spory znovu a znovu vyplývala na povrch.

bb) Představitelů SNR se nesporně dotklo, že vláda svůj úmysl připravit dekret s celostátní působností s Předsednictvem SNR předem oficiálně neprojednala, jak jí to ukládaly závěry z předchozích česko-slovenských jednání a jak jí to ukládalo její vlastní usnesení. Dotčení slovenských činitelů lze dovodit z poznámky J. Ursínyho, který spolu s V. Širokým doručil text vládního návrhu představitelům SNR.¹⁷ Tato procedurální lapálie nepochybně ještě prohloubila zmíněnou vzájemnou nedůvěru, ale pro odmítnutí dekretu sama o sobě nebyla dost pádným důvodem.

17 Záznam z jednání vlády in Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945. č. 12.4, s. 232. Vina za flagrantní porušení nedávno uzavřené dohody padá buď na ministerského předsedu, který si počínal značně nedbale, nebo na netaktický postup vlády jako celku. Z dokumentů totiž není zcela zřejmé, zda k nevyžádání předběžného souhlasu Předsednictva

- b) K dalšímu z možných faktorů – rozdílnosti názoru jednotlivých činitelů či politických stran – bych chtěl jen podotknout, že mezi nimi sice zcela jistě existovaly různé pohledy na rozsah kompetencí slovenských orgánů. Byly dány nejen osobností každého jednotlivého činitele, ale též stranickou příslušností a nepochybně i zastávanou funkcí (v ústředních či slovenských orgánech, v legislativě či exekutivě). Přesto si dovoluji – na základě toho, co jsem uvedl již výše – předpokládat, že proti celostátní úpravě národní správy, pokud by obsahově vyhovovala, by většina slovenských činitelů neprotestovala, tak jako neprotestovali ministři a pověřenci v počátcích přípravy dekretu.
- c) Nakonec se pozastavíme u obsahu dekretu č. 5/1945 Sb., kde byl podle mého názoru „zakopán pes“. Slovenští činitelé při odmítnutí návrhu prezidentského dekretu nesouhlasili se zařazením ustanovení o neplatnosti majetkoprávních jednání z doby nesvobody (§ 1) a argumentovali také tím, že by vydáním celostátního dekretu utrpěla prestiž SNR.

SNR došlo zaviněním ministerského předsedy Z. Fierlingera, který měl podle usnesení vlády jednat s Předsednictvem SNR, nebo zda mu usnesení vlády, které se mělo podle písemného vyhotovení začít plnit až po dojednání definitivního znění návrhu prezidentského dekretu, a následný rychlý průběh projednávání návrhu pro konání prostě neposkytly prostor. Podle tohoto již jednou zmíněného usnesení měl předseda vlády požádat slovenský zákonodárny sbor, aby vyslovil svůj souhlas s celostátní úpravou, a pokud jej získá, měl přizvat zástupce SNR k dalším jednáním. Problém spočívá v tom, že podle zápisu vláda odložila realizaci tohoto usnesení na dobu, jakmile její návrh dostane definitivní podobu. Tak to alespoň vyplývá z písemného vyhotovení usnesení. (Pro ilustraci uvedená pasáž zní takto: „Usnesení: Vzhledem k tomu, že vláda považuje tuto záležitost za celostátní, jest třeba obrátiti se na Slovenskou národní radu, aby vyslovila dohodu s tímto stanoviskem, a v případě, že také Slovenská národní rada shledá, že jde o věc celostátní, budiž požádána o to, aby vyslala své zástupce do jednání o tomto návrhu v užší komisi vlády. Toto usnesení bude provedeno ihned, jakmile vláda dospěje k definitivnímu textu svého návrhu. ...“ (srovnej Dekrety prezidenta republiky ..., dok. č. 12.2., str. 226 - 227.) Takovéto usnesení ovšem vzbuzuje pochybnosti, protože není příliš logické. Nejdříve by přece bylo na místě vyjasnit si, zda bude dekret celostátní, nebo ne, a pak teprve koncipovat návrh jeho textu. Můžeme se proto celkem oprávněně domnívat, že se doložka o odkladu plnění neměla vztahovat na vyžádání souhlasu SNR, ale jen přizvání zástupců SNR k jednáním (přestože obě skutečnosti jsou společně konstatovány v jedné větě zápisu), a byla tedy jen špatně zaznamenána. Nasvědčovala by tomu také skutečnost, že J. Ursíny před svou cestou s návrhem dekretu o neplatnosti majetkových převodů a o národní správě do Bratislavy, která následovala bezprostředně po schválení vládního návrhu, tedy v okamžiku, kdy se usnesení mělo začít plnit, předpokládal, že dohoda o celostátní úpravě již byla učiněna (Dekrety prezidenta republiky..., č. 12.4, s. 231). Připustíme-li druhou možnost, tj. že usnesení vlády bylo skutečně takové, jak vyplývá z lingvistického výkladu jeho záznamu, zřejmě v tom hrálo roli trestuhodné podcenění situace plynoucí z přesvědčení, že získání souhlasu SNR bude po předchozím jednání ministrů a pověřenců o této otázce pouhou formalitou.

- aa) Proč SNR nesouhlasila s výslovným prohlášením neplatnosti majetkoprávních jednání z doby nesvobody? V obecné rovině můžeme příčinu vidět už v odlišném pojetí právní kontinuity, akceptujícím na Slovensku i právní předpisy z doby nesvobody, pokud neodporovaly republikánsko-demokratickému duchu, tedy – zjednodušeně řečeno – posuzujícím zákonodárství z této doby a jednotlivé úkony, učiněné na základě něj, „benevolentněji“. Především však musíme poukázat na zásadně odlišný efekt majetkově-právních převodů z doby nesvobody na Slovensku a v českých zemích. Zatímco v českých zemích z nich měli prospěch především němečtí okupanti, případně zjevní kolaboranti, takže jejich zrušení a vrácení majetku původním majitelům české obyvatelstvo akceptovalo jako akt spravedlnosti, na Slovensku přešla většina konfiskovaného a nedobrovolně převáděného majetku do slovenských rukou. Paušální odmítnutí všech těchto jednání by nesporně vyvolalo vlnu nespokojenosti a způsobilo stávající politické reprezentaci nemalé problémy. Ministr V. Šrobár upozorňoval také na další, jistě nezanedbatelný moment: mnoho lidí si nepřálo, aby se arizovaný majetek vracel do rukou těch, kteří se nehlásili ke slovenské národnosti.¹⁸
- bb) Proč se SNR dovolávala ohrožení své prestiže? Domnívám se, že představitelé Slovenské národní rady neviděli její ohrožení v samotném faktu, že by národní správu upravil celostátní předpis. Jejich návrh společných záležitostí svědčí o tom, že si uvědomovali, že je žádoucí, aby se zásadní rozhodnutí v ekonomické sféře (zavedení národní správy bylo předpokladem následné restituce a dalších zásadních zásahů do vlastnických poměrů) opírala na celém území státu o stejné zásady. A znovu připomínám, že v přípravné fázi proti tomuto postupu nic nenamítali pověřenci SNR, jichž se celá záležitost přímo dotýkala, ani slovenští členové vlády.

Slovenský zákonodárný orgán dehonestovalo něco jiného. Pomineme-li, že její vláda dlouho opomíjela,

- prezidentský dekret v rozporu s realitou i předchozími závěry stavěl Slovenskou národní radu při rozhodování o ustanovování národních správ naroveň zemských národních výborů (již uvedený § 7 a další ustanovení) a
- nejen její prestiž, ale též reálný vliv by utrpěly také tím, že by národní správce do nejvýznamnějších slovenských podniků dosazovali ministři, nikoliv příslušní pověřenci.

18 Srov. Dekrety prezidenta republiky ..., č. 12.4., s. 233.

Co v očích slovenských činitelů představovalo největší vady připravovaného prezidentského dekretu, odráží i pojetí nařízení SNR č. 50/1945 Zb. n. SNR (jeho porovnání s dekretem č. 5/1945 Sb. provedl J. Beňa).¹⁹ Nařízení nestanovilo neplatnost majetkoprávních převodů z doby nesvobody a neobsahovalo ustanovení o vracení majetku. Podle něj do největších podniků dosazovali národní správu příslušní pověřenci Slovenské národní rady a do méně významných okresní a místní národní výbory, zatímco podle prezidentského dekretu (§ 7) měla u největších a nejvýznamnějších podniků uvalovat národní správu příslušná ministerstva, u méně významných zemské národní výbory a Slovenská národní rada u ještě drobnějších okresní a místní národní výbory.

Závěrem

Při zpětném pohledu na bezprostředně poválečnou dobu máme tendenci zplošřovat politický život na několik problémů, které se nám z odstupu jeví jako klíčové (česko-slovenský poměr, osudy menšin, majetkoprávní přesuny, zápas o mocenské složky) a tyto navíc vnímat víceméně izolovaně od ostatních. Při bližším pohledu však zjistíme, kolik dalších motivů a v jakých složitých kombinacích ovlivňovalo jednání jednotlivých aktérů a různých skupin. Tak je tomu také u sporu o úpravu národní správy a neplatnosti majetkově-právních převodů z doby nesvobody. Byť šlo na první pohled o principiální spor o kompetence, „jádro pudla“, jak se u nás říká, nespočívalo v tom, že by slovenská strana považovala úpravu těchto otázek nařízením SNR za *condicio sine qua non*. Pravou příčinou se stala konkrétní, pro Předsednictvo SNR neakceptovatelná podoba návrhu prezidentského dekretu. Ona byla hlavní překážkou souhlasu slovenské strany s celostátní úpravou a místo do jednání o úpravě vládního návrhu vyústila ve vydání vlastního nařízení. Námitky se přitom ovšem netýkaly v první řadě institutu národní správy, ale znejistění vlastnických poměrů paušálním zpochybnutím majetkových převodů z předchozích let, snahy snížit reálný vliv SNR při ustanovování a řízení národních správ a její dehonestace postavením na úroveň zemského národního výboru. Při odmítnutí hrálo nezanedbatelnou roli také porušení stanovené procedury přípravy prezidentských dekretů s celostátní působností.

„Nekompetenční“ důvody odporu slovenské strany proti celostátní působnosti prezidentského dekretu o neplatnosti majetkově-právních převodů z doby nesvobody a o národní správě nic nemění na skutečnosti, že vzniklý spor urychlil přípravu diskuse o přesnějším vymezení kompetencí ústředních a slovenských orgánů, neboť jasně ukázal na rizika, která sebou existující nejasný stav nesl.

19 BEŇA J. Slovensko a Benešove dekréty. Bratislava: 2002, s. 78 – 79.

BENEŠOVE DEKRÉTY AKO NÁSTROJ POLITICKEJ PROPAGANDY

Štefan Šutaj

Už názov tohto príspevku je prenesením termínu z politickej propagandy do vedeckej terminológie, lebo pre prezidentské dekréty, ktoré vydal E. Beneš, sa v publicistike bežne používa termín Benešove dekréty. Možno povedať, že v publicistickom slovníku sa pod pojmom Benešove dekréty chápu všetky tie dekréty prezidenta E. Beneša a nariadenia Slovenskej národnej rady z rokov 1944 – 1945 (ba neraz, pokiaľ ide o nariadenia SNR, aj z neskoršieho obdobia), ktoré súvisia s opatreniami československých úradov voči Nemcom a Maďarom. Z hľadiska terminológie historiografie je to jednoznačne nesprávne definovaný obsah pojmu, ale z hľadiska toho, čo sa dočítame v tlači a čo počujeme z úst slovenských, maďarských, českých, ale aj rakúskych a nemeckých politikov, je to tak.

Na analýzu predloženého objektu skúmania sme využili predovšetkým články publikované v slovenských médiách, resp. aj v niektorých zahraničných médiách, ak sa dotýkali problematiky aplikácie dekrétov prezidenta E. Beneša vo vzťahu k Slovensku, resp. problematiky, ktorá súvisí s represívnymi opatreniami voči maďarskej menšine v rokoch 1945 – 1948 a je spájaná s týmito dekrétmi, počas posledných dvoch rokov (2002 – 2003).

Zákonodarnú právomoc mal prezident E. Beneš už v Londýne od 15. októbra 1938 do ustanovenia Dočasného národného zhromaždenia 28. októbra 1945. Iba niektoré z prezidentských dekrétov sa týkali problematiky nemeckej a maďarskej menšiny v Československu. Napriek tomu, že sa Československo po druhej svetovej vojne obnovilo ako jednotný štát, v dôsledku rozdielneho vývoja v rokoch 1939 – 1945 sa v ňom uplatňovalo rozdielne zákonodarstvo. Na Slovensku neplatili všetky dekréty prezidenta E. Beneša, a to od prvého nariadenia Slovenskej národnej rady z 1. septembra 1944 o vykonávaní zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku. Svojim nariadením č. 30/1945 Zb. nar. SNR z 21. apríla 1945 o zákonodarnej moci na Slovensku stanovila SNR rozdiel medzi zákonmi celoštátnej povahy a ostatnými záležitosťami. Podľa tohto nariadenia vykonávala SNR zákonodarnú moc na Slovensku „v duchu úprimnej zhody s prezidentom a vládou Československej republiky“. Zákonodarnú moc vo veciach celoštátnej povahy teda vykonával prezident po dohode so SNR formou ústavných dekrétov prezidenta republiky a dekrétov prezidenta republiky, v ktorých, ak mali platiť aj na Slovensku, muselo byť uvedené, že sa vydávajú po dohode so SNR. Mnohé opatrenia, a to nielen voči Nemcom a Maďarom, sa na Slovensku uskutočňovali na základe nariadení SNR. Tieto nariadenia SNR

obsahovali v niektorých ustanoveniach odlišné riešenie problematiky neslovanských menšín ako prezidentské dekréty E. Beneša.

Z dekrétov E. Beneša, ktoré na Slovensku neplatili a významne sa dotýkali problematiky nemeckej a maďarskej menšiny, to boli napr. dekrét prezidenta republiky č. 5/1945 Zb. z 19. mája 1945 o neplatnosti niektorých majetkovoprávných jednaní z doby neslobody a o národnej správe majetkových hodnôt Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov a niektorých organizácií a ústavov; dekrét prezidenta republiky č. 12/1945 Zb. z 21. júna 1945 o konfiškácii a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov a Maďarov ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa, dekrét prezidenta republiky č. 16/1945 Zb. z 19. júna 1945 o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov a o mimoriadnych ľudových súdoch, dekrét prezidenta republiky č. 28/1945 Zb. z 20. júna 1945 o osídlení poľnohospodárskej pôdy Nemcov a Maďarov a iných nepriateľov štátů českými, slovenskými a inými slovanskými poľnohospodármi, dekrét prezidenta republiky č. 71/1945 Zb. z 19. septembra 1945 o pracovnej povinnosti osôb, ktoré stratili československé štátne občianstvo. Ide o veľmi významné dekréty prezidenta republiky E. Beneša, ktoré ovplyvnili postavenie Nemcov a Maďarov v Čechách. Ich dikcia a rozsah naznačuje a predpokladá ich uplatňovanie voči maďarskej menšine aj na území Slovenska. Uvedené dekréty predpokladali osídľovanie Slovákov a príslušníkov iných slovanských národností, ktorí žili na Slovensku, na konfiškovaných majetkoch. Tieto právne normy sa však na Slovensku neuplatňovali, čo mnohí autori nielen publicistických článkov nezohľadňujú.

Odlišný bol aj dopad prezidentských dekrétov voči neslovanským menšinám na Slovensku a v Čechách. Vytvorila sa rozdielna situácia medzi českými krajinami a Slovenskom. Na Slovensku sa opatrenia voči obyvateľstvu nemeckej a maďarskej národnosti realizovali niektorými dekrétmi prezidenta republiky E. Beneša (napr. ústavný dekrét prezidenta republiky č. 33/1945 Zb. z 2. augusta 1945 o úprave československého štátneho občianstva osôb nemeckej a maďarskej národnosti, dekrét prezidenta republiky č. 108/1945 Zb. o konfiškácii nepriateľského majetku a Fondoch národnej obnovy), ale najmä prostredníctvom nariadení SNR (napr. nariadenie Predsedníctva SNR. č. 4/1945 Zb. nar. SNR z 27. februára 1945, nariadenie. č. 104/1945 Zb. nar. SNR z 23. augusta 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa, nariadenie č. 64/1946 Zb. nar. SNR zo 14. mája 1946 ktorým sa mení nariadenie o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa, nariadenie č. 89/1947 Zb. nar. SNR z 19. decembra 1947, ktorým sa menia a doplňujú niektoré ustanovenia nariadenia o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa, nariade-

nie č. 33/1945 Zb. nar. SNR o ľudových súdoch, nariadenie č. 50/1945 Zb. nar. SNR z 5. júna 1945 o národnej správe, nariadenie č. 51/1945 Zb. nar. SNR z 25. mája 1945 o rozpustení a zakladaní spolkov, a i.). V Čechách sa tak dialo iba prostredníctvom dekrétov prezidenta E. Beneša a neskôr podobne ako aj na Slovensku zákonmi, ktoré vydávalo Dočasné národné zhromaždenie a po voľbách v roku 1946 Ústavodarné národné zhromaždenie.¹

Veľmi často sa v politickej praxi a v tlači nedostatočne zohľadňuje rozdiel medzi českými a slovenskými pomermi pri uplatňovaní dekrétov prezidenta E. Beneša: Rozdiel je:

- v aplikácii prezidentských dekrétov E. Beneša v inkriminovaných povojnových rokoch (v danej problematike slovensko-česko-maďarsko-rakúsko-nemeckých vzťahov sú problematickým momentom predovšetkým tie dekréty E. Beneša, ktoré boli prijaté po návrate E. Beneša na československé územie v roku 1945),
- v tom, ako ju akceptuje dnešná česká a slovenská politika.

Významné boli rozdiely medzi situáciou nemeckej menšiny v Čechách a maďarskej menšiny na Slovensku v povojnovom období. V Čechách boli Nemci vysídlení československými štátnymi orgánmi, sčasti v rámci tzv. divokého odsunu ihneď po oslobodení a potom v rámci organizovaného odsunu Nemcov po Postupimskej konferencii (skončila 2. augusta 1945). Zo Slovenska časť obyvateľstva nemeckej národnosti odišla v rámci evakuácie, ktorú uskutočňovali pri ústupe zo Slovenska nemecké okupačné vojská, časť bola vysídlená v rámci organizovaného odsunu Nemcov po Postupimskej konferencii a ich majetok bol konfiškovaný.²

Na Slovensku sa opatrenia voči obyvateľstvu nemeckej a maďarskej národnosti realizovali niektorými dekrétmi prezidenta republiky E. Beneša, ale najmä prostredníctvom nariadení SNR, a to aj po vytvorení Národného zhromaždenia. V Čechách sa tak dialo iba prostredníctvom dekrétov prezidenta E. Beneša. Po vytvorení Dočasného národného zhromaždenia, no najmä po voľbách v roku 1946, ktoré v Čechách vyhrali komunisti (na Slovensku však Demokratická strana), sa už v Ústavodarnom národnom zhromaždení posilňovali snahy o zjednotenie zákonodarstva platiaceho na Slovensku a v Čechách. Tomu napomáhala aj skutočnosť, že slovenské národné orgány boli po prijatí Tretej pražskej dohody (v júni 1946) podriadené centrálnym orgánom.

1 Podrobnejšie pozri: ŠUTAJ, Š. – MOSNÝ, P. – OLEJNÍK, M.: Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava: Veda 2002.

2 Pozri napr. GABZDILOVÁ, S. – OLEJNÍK, M.: Proces internácie nemeckého obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1945 – 1946. In: Historický časopis, 2002, roč. 50, č. 3, s. 423 – 438.

Maďarská menšina nebola zo Slovenska násilne vysídlená takým spôsobom ako nemecká menšina. Po podpísaní prímieria medzi Spojencami a Maďarskom 20. januára 1945 došlo k vysídleniu tých maďarských štátnych príslušníkov, ktorí sa na územie južného Slovenska presťahovali po jeho anexii na základe Viedenskej arbitráže.³ K čiastočnej výmene obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom došlo na základe medzištátnej zmluvy z 27. februára 1946. Tá sa však nerealizovala na základe dekrétu prezidenta E. Beneša, ale na základe riadne podpísanej a ratifikovanej medzištátnej zmluvy medzi Československom a Maďarskom. Následne boli ďalšie záležitosti naplňovania tejto zmluvy predmetom činnosti Československo-maďarskej zmiešanej komisie, ktorá riešila sporné otázky, ktoré vznikli v priebehu prípravy a realizácie výmeny. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, ktorá sa týkala Slovákov v Maďarsku a Maďarov na Slovensku, mala byť čiastočnou náhradou za neuskutočený transfer Maďarov z Československa. Riadila sa celkom inými princípmi a zákonmi, nie dekrétmi prezidenta E. Beneša, ba ani nariadeniami SNR. Práve v súvislosti s výmenou obyvateľstva sa predkladajú požiadavky na náhrady škôd, ktoré v tejto súvislosti vznikli obyvateľstvu maďarskej národnosti, ktoré bolo presídlené do Maďarska. Na základe medzištátnej dohody z 27. februára 1946, prijatej a ratifikovanej parlamentmi oboch krajín, nespĺnené nároky presídlencov mala vyrovnať prijímajúca strana. Teda nároky Maďarov presídlených z Československa do Maďarska v rámci výmeny obyvateľstva mala vyrovnať Maďarská republika a nároky Slovákov presídlených z Maďarska do Československa československá strana.⁴

Voči obyvateľstvu maďarskej národnosti sa uskutočňovali vnútorné opatrenia na území ČSR (napr. odsun Maďarov do Česka, reslovakizácia, konfiškácia majetku, konfiškácia pozemkového vlastníctva...). Na rozdiel od Nemcov obyvateľstvo maďarskej národnosti ako celok nebolo z Československa vysťahované. Kým väčšina obyvateľstva nemeckej národnosti žila v Čechách, väčšina Maďarov v republike žila na Slovensku.

3 Podrobnejšie o tom: ŠUTAJ, Š.: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: Veda 1993.

4 Všetky tieto otázky sú v historických prácach, ktoré vznikli na území Slovenska, dostatočne spracované, len na ilustráciu uvediem aspoň najvýznamnejšie práce z tejto oblasti: ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava: Veda 1992.; ŠUTAJ, Š.: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava: Veda 1993.; BOBÁK, J.: *Maďarská otázka v Česko-Slovensku 1944 – 1948*. Martin: Matica slovenská 1996; VADKERTY, K.: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava: Kalligram 2002; ŠUTAJ, Š. – MOSNÝ, P. – OLEJNÍK, M.: *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku*. Bratislava: Veda 2002.;

Na rozdiel od obyvateľstva nemeckej národnosti, ktorého sa nemohli týkať žiadne kompenzácie, pretože bolo vysídlené mimo územia Československa, obyvateľom maďarskej národnosti bolo v roku 1948 vrátené československé štátne občianstvo, mnohým boli majetky vrátené, najmä pokiaľ ide o poľnohospodársky majetok, konfiškovaný obyvateľom maďarskej národnosti na základe nariadení SNR. Išlo najmä o obyvateľstvo maďarskej národnosti, ktoré vlastnilo poľnohospodársky majetok do 50 ha. Osobitne bolo v rámci tzv. Akcie Juh v rokoch 1949 – 1950 odškodňované obyvateľstvo odsunuté do Česka.⁵

Bez osobitného predkladania štatistických údajov, lebo je to evidentné už na prvý pohľad pri listovaní v tlači, či na internetových stránkach, môžeme konštatovať, že problematika dekrétov prezidenta republiky E. Beneša je podstatne viac predmetom rôznych sporov, diskusií a tým aj publicistiky v Česku ako na Slovensku. Je to dôsledok podstatne vyššej aktivity sudetských Nemcov, ale často aj oficiálnych predstaviteľov Nemecka a Rakúska, ktorí tieto požiadavky predkladajú na oficiálnych fórach. Väčšiu pozornosť jej teda venujú aj predstavitelia českého verejného a politického života ako na Slovensku. Na Slovensku, najmä po odchode štátneho tajomníka ministerstva zahraničných vecí Viliama Chleba do diplomatickej misie je táto problematika pre rezort zahraničných vecí, ktorý spolu s rezortom poľnohospodárstva z politického hľadiska musí najskôr a najcitlivejšie reagovať na rôzne diskusie, kauzy, či podnety z domácich či zahraničných zdrojov, na okraji záujmu predstaviteľov štátu.

Konfiškovaný nemecký majetok mal tvoriť tak v Čechách ako aj na Slovensku súčasť vojnových reparácií za škody spôsobené Nemcami počas okupácie Československa, čo bolo potvrdené aj medzinárodnými dohodami v rokoch 1945 – 1955.

Možno aj tieto skutočnosti spôsobujú, že slovenská politika sa oveľa jednoduchšie vyrovnáva s požiadavkami Nemcov ako s požiadavkami Maďarov vo vzťahu k dekrétom prezidenta republiky a na druhej strane v medzinárodných vzťahoch Slovensko ľahšie aj v súčasnosti komunikuje o týchto otázkach s Nemeckom ako s Maďarskom.

Slovenská politika sa vyhýba otvorenej diskusii o dôsledkoch uplatňovania dekrétov prezidenta E. Beneša a nariadení Slovenskej národnej rady najmä vo vzťahu k maďarskej menšine. Vo vzťahu k nemeckej menšine prijala Slovenská národná rada uznesenie č. 78 z 12. februára 1991, v ktorom sa konštatovalo, že odsun Nemcov z Československa, Poľska a Maďarska kodifikovali víťazné mocnosti v článku 13 Postupimskej dohody. Takisto akcentuje skutočnosť, že Košický vládný program česko-slovenskej vlády deklaroval odňatie štátneho občianstva

5 ŠUTAJ, Š.: Akcia Juh. Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993.

Nemcom s výnimkou aktívnych antifašistov, čo potvrdil dekrét prezidenta republiky č. 33 z roku 1945. V uznesení sa uvádza: „Tak sa vyše 32 tisíc slovenských Nemcov po násilnom sústredení v pracovných táboroch v Petrzálke, Novákoch a Poprade stalo obeťou deportácií do oboch častí rozdeleného Nemecka. Je zvlášť poľutovaniahodné, že touto fázou odsunu boli postihnutí zväčša nevinní pracovníci ľudia, práve tí, čo sa po skončení vojny dobrovoľne rozhodli vrátiť na Slovensko, lebo ho považovali za svoju vlasť. Títo naši nemeckí spoluobčania trpeli za tých, ktorí v mene nemeckej menšiny na Slovensku slúžili nacizmu. My, predstavitelia slobodného demokratického Slovenska, chceme vstúpiť do spoločenstva národov s čistými účtami. Odsudzujeme princíp kolektívnej viny, nech by sa zdôvodňoval akýmikoľvek argumentmi. Uvedomujeme si, že evakuáciu a následným vyhnaním nemeckých spoluobčanov Slovensko stratilo etnickú skupinu, ktorá po stáročia tvorila súčasť spoločného civilizačného úsilia a významne sa podieľala na pestrosti kultúrneho koloritu našej krajiny.

Dnes vám všetkým, pamätníkom dávnych rozbrojov, vyhnancom, aj ich potomkom, podávame zo Slovenska priateľskú ruku. Pokúsme sa zabudnúť na spory a krivdy. Spoločne pracujme na zveľaďovaní dávnej domoviny.“⁶

K problematike dekrétov prezidenta E. Beneša bola pri Ministerstve zahraničných vecí Slovenskej republiky vytvorená konzultačná skupina, ktorá sa v roku 2002 zišla na niekoľkých zasadaniach. Jej členmi boli. prof. JUDr. Milan Štefanovič, DrSc., Právnická fakulta Trnavskej univerzity; prof. JUDr. Ján Lazar, DrSc., Právnická fakulta Trnavskej univerzity; doc. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc., Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied Košice; doc. JUDr. Jozef Beňa, CSc., Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici; JUDr. Jaroslav Puškáč, generálny riaditeľ Slovenského pozemkového fondu; Ing. Ján Varjú, vedúci úradu Ministerstva pôdohospodárstva Slovenskej republiky; JUDr. Katarína Zavacká, CSc., Ústav štátu a práva Slovenskej akadémie vied Bratislava; PhDr. Jozef Žatkuliak, CSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied Bratislava; PhDr. Michal Štefanský, CSc., Vojenský historický ústav Bratislava; PhDr. Ladislav Deák, DrSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava.

Okrem toho pracovala aj medzirezortná pracovná skupina Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky k problematike dekrétov prezidenta Československej republiky:

PhDr. Dagmar Čierna-Lantayová, CSc., Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava; JUDr. Dušan Šveda, riaditeľ odboru legislatívneho a správneho SEVS, Ministerstvo vnútra SR; JUDr. Ján Svák, generálny riaditeľ

6 Vyhlásenie Slovenskej národnej rady k odsunu slovenských Nemcov, schválené Slovenskou národnou radou uznesením z 12. februára 1991, číslo 78.

sekcie edičných činností, Ministerstvo spravodlivosti SR; JUDr. Jozef Gaisbacher, generálny riaditeľ sekcie legislatívy a aproximácie práva, Ministerstvo pôdohospodárstva SR; JUDr. Eva Benešová, riaditeľka odboru majetku a reštitúcií, Ministerstvo financií SR; JUDr. Ronald Strehár, riaditeľ odboru aproximácie práva, Úrad vlády SR.⁷

V priebehu apríla až augusta 2002 sa uskutočnili štyri zasadania konzultačnej skupiny, na ktorých boli prezentované názory jednotlivých expertov. Výsledkom práce skupiny mala byť príprava zborníka analýz a dokumentov.⁸ V čase, keď sa tieto skupiny aktívne stretávali bola pripravená medzinárodná konferencia k problematike dekrétov E. Beneša. Po nástupe druhej vlády M. Dzurinda a zmenách na ministerstve zahraničných vecí však skupina prestala systematicky pracovať a stretávať sa a ani od roku 2002 pripravovaný zborník prác k problematike dekrétov do augusta 2004 nevyšiel.

V čase rozsiahlej medializácie problematiky prezidentských dekrétov 10. apríla 2002 vydalo Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky Non paper Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky k problematike dekrétov prezidenta ČSR. Podnetom k vydaniu tohto dokumentu bola skutočnosť, že „Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky nedávno s prekvapením zaregistrovalo znovuotvorenie témy povojnovej legislatívy bývalej Československej republiky predsedom vlády Maďarskej republiky na pôde Európskeho parlamentu“.⁹ V tejto súvislosti ministerstvo zahraničných vecí považovalo za potrebné poskytnúť k tomu niekoľko základných informácií, ktoré boli zverejnené na webových stránkach ministerstva.

Za najdôležitejšie body tohto dokumentu považujeme konštatovanie, že dekréty E. Beneša „predstavujú potvrdenie právnej kontinuity ČSR s jej predvojnovou existenciou a preto nie je akceptovateľné paušálne negativistické hodnotenie týchto právnych aktov legitímnej štátnej moci. Tvoria v povojnovom zákonodarstve ČSR právny základ, na ktorom bola po 2. svetovej vojne obnovená demokratická Československá republika, predtým rozbitá Mníchovskou dohodou z 29. septembra 1938 a Viedenskou arbitrážou z 2. novembra 1938“, „dekréty prezidenta republiky je potrebné posudzovať v príčinnej súvislosti s vojnovými udalosťami a obdobím neslobody (30. 9. 1938 – 4. 5. 1945) vo väzbe na povojnové usporiadanie sveta“. „Protokol medzi Československou republikou a Maďarskou republikou o konečnej úprave niektorých nerozriešených finančných a hospodárskych otázok (Štrbské pleso 25. 7. 1949) definitívne upravili i majetkové otázky vo vzťahu medzi ČSR a Maďarskom“, „tieto právne

7 <http://www.foreign.gov.sk/>

8 <http://www.foreign.gov.sk/>

9 <http://www.foreign.gov.sk/> Non paper MZV SR k problematike dekrétov prezidenta ČSR.

predpisy splnili svoj účel v bezprostrednej povojnovej dobe a dnes už nezakladajú právne vzťahy. Nie je správne tvrdenie, že dekréty boli založené na princípe kolektívnej viny“, „Pri posudzovaní dekrétov „en bloc” je potrebné z právneho hľadiska diferencovať. Niektoré z nich dnes už neplatia, pretože boli zrušené alebo nahradené novšími právnymi predpismi. Niektoré môžu byť formálne platné aj účinné, ale keďže sa vzťahovali len na určité časové obdobie po 2. svetovej vojne, boli skonzumované a nezakladajú dnes nové právne vzťahy, nemajú konštitutívny charakter.“¹⁰

V závere dokumentu sa konštatuje, že Slovenská národná rada vydala vyhlásenie k Nemcom, v ktorom vyslovuje ľútosť nad tým, že „aj nevinní obyvatelia nemeckej národnosti boli postihnutí opatreniami štátu po druhej svetovej vojne“. Neuvádza sa tam, ako sa toto aplikuje na obyvateľstvo maďarskej národnosti, ale uvádza sa nesporná skutočnosť, že „Maďarsko doteraz nepovažovalo za vhodné ospravedlniť sa za to, že na základe Viedenskej arbitráže z roku 1938, v rozpore so zásadami medzinárodného práva, okupovalo počas II. svetovej vojny časť územia Československa, resp. Slovenska“.¹¹ Dokument sa opiera o názor, že konfiškačné dekréty a nariadenia Slovenskej národnej rady neboli založené na princípe kolektívnej viny. Výslovne to však zdôrazňuje iba pri retribučných dekrétach (dekrét č. 16/1945 Zb.), hoci práve tieto dekréty na Slovensku neplatili, lebo záležitosti ľudového súdnictva na Slovensku upravovalo nariadenie Slovenskej národnej rady č. 33. V dokumente sa zdôrazňuje, že na základe konfiškačných dekrétov sa konfiškoval majetok nielen Nemcov a Maďarov, ale aj zradcov a nepriateľov bez ohľadu na národnosť a z pôsobnosti dekrétov boli vyňaté tie osoby maďarskej národnosti, ktoré preukázali, že boli verné ČSR. Zostavovatelia dokumentu si uvedomovali, že tým bolo založené nerovnoprávne postavenie Nemcov a Maďarov voči iným národnostiam, avšak podľa dokumentu „predpisy založené na princípe prezumpcie zodpovednosti osôb nemeckej a maďarskej národnosti, boli v tom čase adekvátnou reakciou na agresiu Nemecka a Maďarska a ich cieľom bolo politicky a ekonomicky zmierniť následky okupácie.“¹²

Ďalším oficiálnym dokumentom k problematike dekrétov prezidenta E. Beneša bola informácia „Benešove dekréty a Slovensko“, ktorú pripravilo Ministerstvo spravodlivosti v máji 2002 a bola predložená na rokovanie vlády Slovenskej republiky 5. júna 2002. Vláda Slovenskej republiky vzala túto informáciu na vedomie.¹³

10 [http://www.foreign.gov.sk/ Non paper MZV SR k problematike dekrétov prezidenta ČSR.](http://www.foreign.gov.sk/Non%20paper%20MZV%20SR%20k%20problematike%20dekrétov%20prezidenta%20ČSR)

11 [http://www.foreign.gov.sk/ Non paper MZV SR k problematike dekrétov prezidenta ČSR.](http://www.foreign.gov.sk/Non%20paper%20MZV%20SR%20k%20problematike%20dekrétov%20prezidenta%20ČSR)

12 [http://www.foreign.gov.sk/ Non paper MZV SR k problematike dekrétov prezidenta ČSR.](http://www.foreign.gov.sk/Non%20paper%20MZV%20SR%20k%20problematike%20dekrétov%20prezidenta%20ČSR)

13 <http://www.rokovania.sk/app/material.nsf/0/53701E3BBD23267FC1256BCD00425E1F?OpenDocument>

Ako sa uvádza v predkladacej správe, materiál konštatuje, že Benešove dekréty sú aj súčasťou slovenského právneho poriadku. Rozoberá historické pozadie prijatia Benešových dekrétov, medzinárodný kontext dekrétov, uvádza medzištátne zmluvy medzi Československom na jednej strane a Maďarskom a Rakúskom na druhej strane, ktoré mali uzavrieť majetkovú stránku povojnových opatrení proti Nemcom a Maďarom v Československu. Materiál sa ďalej zaoberá súčasnou judikatúrou Európskeho súdu pre ľudské práva v Štrasburgu vo vzťahu k platnosti Benešových dekrétov. V materiáli sa uvádzajú súčasne účinné rehabilitačné normy na Slovensku (napr. zákon č. 119/1990 Zb. o súdnej rehabilitácii a ďalšie) a ich vzťah k Benešovým dekrétom. Porovnaním Benešových dekrétov so súčasne platnou legislatívou Slovenskej republiky vyplýva, že Benešove dekréty sú platné, ale nie sú účinné. V závere materiál konštatuje, že zrušenie platnosti Benešových dekrétov by s najväčšou pravdepodobnosťou malo za následok nastoľovanie materiálnych požiadaviek na reštitúciu.

Materiál však obsahoval množstvo faktických chýb, ktoré záujemcu o problematiku dekrétov E. Beneša, a teda aj vládu Slovenskej republiky, ktorej boli určené, zavádzajú a prispievajú k posilňovaniu mýtov a nepresností, ktoré sú predkladané slovenskej verejnosti.¹⁴

Dekréty prezidenta Edvarda (píše sa s V nie s U, ako je to v materiáli) Beneša neboli vydávané po dohode so Zborom povereníkov, ale po dohode so Slovenskou národnou radou. Iba ona bola zákonodarným orgánom, Zbor povereníkov bol výkonným orgánom a nedialo sa tak na základe Košického vládneho programu, ale na základe nariadenia č. 30/1945 Zb. n. SNR z 21. apríla 1945 o zákonodarnej moci na Slovensku. Nariadenie č. 1/1945 Zb. n. SNR bolo nariadením Predsedníctva SNR a nie SNR, ako o tom písal informatívny materiál.

Nemci žijúci na území Slovenska mali viacero politických strán v predmníchovskom Československu, nie iba tú, na čele ktorej bol F. Karmasin, dokonca aj strany, ktoré robili aktivistickú politiku a tá, ktorú viedol F. Karmasin a vznikla až v roku 1928, sa nevolala Deutsche Partei, ale Karpatonemecká strana (Karpathendeutsche Partei), až za Slovenského štátu sa nazývala Deutsche Partei in der Slowakei.¹⁵

V materiáli sa uvádza, že československé úrady nútene presídlili do Česka 45 tisíc maďarských občanov, čo je z historického aj právneho hľadiska nepresná

14 Ešte pred prijatím dokumentu vo vláde som mailom, ako člen konzultačnej skupiny ministerstva zahraničných vecí, avizoval faktické chyby v dokumente štátnemu tajomníkovi V. Chlebovi. K podstatnejším úpravám dokumentu však nedošlo.

15 Bližšie o tejto problematike píše: OLEJNÍK, M.: Miesto nemeckej minority v konštrukcii multietnickej spoločnosti na Slovensku. In: ŠRAJEROVÁ, O. (Ed.): Formování multikulturní společnosti v podmínkách ČR a v zemích střední Evropy, Opava 2000, s. 175 – 181.

formulácia. Bolo ich 44 129 iba v tretej etape presídľovania, materiál neberie do úvahy bližšie nezdokumentovaný počet Maďarov presídlených v roku 1945 (odhadujem ich počet na 10 – 15 tisíc), ale najmä neboli to maďarskí občania, teda maďarskí štátni príslušníci a neboli to ani československí štátni občania, lebo toto občianstvo stratili. Boli to obyvatelia južného Slovenska maďarskej národnosti.¹⁶

Materiál spomína Dohodu o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom z 27. februára 1946, ale neuvádza, že táto dohoda nie je súčasťou dekrétov prezidenta E. Beneša a neuvádza, prečo ju tento dokument vlastne v texte spomína. 10. februára 1947 nebola uzavretá mierová dohoda medzi Československom a Maďarskom, ako sa to uvádza v informačnom materiáli Ministerstva spravodlivosti. Mierové dohody boli pripravené pre Parížsku konferenciu v roku 1946, návrhy textov doplnila a spracovala Rada ministrov zahraničných vecí v novembri a decembri 1946. Definitívne znenie mierovej zmluvy s Maďarskom podpísali najprv predstavitelia Sovietskeho zväzu, Veľkej Británie a USA a potom 10. februára 1947 predstavitelia deviatich spojeneckých krajín, medzi nimi aj Československa,¹⁷ nie predstavitelia Československa a Maďarska.

Pokiaľ ide o navrátenie československého štátneho občianstva obyvateľom maďarskej národnosti na základe zákona č. 245/1948 Zb., je síce pravdivé, neuvádza sa však, že nie všetkým obyvateľom maďarskej národnosti žijúcim na Slovensku bolo toto občianstvo na základe uvedeného zákona vrátené. Žiadateľ o navrátenie občianstva musel splniť isté podmienky (napr. podpísať sľub vernosti) a občianstvo nebolo vrátené osobám, ktoré boli označené ako nepriatelia ľudovodemokratického zriadenia. Podobne formulácia o nariadení SNR č. 26/1948 Zb. n., ktorou sa vracal poľnohospodársky majetok obyvateľom maďarskej národnosti, je nepresná. Majetok z konfiškácie sa vrátil iba tým osobám maďarskej národnosti, ktoré splnili, v ňom a vo vykonávacích predpisoch, uvedené podmienky. Napr. ak boli odsúdení ľudovým súdom a súdny výrok ani nemusel obsahovať rozhodnutie o strate majetku alebo ich majetok bol pridelený iným osobám v rámci pozemkovej reformy, majetok im nebol vrátený.¹⁸

Ak dekréty prezidenta E. Beneša žijú v kolektívnej, politickej a aj personálnej pamäti obyvateľstva stredourópskeho regiónu, nie je to len preto, že išlo o de-

16 Pozri napr. ŠUTAJ, Š.: *Akcia Juh. Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993.

17 Pozri ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava: Veda 1992.

18 Podrobnejšie: ŠUTAJ, Š.: *Československé štátne občianstvo obyvateľov maďarskej národnosti po roku 1945 z pohľadu česko-slovenských vzťahov*. Česko-Slovenská historická ročenka 2002, Brno 2002, s. 35 – 56.

kréty, ktoré sa významným spôsobom vryli do historického vedomia dnešného obyvateľstva Slovenska, Česka, Maďarska, Rakúska a Nemecka. Zdrojom pre sústavné oživovanie problematiky dekrétov E. Beneša sú predovšetkým tieto prvky:

- reštitučné nároky tých skupín obyvateľstva, ktoré boli z rôznych dôvodov postihnuté spomínanými dekrétmi, ale aj nariadeniami Slovenskej národnej rady,
- významné vnútropolitické udalosti, (voľby nielen na Slovensku, ale aj v Česku, Maďarsku, Rakúsku či Nemecku, prijímanie dôležitých zákonov, napr. Charty regionálnych a jazykových práv),
- otázky vstupu postkomunistických krajín do európskeho spoločenstva a jeho inštitúcií (Rada Európy, Európska únia).

Je možné konštatovať, že podnet k diskusi a rôznym článkom o problematike prezidentských dekrétov E. Beneša na Slovensku obyčajne prichádza z vonku, ba väčšinou z mimoslovenských zdrojov. Výnimkou sú diskusie o pôde na juhu Slovenska, ale aj tam podnety zväčša prichádzajú z maďarskej strany hraníc. Základom toho je skutočnosť, že Strana maďarskej koalície v posledných dvoch volebných obdobiach sa zaviazala neotvárať problematiku dekrétov prezidenta E. Beneša.

V roku 2002 sa rozbehli dve kolá vášnivých diskusií o dekrétach prezidenta E. Beneša a ich uplatňovaní na Slovensku v politike. Prvé kolo súviselo s aprílovými voľbami v Maďarsku,¹⁹ druhé so zostavovaním koalíciej vlády po parlamentných voľbách v septembri na Slovensku. Občasné diskusie v iných obdobiach súviseli väčšinou s diskusiami česko-nemeckými, resp. česko-rakúskymi.

Diskusie o problematike prezidentských dekrétov E. Beneša v roku 2002 na Slovensku spustilo vyjadrenie maďarského premiéra V. Orbána v Bruseli na pôde zahraničného výboru v Európskom parlamente 20. februára 2002, ktorý sa vyslovil za zrušenie Benešových dekrétov v Česku a Slovensku. Prirodzene, že nešlo o prvé výhrady k problematike dekrétov. Tie sa v európskej politike ozývali zo strany Rakúska a Nemecka už pred rokom 1989 a zo strany Maďarska po páde komunistických režimov v roku 1989, najmä však po vytvorení samostatných štátov Slovenska a Česka v roku 1993. Z maďarskej strany sa veľmi intenzívne diskutovalo o tejto problematike aj v súvislosti s prípravou slovensko-maďarskej zmluvy z roku 1995, avšak nie priamo v komisiách, ktoré zmluvu pripravovali. Slovenská strana túto problematiku odmietala zahrnúť do predmetu rokovania. Samotná zmluva o tejto problematike vôbec nehovorí.²⁰

19 Pozri napr. článok Ako sa korenia predvolebné guľáše. Národná obroda 5. marca 2002.

20 ŠUTAJ, Š.: Analyse der Debatte um den ungarisch-slowakischen Grundlagenvertrag vom März 1995. (Macht der Mythen. Geschichtsstereotypen im slowakisch-ungarischen Ver-

Na slová V. Orbána z Bruselu reagoval slovenský minister zahraničných vecí E. Kukan, ktorý vyhlásil, že by „nebolo dobré, ak by maďarská strana otvárala otázky súvisiace s celkovým povojnovým usporiadaním dohodnutým dohodou v Postupimi“. Jeho vyjadrenie doplnil slovenský premiér M. Dzurinda, ktorý povedal, že „otvárať minulosť je kontraproduktívne a k ničomu to nevedie“.²¹ Aj začiatkom marca E. Kukan zopakoval, že „Benešove dekréty boli vydané na základe výsledkov Postupimskej konferencie troch víťazných mocností (USA, vtedajší ZSSR a Veľkej Británie)“.²² Pravdepodobne mal na mysli skôr ducha budúcej konferencie, pretože aj nehistorikovi je jasné, že väčšina prezidentských dekrétov E. Beneša vznikla pred konaním Postupimskej konferencie, hoci dva najpodstatnejšie, strata československého štátneho občianstva a konfiškácia majetku, boli vydané až po Postupimskej konferencii.

Z jeho ďalších slov je zrejmé, že výroky V. Orbána vníma v súvislosti so vstupom Slovenska a Česka do Európskej únie a snahou Maďarska dosiahnuť, aby Slovensko a Česko vstupovali do Európskej únie bez Benešových dekrétov. Európska komisia však problematiku Benešových dekrétov ako udalosť, ktorá sa odohrala pred vznikom Európskej únie, nemienila urobiť predmetom vyjednávania o vstupe Slovenska a Česka do Európskej únie. Aj vtedajší podpredseda vlády L. Fogaš (SDL) zdôraznil najmä propagandistický význam nastolenej problematiky pre blížiacu sa voľbu v Maďarsku a zdôraznil, že prijatie dekrétov vyplývalo z nového usporiadania Európy po druhej svetovej vojne.²³ V súvislosti s výrokmi V. Orbána si generálny riaditeľ bilaterálnej spolupráce ministerstva zahraničných vecí M. Ševčovič pozval maďarského veľvyslanca M. Borosa, aby vysvetlil výroky premiéra Orbána.²⁴ Slovenská strana označila Benešove dekréty za mŕtve historické témy.

Vyhlásenie V. Orbána bolo jednou z príčin, pre ktorú sa M. Dzurinda rozhodol nezúčastniť sa na plánovanej schôdzke Višegrádskej štvorky 1. marca 2002, ktoré sa malo konať pri Balatone. Ako uviedol M. Dzurinda, bolo to jeho suverénne rozhodnutie, ktoré konzultoval aj s predsedami vlád Českej republiky a Poľska.²⁵ Maďarské ministerstvo zahraničných vecí vyjadrilo ľútosť nad rozhodnutím premiérov Slovenska, Poľska a Česka a minister zahraničných vecí J. Mártonyi vyhlásil, že Maďarsko nikdy nechcelo spájať otázku integrácie s Eu-

hältis). Südost Europa,(München) Zeitschrift für Gegenwartforschung, H 9 – 10, 46 Jahrgang 1997, 471 – 491.

21 Rozhlasová stanica Slovensko 22. 2. 2002, Rádiožurnál, 22,00 hod.

22 Národná obroda, 1. 3. 2002; Pravda, 28. 2. 2002.

23 Rozhlasová stanica Slovensko, 21. 2. 2002, Rádiožurnál, 12,00 hod.

24 Rozhlasová stanica Twist 21. 2. 2002, Žurnál, 18,00.

25 Rozhlasová stanica Twist 21. 2. 2002, Žurnál, 18,00; Pravda 25. 2. 2002.

rópskou úniou s problematikou Benešových dekrétov.²⁶ Uviedol však aj to, že „kým sú Benešove dekréty súčasťou českej a slovenskej legislatívy, vždy tu existuje možnosť zneužitia“.²⁷ Zároveň bolo zrušené aj stretnutie ministrov kultúry V - 4. Napriek existujúcim problémom sa však bez zmien uskutočnila návšteva členov zahraničného výboru Národnej rady Slovenskej republiky na čele s predsedom výboru P. Weisom.²⁸

Schôdzka krajín V - 4 sa potom uskutočnila až 24. – 25. mája 2002 v Trenčíne, ale záležitosťami ochladenia vzťahov a problematike Benešových dekrétov sa už nevenovala.²⁹

Slovenskí politici (napr. P. Weiss, F. Šebej, J. Figel') v tom čase prezentovali skôr umiernený, opatrný postoj, v ktorom dominovalo upozornenie, že „duch Benešových dekrétov je naozaj v rozpore s demokratickým chápaním ľudských práv, ale nemôže byť súčasťou podmienok pre vstup do Európskej únie“,³⁰ prípadne to, že revízia povojnového zákonodarstva by narušila povojnové usporiadanie v Európe, ba aj Helsinský proces.³¹ Podľa F. Šebeja dekréty „môžu predstavovať morálny problém, keďže dekréty spôsobili časti obyvateľstva škodu“.³²

Charakteristickou črtou vyhlásení politikov je, že neriešia konkrétne problémy vyplývajúce z prezidentských dekrétov E. Beneša a nariadení SNR. Väčšinou prezentujú len všeobecné vyjadrenia, bez snahy o preniknutie do vnútra problé-

26 Rozhlasová stanica Slovensko 22. 2. 2002, Rádiožurnál, 18,00.

27 Slovenská televízia 1, 25. 2. 2002, Noviny STV, 19,30.

28 Pravda, 23. 2. 2002.

29 BBC, 24. 5. 2002, Spravodajský magazín, 21,30.

30 Markíza 21. 2. 2002, Televízne noviny, 19,00.

31 Peter Weiss (nezávislý poslanec): „Na svojej návšteve v Maďarsku som zdôraznil, že dekréty chápem ako súčasť realizácie Postupimských dohôd víťazných mocností o povojnovom usporiadaní Európy. Tí, ktorí ich otvárajú, vlastne naznačujú vôľu revidovať toto usporiadanie, z ktorého vychádza aj Helsinská konferencia. Nie je v záujme Slovenska, aby sa otvorila nová vlna reštitučných nárokov a nie je v záujme Európy, aby sme podľašli tlaku revizionistických síl.“

František Šebej (predseda výboru pre integráciu): „Otváranie dekrétov otvára aj problém, ktorý je súčasťou celého povojnového usporiadania, a nemalo by sa to robiť bez rozmýšľania. Samozrejme, že obsahovali veľa krívd, ale premiestňovania obyvateľstva a konfiškácie boli predmetom povojnových rokovaní. Benešove dekréty sú len zlomkom z množstva podobných opatrení, ktoré sa udiali v réžii víťazov. Nie je dobré ich otvárať, ale treba povedať, že sa v rámci nich udiali mnohé krivdy.“

Ján Figel' (štátny tajomník rezortu diplomacie): „Dekréty sú súčasťou právneho systému a vyjadrujú kontinuitu od povojnového usporiadania až po dnešný stav. Svojimi účinkami je táto legislatíva už vyhasnutá, ale jej vytrhávajúce z kontextu je krokom k revízii povojnových pomerov v riešení, ktoré víťazné mocnosti prijali ako kroky k vytvoreniu nového spoluzitia a mieru.“ (Národná obroda, 4. 3. 2002). Pozri aj Pravda 21. 2. 2003.

32 Új Szó, 22. 2. 2002, s. 5.

mu. Z vyjadrení politikov sa občan nedozvie, čo sú to Benešove dekréty, v čom je príčina sporu, aké sú možnosti riešenia. V tom čase podpredsedníčka SMK E. Bauerová konštatovala, že slovenská verejnosť aj politici v záležitosti Benešových dekrétov prejavujú nedostatočnú znalosť vecí, s čím môžeme súhlasiť, ale zároveň aj konštatovať, že ani snaha odborníkov vniesť do problematiky svetlo a informovať politikov o historickom pozadí dekrétov nenachádzala vždy dostatočnú odozvu. Pre už vytvorené stereotypy a ideologické či politické klapky totiž politické komunity neprijímajú argumenty a vysvetlenia a naďalej zostávajú pri starých schémach, ktoré sú súčasťou politických cieľov a politickej propagandy. To sa týka politikov slovenskej aj maďarskej národnosti. Tak aj samotná E. Bauerová vo svojom článku konštatuje, že na Slovensku peklo rozpútal dekrét č. 5 z 19. mája 1945, ktorý umožnil konfiškáciu majetku Nemcov a Maďarov a píše, že oveľa ďalej ide nariadenie SNR č. 104, ktoré za dostatočný dôvod na konfiškáciu majetku považovalo to, že niekto počúval nemecké alebo maďarské vysielanie rozhlasu.³³ Aj v tomto prípade ide o účelovú konštrukciu, lebo dekrét č. 5/1945 Zb. sa na Slovensku neuplatňoval a hodnotenie nariadenia SNR č. 104/1945 Zb. n. SNR zahmlieva podstatu a účel tohto nariadenia, ktorým sa novelizovalo nariadenie Predsedníctva SNR č. 4/1945 Zb. n. SNR. Nielen nariadenie SNR č. 104, ale väčšina nariadení SNR sa opierala o paragraf 4 nariadenia č. 50/1945 Zb. nar. SNR ktorý definoval osoby, ktoré sa považovali za štátne nespoľahlivé.³⁴ V tomto prípade by bolo potrebné venovať pozornosť napr. nariadeniu SNR č. 64/1946, na základe ktorého bol konfiškovaný všetok poľnohospodársky majetok Nemcov a Maďarov len pre ich národnosť, ktorým sa na nátlak českých kolegov, ale naj-

33 Szabad Újság, 13. 3. 2002, s. 1 – 2.

34 „Za osoby štátne nespoľahlivé sa považujú: a/ osoby národnosti nemeckej alebo maďarskej, pokiaľ nepreukážu, že sa aktívne zúčastnili boja proti Nemecku alebo Maďarsku, alebo že závažne prispeli k tomu, by bola znovu nadobudnutá sloboda Československej republiky a slovenského a českého národa, b/ osoby, ktoré akýmkoľvek spôsobom spolupôsobili pri rozbití Československej republiky alebo jej častí, pri potlačení demokratických slobôd zavedením fašistického režimu, alebo tomu napomáhali, ktoré počas okupácie Československej republiky akýmkoľvek spôsobom aktívne podporovali fašistický režim alebo nemeckých a maďarských okupantov a ktoré trvanie fašistického režimu alebo nemeckej alebo maďarskej okupácie snažili sa akýmkoľvek spôsobom, najmä marením a potlačovaním oslobodeneckého boja slovenského a českého národa, predĺžiť. Za takéto osoby treba považovať najmä význačnejších politických činiteľov fašistického režimu, význačných činiteľov a funkcionárov akýchkoľvek fašistických spolkov a organizácií a ďalej tie osoby, ktoré úmyselne a vedome pomáhali v bankových, priemyselných, obchodných, pôdohospodárskych a podobných podnikoch a hospodárskych organizáciách a ústavoch všetkého druhu nemeckému alebo maďarskému útlaku a drancovaniu a nemeckému alebo maďarskému vedeniu vojny.“ (Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady, roč. 1945, čiastka 10, 11. júna 1945).

mä ministerstva vnütra a snäd' aj ministerstva poľnohospodárstva, ktoré viedli komunisti V. Nosek a J. Ďuriš, slovenské zákonodarstvo prispôsobovalo formuláciám z konfiškovaných dekrétov E. Beneša pri pozemkovom vlastníctve.

Obzvlášť citlivo sa rozprúdenie takejto diskusie dotklo Strany maďarskej koalície, ktorá sa pri vstupe do vládnej koalície v roku 1998 zaviazala, že nebude otvárať otázku Benešových dekrétov. Toto rozhodnutie napriek tomu, že sa aj na Slovensku blížili parlamentné voľby, SMK nemienila zmeniť. Napriek tomu predseda SMK B. Bugár jasne formuloval názor tejto strany na problematiku Benešových dekrétov. „SMK samozrejme naďalej tvrdí, že otázku treba riešiť, a to ešte predtým, než sa stane Slovensko členom Európskej únie. Ak si pozrieme, v koľkých prípadoch sa uskutočnili reštitúcie a za akých podmienok sa vrátili skonfiškované majetky, tak vidíme, že práve Benešove dekréty sú tou oblasťou, kde štát nie je ochotný urobiť určité kroky. Veľmi dobre vieme, že dekréty majú dodnes vplyv a veľa ľudí nemohlo svoje majetky, napríklad skonfiškovanú pôdu, dostať naspäť len preto, lebo písmeno konfiškácie K je na platnom rozhodnutí.“³⁵ Jednoznačne tieto otázky formuloval B. Bugár ešte niekoľko mesiacov pred voľbami na Slovensku: „Nehovoríme o zrušení či otvorení Benešových dekrétov. Sme presvedčení, že ich negatívne účinky sa dajú riešiť v reštitučných zákonoch a v zákone o mimosúdnej rehabilitácii. Je tu aj tretia vec. Pán Koncoš poslal list na jednotlivé pozemkové úrady, ktorým fakticky zakázal vydať pôdu, ktorá bola zobrať pred 25. februárom 1948. Treba urobiť normálny výklad. Neotvárame Benešove dekréty, to nás nezaujímá.“³⁶

Z výrokov predstaviteľov SMK je zrejme, že problematiku Benešových dekrétov považujú za živú tému, ktorú bude potrebné raz nastoliť aj v slovenskej politike. Ako však povedal podpredseda SMK L. Gyurovsky, „politika nie je o chuti, ale o záväzkoch“.³⁷ Poslanec SMK Gy. Bárdos v televíznej publicistickej relácii Ring na margo Benešových dekrétov dokonca skonštatoval, že je „to agenda Maďarskej republiky a nie Strany maďarskej koalície“, aj keď stav, keď brzdu pre navrátenie pôdy, či reštitučné nároky pre občanov Slovenskej republiky je ich národnosť, označil za nemorálny.³⁸

Dilema pre politikov maďarskej národnosti na Slovensku je aj v tom, či bojovať za možnosť návratu majetkov konfiškovaných na základe Benešových dekrétov (v prípade nehnuteľného majetku, ktorý bol konfiškovaný na základe prezidentského dekrétu č. 108/1945 Zb.), resp. nariadení Slovenskej národnej rady (v prípade poľnohospodárskeho majetku) v čase, keď sú vo vládnej koalícii

35 Új Szó, 21. 2. 2002, s. 5.

36 Pravda, 7. 5. 2002.

37 Rozhlasová stanica Expres 24. 2. 2002, Bez rešpektu, 10,00.

38 STV 1, 21. 3. 2002, Ring, 21,55.

cii a majú bezprostrednú možnosť ovplyvňovať politiku vlády, alebo narušiť stabilitu vládnej koalície a tým vytvoriť priestor pre nástup politických strán, ktorých politiku považujú za nevhodnú pre Slovensko. Pre obdobie rokov 1998 – 2006 sa rozhodli v záujme politickej stability na Slovensku túto otázku dočasne nepredkladať. V čase, keď by sa priamo nepodieľali na vládnej moci, by síce mohli predkladať takéto otázky, ale určite by nebolo reálne, že dosiahnu konkrétne výsledky pri akceptovaní svojich požiadaviek. Túto situáciu zhodnotil L. Dobos. Uviedol: „Uplynulé volebné obdobie (1998 – 2002) bolo veľkou skúsenosťou. Zo začiatku to bola naivná politická ochota k vzájomnému porozumeniu, ochota ku kompromisom. Boli to ponúknuté ústupky od našich oprávnených požiadaviek (Benešove dekréty, autonómia). V mnohých situáciách sme sa stali jazyčkom na váhe, ale nikdy sme nedokázali zabuchnúť za sebou dvere. Hrozili sme, ale buchnutie sa nekonalo“.³⁹

Pokiaľ ide o volebný program Strany maďarskej koalície vo voľbách v roku 2002, naozaj neobsahoval žiadnu zmienku o dekrétach prezidenta Beneša. Jedinou poznámkou, ktorá sa istým spôsobom viazala k tejto problematike bola požiadavka vrátiť majetok reformovanej cirkvi,⁴⁰ ktorý, ako vieme, bol konfiškovaný maďarským reformovaným cirkevným zborom práve pre ich bohoslužobný jazyk, keď boli označené ako maďarské a ako takým im boli konfiškovaný.

S blížiacimi sa voľbami na Slovensku svoje ciele v predvolebnej propagande jasne naznačovala aj Strana maďarskej koalície. Ako uviedol predseda SMK B. Bugár v televíznej relácii STV O päť minút dvanásť, Strana maďarskej koalície po skočení tohto volebného obdobia otvorí tému tzv. Benešových dekrétov, ktoré postihli občanov maďarskej národnosti na základe princípu kolektívnej viny. Príležitosť na rokovanie o otázke rehabilitácií či reštitúcií postihnutých občanov Slovenskej republiky B. Bugár videl v období, keď sa bude vyvíjať nová vláda. B. Bugár pritom pripomenul, že SMK dodržiava svoj záväzok z koalíčnej dohody neotvárať tému Benešových dekrétov počas tohto volebného obdobia.⁴¹ Môžeme konštatovať, že ani v tlači, ani v iných médiách však otázka prezidentských dekrétov ani konfiškácií výraznejšie vďaka taktike SMK nezarezovala.

Výsledky volieb v roku 2002 priniesli také výsledky, že sformovanie novej vládnej koalície bolo nepredstaviteľné bez Strany maďarskej koalície. Aj tu sa otázka konfiškovaných majetkov v rokoch 1945 – 1948 výraznejšie neobjavila v slovenských médiách. Vplyv na prebiehajúce rokovania v súvislosti s problematikou Benešových dekrétom mohla mať aj skutočnosť, že v čase pred začiat-

39 Szabad Újság; 08.10.2003, č. 41/03, s. 2

40 <http://www.mkp.sk/index.php?t=a&p=&xp=&MIId=1&Lev1=&Ind1=74&MIId=1&P=index,sl,&Ind1=95> – Volebný program SMK z roku 2002.

41 Hospodárske noviny, 11. 3. 2002.

kom rokovaní bola zverejnená informácia tom, že právna analýza expertov Benešových dekrétov Európskej únie, ktorú zverejnil Brusel, hovorí o tom, že Česká republika, a teda aj Slovensko, nemusia rušiť dekréty o konfiškácii majetku Nemcov a Maďarov, aby sa mohli uchádzať o členstvo v Európskej únii.⁴² Neskôr sa síce zdôrazňovalo, že expertiza sa týkala iba Česka a že pre Slovensko je potrebné uskutočniť nezávislú analýzu, ale tieto informácie o rokovaní Európskeho parlamentu sa na Slovensku objavili až v polovici októbra, keď už bola vláda zostavená.

Strana maďarskej koalície do rokovaní o zostavení vlády nevstupovala priamo a otvorene s heslami o likvidácii Benešových dekrétov alebo ich zrušení. Zdá sa, že jej predstavitelia si naštudovali problém aj z toho hľadiska, ako ho podávali slovenskí historici. Benešove dekréty v ich slovníku boli naozaj výnimočným zjavom, skôr ich do slovníka politikov SMK chceli implantovať zvedaví novinári.⁴³ Tabu však nebola problematika konfiškácii a odškodnenia za udalosti z rokov 1945 – 1948, ktorá bola spomínaná napr. v súvislosti s odporúčaním Rady Európy 175/93, podľa ktorého Slovensko malo odstrániť pred vstupom do Európskej únie zákony, ktoré v sebe obsahujú princíp kolektívnej viny. Nevýhodou politikov zo Strany maďarskej koalície pri rokovaníach so slovenskými partnermi je však predovšetkým to, že nemajú v rukách zbraň, ktorá by otvorila brány k prvému kroku vzájomného vyrovnania. Ak maďarská menšina čaká na satisfakciu za roky 1945 – 1948 v dvoch rovinách, morálnej a právnej,⁴⁴ určite je potrebné venovať pozornosť aj faktu, že aj slovenská strana očakáva ospravedlnenie za maďarizáciu na konci 19. a začiatku 20. storočia, za Viedenskú arbitráž, za Malú vojnu, za asimiláciu Slovákov v Maďarsku. Takéto riešenie má svojich priaznivcov nielen v prostredí slovenských národných strán a ľavice, ale aj v Kresťanskodemokratickom hnutí.⁴⁵ Aj Á. Duka-Zólyomi v maďarskej televí-

42 STV 1, 1. 10. 2002, Noviny STV, 11.30.

43 Národná obroda, 12. marca 2002.

44 V rozhovore pre Slovenský rozhlas A. Duka-Zólyomi uviedol: „Náš názor, ktorý sa vykryštalizoval na túto otázku, je taký, že treba chápať Benešové dekréty tak, že ich účinnosť vlastne sa skončila začiatkom 50. rokov, ale právna sila je tu stále. Takže túto otázku by som rozdelil na dve časti. Jedna časť je morálna a druhá časť je tá právna. Čo sa týka morálnej časti, tak očakávame od nejakej vlády, aby odsúdila to obdobie bezprávia a kolektívnej viny. A potom tá druhá stránka je taká suchá právna stránka, že skutočne treba odstrániť z nášho právneho poriadku následky a ešte existujúce účinky Benešových dekrétov.“ (Rozhlasová stanica Slovensko 3. 10. 2002, Rádiožurnál, 12,00.)

45 Napr. F. Mikloško na stretnutí s obyvateľmi Nových Zámok povedal: „Divím sa Maďarsku a Strane maďarskej koalície. Mám pocit, že diskusia sa začína uberať nebezpečným smerom... Minulosť, to je aj obsadenie južnej časti Slovenska, majetkové otázky, vpád maďarských vojsk na slovenské územie v roku 1918, pamiatky Slovenska, ktoré sú dodnes v maďarských múzeách, o ktorých si myslíme, že sme ich mali už dávno dostať

zii tvrdil, že by sa malo prijať uznesenie parlamentu, ktoré by odsúdilo uvedené obdobie, ale parlamentné sily označované ako demokratické v plnej miere zaujímajú odmietavý postoj k tejto otázke a nie je šanca, že by iniciatíva SMK, súvisiaca s touto otázkou, mala akúkoľvek nádej na úspech.⁴⁶ K možnosti odpustenia historických krívd sa vyjadrili aj predseda Národnej rady Slovenskej republiky P. Hrušovský a predsedníčka maďarského parlamentu K. Sziliová. Predseda slovenského parlamentu dostal od novinárov otázku súvisiacu s tým, čo povedal prvého januára 2003 pri príležitosti osláv desiateho výročia vzniku Slovenskej republiky. Vtedy P. Hrušovský poukázal na to, že Slovensko je pripravené ospravedlniť sa slovenským Maďarom za krivdy, ktoré utrpeli po druhej svetovej vojne, ak by to urobili aj Maďari kvôli krivdám spáchaným na slovenskom národe v devätnástom storočí v čase maďarizácie. „Iniciatíva je pozoruhodná a v rámci načrtnutej spolupráce parlamentov to môže mať rôzne priemety,“ povedala v tejto súvislosti K. Sziliová.⁴⁷ Tým však iniciatívy v tomto smere skončili. Ak by suverénne štáty Slovensko a Maďarsko našli v sebe dostatok sily a v politickej deklarácii by dokázali sformulovať vzájomné krivdy a ľútosť nad tým, čo si v dejinách spôsobili, určite by to bol krok na ceste k dôvere a možno aj následným právnym krokom aj pri hodnotení udalostí na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. V tomto prípade by však išlo o vzťah medzi štátmi, vzťah, ktorý bol dominantný pre povojnové obdobie, ktorého výsledkom bola aj výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a v istom zmysle aj reslovakizácia a odsun Maďarov do Čiech, ktoré boli aspoň z istej časti aj reakciou československých štátnych, či slovenských národných orgánov na neochotu medzinárodného spoločenstva po vojne pristupovať k maďarskej otázke tak ako k nemeckej.

Posudzovanie udalostí z rokov 1945 – 1948, tak ako sa stáva dnes predmetom slovenskej politiky, je prioritne riešením vzťahu medzi maďarskou menšinou a majoritným slovenským národom, medzi ich politickými reprezentáciami. Vstupovanie Maďarska do tohto vzťahu je naopak neželaným prvkom, dokladujúcim protektorskú funkciu Maďarska nad maďarskou menšinou na Slovensku, prvkom brzdiacim možné dohody a vnášajúcim prvok nedôvery a oživovania starých animozít. Aj v tom je vnútorná dilema vzťahov uzmierenia a vyrovnania s krivdami z minulosti medzi Slovákmi a Maďarmi. Väčšina opatrení voči maďarskej menšine na Slovensku mala v rokoch 1945 – 1948 politický charakter, boli to politické rozhodnutia a iba politické rozhodnutia, pri dobrej vôli zainteresovaných strán, môžu dôsledky týchto skutkov zmeniť.

naspäť. Je to aj rok 1938, keď bolo Slovensko obsadené a všetci učitelia museli s batôžkami do 24 hodín opustiť republiku.“ (Pravda, 11. 3. 2002).

46 Új Szó, 22. 9. 2003, s. 5.

47 Új Szó, 14. 1. 2003, s. 1.

Pri rokovaníach o zostavení novej vlády v októbri 2002 predstavitelia SMK podľa predsedu SMK B. Bugára uzavreli obchod v jedinom prípade: vzdali sa požiadavky, ktorá však mala len symbolický charakter, aby sa predsedom slovenského parlamentu stal slovenský občan maďarskej národnosti, získali však súhlas koalíčných partnerov s vytvorením univerzity v Komárne a prisľub, že sa pôda neznámych vlastníkov od roku 2006 vráti do vlastníctva samospráv. Z hľadiska skúmanej problematiky je zaujímavý výrok B. Bugára: „Ďalšiu otázku sme síce otvorili, ale koalíční partneri ju odmietli. Ide o riešenie otázky princípu kolektívnej viny, odstránenie negatívnych vplyvov Benešových dekrétov.“⁴⁸ Slovensky píšuce a hovoriace médiá však tento moment nezaznamenali. V tejto súvislosti je zaujímavý ďalší rozhovor pre denník Új Szó, ktorý poskytol podpredsa vlády P. Csáky vo februári 2003, v čase, keď kulminovala ďalšia vlna diskusií v slovenskej politike o problematike dekrétov prezidenta E. Beneša. Podnetom bola iniciatíva čitateľov denníka, ktorí sa domnievali, že je možné odškodňovať Maďarov, ktorí boli po roku 1945 násilne vysťahovaní do Čiech. Ako uvádza redakcia Új Szó: „Viacerí naši čitatelia sa informovali o možnosti odškodnenia. Na základe inzerátov a článkov, zverejnených v niekoľkých regionálnych novinách, sa totiž domnievali, že konečne je možnosť realizácie tohto odškodnenia. Naši čitatelia, žiaľ, informácie nesprávne pochopili. Na Slovensku totiž neplatí zákon o odškodnení, ktorý by sa vzťahoval na deportovaných Maďarov. Príslušný odbor ministerstva spravodlivosti odškodňuje zavlečených do nacistických koncentračných táborov a pracovných táborov. Prenasledovanie Maďarov v rokoch 1945 až 1948, vysídľovanie a výmena obyvateľstva súvisí s Benešovými dekrétmi a na riešenie problému zatiaľ v krajine chýba politická vôľa.“ P. Csáky v predchádzajúcom funkčnom období, po schválení možnosti odškodnenia Židov, na základe poverenia vlády požiadal Historický ústav Slovenskej akadémie vied, aby pripravil analýzu o tom, komu okrem Židov by na Slovensku ešte prislúchalo odškodnenie za krivdy z minulosti. Jedna z častí expertízneho materiálu sa venovala aj problematike maďarskej menšiny. Práve tejto časti sa dotkol P. Csáky. Písal: „Historik Štefan Šutaj sa v analýze široko zaoberá diskutovanými dekrétmi Edvarda Beneša, zároveň však zdôrazňuje: ním spracovaný dokument nie je návrhom na odškodnenie, len sa pokúša zhrnúť tie krivdy, vychádzajúc z ktorých – pri zodpovedajúcej politickej vôli – je možné formulovať určité nároky na odškodnenie. Kabinet materiál vzal na vedomie, ale odvtedy sa k otázke nevrátili.“⁴⁹ Tu chcem len upozorniť na skutočnosť, že analýza bola vypracovaná pre vládu Slovenskej republiky a nie ako podkladový materiál pre rokovania SMK o novej koalícii. V článku totiž P. Csáky uvádza:

48 Új Szó, 7. 10. 2002, s. 5.

49 Új Szó, 20. 2. 2003, s. 5.

„Túto analýzu a s tým súvisiaci balík riešení, problematiku Benešových dekrétov a odškodnenia Strana maďarskej koalície položila na stôl pri rokovaníach o utvorení vlády. Toto bola jediná vec, v ktorej sme nedokázali dospieť k spoločnému stanovisku. Slovenskí kolegovia sa zrejme dohodli s Čechmi, že v otázke Benešových dekrétov podpora české stanovisko. Preto sa tento problém nevelmi snažia napraviť,“ reagoval na otázku redaktora Új Szó P. Csáky a dodal: „V zmysle rozhodnutia Republikovej rady SMK strana túto otázku považuje stále za aktuálnu a aj keď podľa oficiálneho stanoviska riešenie problému nie je podmienkou členstva SMK vo vládnej koalícii, podľa podpredsedu strany využijú každú príležitosť k riešeniu otázky.“⁵⁰

Snáď ešte v súvislosti s rokovaniami o novej vládnej koalícii je potrebné uviesť aj vyjadrenie predsedu SDKÚ – Strany demokratickej a kresťanskej únie – M. Dzurindu k problematike Benešových dekrétov: „Ja naozaj nemienim tu otvárať tému Benešových dekrétov, hoci som ju študoval mnohokrát aj do hĺbky. No jednak by to samozrejme bola rozbuška pre región strednej Európy, ale nepomohlo by to ani občanom Slovenskej republiky a som si istý, že nepomohlo by to ani občanom susedných krajín. Toto nie je dobrá téma pre nikoho.“⁵¹

Príčiny postupu SMK musel v maďarskej televízii obhajovať Á. Duka-Zólyomi. V mene Stredoeurópskej právnej komisie pre ľudské práva J. B. Nagy viackrát v rôznych podobách položil podpredsedovi SMK Á. Duka-Zólyomimu otázku, prečo rozhodne a dôsledne nepožadujú verejné odvolanie alebo zrušenie Benešových dekrétov. Podľa Á. Duka-Zólyomiho v roku 1998 stála SMK na križovatke. Pomôžu vymeniť vládu V. Mečiara a v záujme spolupráce so slovenskými demokratickými silami pristúpi na to, že neotvorí otázku Benešových dekrétov, alebo Mečiar zostane pri moci, čo by však pre Slovensko znamenalo úplnú izoláciu.⁵²

Aj v roku 2003 sa otázka dekrétov prezidenta republiky objavovala predovšetkým ako odozva na záležitosti súvisiace s problematikou rozširovania Európskej únie a na pozadí maďarského krajanského zákona.

V máji 2003 sa problematika dekrétov E. Beneša dostala do médií v súvislosti s demonštráciou, ktorú v Komárne zorganizovala na Slovensku pôsobiaca Maďarská federalistická strana, Hornozemská republiková rada Svetového zväzu Maďarov a Mládežnícke hnutie Šesťdesiatštyri stolíc z Maďarska. Na demonštrácii organizátori kritizovali Stranu maďarskej koalície, že zanedbala problematiku Benešových dekrétov a označili to za zradu maďarstva.⁵³ Zvýšenú iniciatívu vyvíjali aj členovia Stredoeurópskeho právneho výboru pre ľudské prá-

50 Új Szó, 20. 2. 2003, s. 5.

51 BBC, 4. 9. 2002, Spavodajský magazín, 21,30.

52 Új Szó, 22. 9. 2003, s. 5.

53 Új Szó, 12. 5. 2003, s. 1,

va so sídlom v Belgicku, ktorí sa angažovali v záležitostiach dôsledkov povojnového československého zákonodarstva.

Záver roku 2003 poznamenala iniciatíva Lichtenštajnska. Lichtenštajnsko zabránilo uzavretiu zmluvy o rozšírení Európskeho hospodárskeho priestoru (EHP), ku ktorému malo dôjsť súbežne s rozšírením Európskej únie 1. mája budúceho roku. Dôvodom boli Benešove dekréty a historické majetkové spory s Českou republikou a čiastočne aj so Slovenskom. V pozadí sporu je konfiškácia majetku rodu Lichtensteinovcov na základe Benešových dekrétov po druhej svetovej vojne v Česku. Lichtensteinovci považujú český postup za neoprávnený, dekréty sa podľa nich mali týkať Nemcov, nie lichtenštajnských občanov. Lichtensteinovci boli jedným z najbohatších šľachtických rodov v Čechách. Hodnotu zabaveného majetku odhadoval princ Nikolaus von Lichtenstein na sto miliónov eur. K Lichtenštajnsku sa pripojili aj Nórsko a Island. Slovenska sa majetkový spor prakticky nedotýkal, ale ako nástupnícky štát Česko-Slovenska však podporilo český postup.⁵⁴ Ak sa Slovensko a kandidátske krajiny nestanú súčasťou EHP, nebudú môcť využívať výhody voľného trhu v obchode s Lichtenštajnskom, Nórskom a Islandom, ktoré nie sú členmi únie. Po predpokladanom vstupe Slovenska do Európskej únie však táto otázka nemala väčší význam

Napriek očakávaniam maďarských médií problematiku uplatňovania dekrétov prezidenta E. Beneša neotvorili predstavitelia krajín Višegradskej štvorky ani na svojom stretnutí v Budapešti v novembri 2003.⁵⁵

Slovenská a česká politika však postupujú v otázke dekrétov prezidenta E. Beneša spoločne. Text deklarácie Poslaneckej snemovne Parlamentu Českej republiky, hoci bol prijatý v Českej republike, je typický pre slovenské a české stanoviská: odmieta otváranie otázok súvisiacich s koncom druhej svetovej vojny; zdôrazňuje dobré susedské vzťahy s Nemeckom; záujem o vstup do Európskej únie a vyhlasuje, že československé zákonodarstvo vzniklo v dôsledku vojny a porážky nacizmu; na výklade týchto zákonov a dekrétov nemôžu vznikať žiadne nové právne vzťahy; právne a majetkové vzťahy, ktoré z nich vyplynuli sú nespochybniteľné, nedotknuteľné a nemenné.⁵⁶

Môžeme ešte doplniť, že slovenská aj česká politika tvrdí: dekréty sú platné; nikomu nepomôže, aby ich otváral; sú „vyhasnuté“, nie sú účinné; nepredstavujú prekážku pre vstup oboch krajín do Európskej únie; problematika a interpretácia dekrétov E. Beneša sú spolitizované.

54 Sme, 15. 10. 2003; TASR 15. 10. 2003.

55 TASR, 3. 11. 2003.

56 Hospodárske noviny, 24. 5. 2002.

BENEŠOVE DEKRÉTY V HISTORICKEJ PAMÄTI

(Výsledky prvej etapy sociálno-psychologického výskumu vnímania slovensko-maďarskej histórie študent/ka/mi práva)

Viera Bačová – Lenka Endrödiová

Na Slovensku je na úrovni bežného vedomia rozšírená a všeobecne akceptovaná predstava o nepriaznivom historickom dedičstve v slovensko-maďarských vzťahoch. Historické dedičstvo je pre súčasné slovensko-maďarské vzťahy vnímané ako negatívna záťaž. Túto predstavu zdieľa tak slovenské, ako aj menšinové maďarské spoločenstvo žijúce v Slovenskej republike. Ako to potvrdzujú výsledky empirických skúmaní, ľudia slovenskej i maďarskej národnosti žijúci na Slovensku oveľa častejšie uvádzajú negatívne a oveľa menej pozitívne príklady z histórie vzájomného spolužitia. Obe strany vzájomnú históriu interpretujú tak, že to bolo moje (naše) spoločenstvo – národ, ktorému bolo ubližované (pozri napríklad výskum Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach z roku 1992; Zeľová, et al., 1992).

Cieľom tu prezentovaného výskumu bolo zistiť, ako sa slovensko-maďarská história s dôrazom na dekréty prezidenta E. Beneša premieta v historickej pamäti mladej generácie, budúcich príslušníkov humanitne orientovanej inteligencie, aké interpretácie slovensko-maďarskej histórie a vzťahov prebrala táto generácia od generácií starších. Vychádzame z toho, že o histórii slovensko-maďarských vzťahov existujú na Slovensku zdieľané celospoločenské predstavy (sociálne reprezentácie), ktoré sa málo líšia v jednotlivých vekových, rodových či profesijných skupinách v spoločnosti. Z doterajších výskumov sa zdá, že miera prijatia kolektívnych reprezentácií jedincom závisí viac od jeho sociálnych charakteristík, t. j. od jeho miesta v sociálnom systéme ako od jeho individuálnych charakteristík. Tieto názory a presvedčenia ako súčasť historického vedomia vchádzajú do procesov utvárania etnickej a národnej identity súčasných mladých ľudí.

V prvej etape (október 2003) sme zozbierali údaje od vysokoškolských študentov a študentiek práva na Slovensku. Druhá etapa zberu bola plánovaná na prvý decembrový týždeň 2003, keď sme plánovali zozbierať pomocou rovnakej metodiky údaje od vysokoškolských študentov a študentiek práva v Miškolci. Naším cieľom je porovnanie obsahu historickej pamäti a etnických presvedčení týchto dvoch populácií. Perspektívne predpokladáme možnosť získania dát aj od príslušníkov staršej generácie a príslušníkov mladej generácie maďarskej menšiny žijúcej na Slovensku.

Vzorka

Pre zber údajov sme si vybrali vysokoškolských študentov a študentky s predpokladom vyššieho vzdelania a väčšieho rozhl'adu; u poslucháčov/iek práva sme tiež predpokladali lepšiu informovanosť o právnych i historických aspektoch tejto problematiky.

Výskumnú vzorku tvorilo 106 študentov a študentiek 1. ročníka Právnickej fakulty UPJŠ v Košiciach slovenskej národnosti. Z pôvodného súboru 113 ľudí sme kvôli zachovaniu homogenity vzorky nesppracovali údaje od siedmich respondentov, ktorí uviedli inú ako slovenskú národnosť.

Počet žien a mužov vo vzorke bol rovnaký. Priemerný vek účastníkov a účastníčok výskumu bol 19,4 roka. Podľa miesta trvalého bydliska najväčší počet bol z východného Slovenska, podľa súčasného územno-správneho členenia by sme našli vo vzorke zástupcov každého kraja.

Dáta sme zbierali skupinovo po hodinách výučby v priestoroch Právnickej fakulty UPJŠ dňa 6. októbra 2003.

Metodika

Považovali sme za vhodné pre tento výskum použiť metodiku Identity Exploration (IDEX) vytvorenú prof. Petrom Weinreichom z Ulsterskej univerzity v Belfaste (pozri tiež Bačová, 1998), ktorú sme použili vo viacerých výskumoch etnickej identity na Slovensku (napr. Bačová, 1996). Metodika umožňuje nielen zistiť aktuálne presvedčenia účastníkov/čok o skúmanej oblasti, ale podáva aj náhľad, ako sa dané presvedčenia podieľajú na identite každého z účastníkov/čok.

Okrem toho metodika IDEX nám poskytuje možnosť skúmať schopnosť reflexie stanoviska druhej strany – do akej miery si účastníci/čky výskumu uvedomujú rozdielnosť, prípadne podobnosť nazerania na tie isté udalosti ako ich partneri. To tiež sprostredkovane ukáže naladenie na kontroverziu, konflikt alebo ochotu k zdieľaniu a spolupráci. Účastníci/čky výskumu hodnotia okrem názorov svojich a svojho spoločenstva aj perspektívu, ktorú podľa nich k historickým udalostiam zaujímajú iné osoby a spoločenstvá – napr. osoby blízke odpovedajúcemu, ale aj celé skupiny: Slováci žijúci na Slovensku, Maďari žijúci na Slovensku, Slováci žijúci v Maďarsku, Maďari žijúci v Maďarsku, prívrženci národnostne orientovaných strán, príslušníci inteligencie atď.

Metodika samotná predstavuje počítačový program, v ktorom hodnotiace hárky používané metodikou možno predkladať účastníkom priamo na obrazovke počítača. My sme však zvolili administráciu vo forme hárkov vytlačených na papieri. V nich sme sa pýtali na všeobecné presvedčenia o slovensko-maďarských vzťahoch, na aktuálnosť tejto tematiky v súčasnosti, možné príčiny vydania

dekrétov, možné riešenia, na stupeň etnického sebauvedomovania svojho a iných entít hodnotených každým účastníkom/čkou.

Zoznam presvedčení (označovaných v metodike ako konštrukty) o slovensko-maďarských vzťahoch, o ktorých sa účastníci/čky výskumu vyjadrovali:

1. Je/sú presvedčení, že vzťahy Slovákov a Maďarov boli prevažne: pozitívne – negatívne.
2. Myslí/ia si, že Benešove dekréty: sú dnes už len históriou – treba zrušiť, lebo môžu ovplyvniť život aj dnes.
3. Domnieva/jú sa, že história Slovákov a Maďarov je viac dôležitá: pre politikov – pre každodenný život bežných ľudí.
4. Domnieva/jú sa, že je potrebné odškodniť Nemcov a Maďarov za škody spôsobené Benešovými dekrétmi – všetko je už premlčané, netreba oživovať staré rany.
5. Domnieva/jú sa, že k vydaniu Benešových dekrétov prispela maďarská predvojnová politika: veľmi silne – takmer vôbec nie.
6. Domnieva/jú sa, že k vydaniu Benešových dekrétov prispeli protimaďarské postoje v Československu: veľmi silne – takmer vôbec nie.
7. Domnieva/jú sa, že Maďari by sa mali Slovákom ospravedlniť za Viedenskú arbitráž – Viedenská arbitráž bola oprávnená.
8. Domnieva/jú sa, že Slováci by sa mali Maďarom ospravedlniť za Benešove dekréty – Benešove dekréty boli oprávnené.
9. Myslí/ia si, že problematika Benešových dekrétov je v Maďarsku dobre známa – mnoho ľudí v Maďarsku nevie, o čo ide.
10. Myslí/ia si, že problematika Benešových dekrétov je na Slovensku dobre známa – mnoho ľudí na Slovensku nevie, o čo ide.
11. Je/sú/ hrdý/á na to, že je Maďar/Slovák – nezakladá si na tom, že je Maďar/Slovák.

O týchto otázkach mali respondenti/ky vyjadrovať nielen presvedčenie vlastné, ale aj nimi vnímané presvedčenia osôb a skupín ľudí, ktorí sú relevantní vzhľadom k danej problematike a/alebo ako súčasť sociálneho sveta odpovedajúcich. Tieto osoby a spoločenstvá v metodike označujeme ako *entity*.

Zoznam entít v použitom inštrumente metodiky IDEX:

1. Ja v súčasnosti (súčasná ja)
2. Moja matka
3. Študenti/ky práva na Slovensku
4. Mój priateľ/partner opačného pohlavia
5. Ľudia na Slovensku (väčšina z nich)
6. Ja aký/á by som chcel/a byť (ideálne ja)

7. Súčasní politici a političky na Slovensku (väčšina z nich)
8. Môj partner rovnakého pohlavia
9. Moji starí rodičia (ktorí mali na mňa vplyv)
10. Osoba, ktorá mi je najviac nesympatická (nesympatická osoba)
11. Študenti/ky práva v Maďarsku
12. Môj otec
13. Súčasní politici a političky v Maďarsku (väčšina z nich)
14. Ja pred piatimi rokmi (minulé ja)
15. Ľudia v Maďarsku (väčšina z nich)
16. Osoba, ktorú najviac obdivujem (obdivovaná osoba)

Ukážka jedného hodnotiaceho hárku IDEXu:

Je/Sú presvedčení, že:

vzťahy Slovákov a Maďarov v histórii boli prevažne:

pozitívne — negatívne

Ja v súčasnosti	3	2	1	0	1	2	3
Moja matka	3	2	1	0	1	2	3
Študenti/ky práva na Slovensku	3	2	1	0	1	2	3
Môj priateľ/partner opačného pohlavia	3	2	1	0	1	2	3
Ľudia na Slovensku (väčšina z nich)	3	2	1	0	1	2	3
Ja aký/á by som chcel/a byť	3	2	1	0	1	2	3
Súčasní politici a političky na Slovensku (väčšina z nich)	3	2	1	0	1	2	3
Môj priateľ rovnakého pohlavia	3	2	1	0	1	2	3
Moji starí rodičia (ktorí mali na mňa vplyv)	3	2	1	0	1	2	3
Osoba, ktorá mi je najviac nesympatická	3	2	1	0	1	2	3
Študenti/ky práva v Maďarsku	3	2	1	0	1	2	3
Môj otec	3	2	1	0	1	2	3
Súčasní politici a političky v Maďarsku (väčšina z nich)	3	2	1	0	1	2	3
Ja pred piatimi rokmi	3	2	1	0	1	2	3
Ľudia v Maďarsku (väčšina z nich)	3	2	1	0	1	2	3
Osoba, ktorú najviac obdivujem	3	2	1	0	1	2	3

VÝSLEDKY ZÍSKANÉ OD SLOVENSKÝCH ŠTUDENTOV/TIEK PRÁVA

Tabuľka 1 Preferencia a sila presvedčení o slovensko-maďarskej histórii a Benešových dekrétach u slovenských študentov/tiek práva (n=106)

Výrok	Sila presvedčenia	Počet súhlasiacich	Sila presvedčenia	Počet súhlasiacich
1. Vzt'ahy Slovákov a Maďarov boli prevažne: pozitívne –	-9	44 %		
negatívne			63	48 %
2. Benešove dekréty: sú dnes už len históriou –	49	69 %		
treba ich zrušiť, lebo môžu ovplyvniť život aj dnes			35	23 %
3. História Slovákov a Maďarov je viac dôležitá: pre politikov –	48	47 %		
pre každodenný život bežných ľudí			29	43 %
4. Je potrebné odškodniť Nemcov a Maďarov za škody spôsobené Benešovými dekrétmi –	29	31 %		
všetko je už premčlané, netreba oživovať staré rany			70	61 %
5. K Benešovým dekrétom prispela maďarská predvojnová politika: veľmi silne –	64	77 %		
takmer vôbec			13	16 %
6. K Benešovým dekrétom prispeli protimaďarské postoje v Československu: veľmi silne –	54	62 %		
takmer vôbec			24	29 %
7. Maďari by sa mali Slovákom ospravedlniť za Viedenskú arbitráž –	69	86 %		
Viedenská arbitráž bola oprávnená			30	6 %
8. Slováci by sa mali Maďarom ospravedlniť za Benešove dekréty –	12	32 %		
Benešove dekréty boli oprávnené			66	58 %
9. Problematika Benešových dekrétov je v Maďarsku dobre známa –	27	44 %		
Mnoho ľudí v Maďarsku nevie, o čo ide			46	47 %
10. Problematika Benešových dekrétov je na Slovensku dobre známa –	23	63 %		
mnoho ľudí na Slovensku nevie, o čo ide			50	27 %
11. Je/sú/hrdý/á na to, že je Maďar/Slovák –	60	84 %		
nezakladá si na tom že je Maďar/Slovák			43	11 %

Presvedčenia s hodnotou nad 50: „jadrové“ hodnotiace dimenzie identity.
Presvedčenia s hodnotou pod 50: „sekundárne“ hodnotiace dimenzie identity.

Súhrnne môžeme konštatovať, že vo vzorke nami skúmaných vysokoškolských študentov/tiek sa názory na skúmanú problematiku v niektorých výrokoch značne líšia.

Prevažná časť skúmaných študentov/iek si však myslí, že:

- vzťahy Slovákov a Maďarov boli prevažne negatívne;
- Benešove dekréty sú dnes už len históriou;
- história Slovákov a Maďarov je dôležitá viac pre politikov než pre bežných ľudí;
- všetko je už premlčané, netreba oživovať staré rany;
- k vydaniu Benešových dekrétov prispela veľmi silne maďarská predvojnová politika;
- k vydaniu Benešových dekrétov prispeli veľmi silne protimaďarské postoje v Československu;
- Maďari by sa mali Slovákom ospravedlniť za Viedenskú arbitráž;
- Benešove dekréty boli oprávnené;
- mnoho ľudí v Maďarsku nevie, o čo ide;
- na Slovensku problematika Benešových dekrétov je dobre známa;
- je/sú/hrdý/á na to, že je Maďar/Slovák – inak povedané: prežívanie etnickej príslušnosti je tak u Slovákov ako i u Maďarov veľmi dôležité a silné.

Nami získané výsledky korešpondujú s výsledkami, ktoré výskumníci a výskumníčky Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach získali v uplynulých rokoch. Napr. vo výskume z roku 1992, v ktorom sa zúčastnilo 274 učiteľov – Slovákov a Maďarov žijúcich na Slovensku, vysoký počet účastníkov výskumu – príslušníkov maďarskej menšiny pociťoval, že Slováci im ublížili, ale len veľmi malý počet slovenských účastníkov priznával akékoľvek nespravodlivé zaobchádzanie vo vzťahu k Maďarom. Veľký počet slovenských účastníkov pociťoval nespravodlivosť, len veľmi málo z nich odmietlo krivdy na Slovákoch zo strany Maďarov (Zeľová, et al, 1992). Vzájomná výmena dominantných rolí v histórii interferuje do vnímania a prežívania na oboch stranách.

Kultúrne dedičstvo národa obsahuje aj explicitne prezentované, aj skryté etnické historické spomienky – predstavy o štruktúre, medzietnických vzťahoch, procesoch a daniach v minulosti – transferov až čistiek, minulých štátnych a inštitucionálnych usporiadaní a foriem. Toto dedičstvo zasahuje do súčasného života jednotlivých etnických spoločenstiev. Tieto spomienky sú v strednej Európe naplnené históriou podrobovania, kultúrneho utláčania, zmeny hraníc, násilného etnického zmiešavania, násilnej migrácie. Historická pamäť na Slovensku

obsahuje u obyvateľov a občanov rôznych oblastí jedného štátu odlišné prežívania a spomienky na kultúrnu a etnickú príslušnosť. „Historické“ príbehy a rozprávania môžu v istých súvislostiach slúžiť ako základ pre procesy inkluzie a exklúzie; ako základ pre politizovanie vzťahov súčasných kultúr. Politickí vodcovia môžu využívať a zneužívať historickú pamäť svojho národa či spoločnosti, použiť ju ako základ pre mobilizovanie, démonizovanie „tých druhých“, a posilňovať či zdôvodňovať tak agresívne postupy.

Pri uskutočňovaní minulých výskumov a tohto výskumu vychádzame z toho, že porozumenie a dohody dvoch spoločností nie sú dlhodobé možné, pokiaľ nie sú schopní (aspoň istí príslušníci spoločnosti) nazrieť na stanovisko „toho druhého“, ak nie sympatizovať, tak aspoň kognitívne – racionálne získať vhlád do významov, ktoré ten istý (historický) jav má pre partnera – prot’ajšok. Pohľad z perspektívy druhého predstavuje prvý krok k opusteniu nepriateľstva a rešpektovaniu svojbytnosti a pozície „druhého“. Umožňuje potom nastoliť vlastné očakávania a predikovať smer interakcie. Preto predpokladáme, že kompletne výsledky nášho výskumu poskytnú podklady pre formulovanie návrhov o postupoch zblížovania spoločností.

Literatúra:

- BAČOVÁ, V.: Etnická identita a historické zmeny. Výskum obyvateľov vybraných obcí Slovenska. Bratislava: Veda 1996.
- BAČOVÁ, V.: Možnosti zisťovania identity: metodika IDEX. Československá psychológia, 42, 1998, 5, 449 – 461.
- ZELOVÁ, A. – BAČOVÁ, V. – ŠUTAJ, Š. – VÝROST, J.: Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálno-psychologickými charakteristikami (výsledky výskumu v súbore učiteľov). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV 1992.

AUTORI

Doc. PhDr. Viera Bačová, DrSc., Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

PhDr. Dagmar Čierna-Lantayová, DrSc., Historický ústav SAV, Bratislava

Lenka Endrödiová, študentka, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

PhDr. Soňa Gabzdilová, CSc., Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

PhDr. Karel Jech, Ústav pro soudové dějiny AV ČR, Praha

Doc. JUDr. Peter Mosný, CSc., Právnická fakulta UPJŠ, Košice

Mgr. Milan Olejník, PhD., Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Doc. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc., Spoločenskovedný ústav SAV, Košice

Doc. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc., Katedra dějin státu a práva, Právnická fakulta Univerzita Masarykova, Brno

PhDr. Milan Zemko, CSc., Historický ústav SAV, Bratislava

Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období

(Súbor podkladových výskumných správ pripravených v rámci riešenia projektu Agentúry na podporu vedy a techniky *Dekréty E. Beneša a ich uplatňovanie na Slovensku*)

Zostavil:

doc. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.

Jazykový redaktor:

doc. PhDr. Juraj Rusnák, CSc.

Sadzba:

Ing. Stanislav Kurimai

© Spoločenskovedný ústav SAV

Vydalo vydavateľstvo:

UNIVERSUM,
Javorinská 26, 080 01 Prešov

ISBN 80-89046-21-5

ISBN 80-89046-21-5

9 788089 046218